

DE STRATEGIE GOOD FOOD: "NAAR EEN DUURZAAM VOEDINGSSYSTEEM IN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST"

Van boer tot bord

CÉLINE FREMAULT
BRUSSELS MINISTER VAN HUISVESTING, LEVENSKWALITEIT, LEEFMILIEU EN
ENERGIE

HET RESULTAAT VAN EEN EXPERIMENT EN EEN GEZAMENLIJK OPBOUWPROCES

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest heeft in het verleden al meerdere initiatieven gelanceerd voor de overgang naar een duurzamer voedingssysteem. Deze acties waren aanvankelijk vooral gericht op de vraagzijde (bewustmaking, voorlichting en begeleiding inzake gedragsverandering), aangevuld door andere initiatieven die de ontwikkeling van een duurzamer aanbod beoogden (steun aan distributie- en productieprojecten).

Ter aanvulling van die initiatieven werden meerdere studies gerealiseerd naar het voedingsmiddelenaanbod, de gewoonten van de consumenten en de voedingsmiddelenverwerkingssector.

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest heeft ook een actieve rol gespeeld binnen het Europese Urbact-project "Sustainable Food in Urban Communities, developing low-carbon and resource-efficient urban food systems" (2012-2015). Doel was hierbij inspiratie te halen uit de ervaringen van andere Europese steden. Deze uitwisseling met buurstedes heeft het mogelijk gemaakt de Brusselse benadering met andere methodes te vergelijken en goede praktijkvoorbeelden en reflecties te delen.

Tegelijk is uit het samenbrengen van de gewestelijke milieu- en tewerkstellingsbevoegdheden de Alliantie Werkgelegenheid-Leefmilieu ontstaan, waarvan de 4de actielijn, die eind 2013 werd gelanceerd, gewijd was aan duurzame voeding. Dankzij deze samenwerkingsmethode zijn prioritaire acties naar voren gekomen en gerealiseerd om de creatie van werkgelegenheid binnen aan duurzame voeding verbonden activiteiten te stimuleren.

In de gewestelijke beleidsverklaring (2014 – 2019) benadrukt de Regering dat het noodzakelijk is dat de overheden het goede voorbeeld geven op het gebied van verantwoorde consumptie en duurzaam handelen. De Regering kondigt haar intentie aan systematisch sociale, ethische en milieuclausules op te nemen in haar overheidsopdrachten. Ook wil de Regering voedselhulp aan kwetsbare huishoudens steunen. Verder wil ze de stadslandbouw, stadsmoestuinen, gemeenschappelijke tuinen en leerboerderijen stimuleren, met name in wijken met weinig groene ruimten. Ze wil de landbouwruimten beschermen en wil een recht van voorkoop invoeren voor het Gewest bij de verkoop van landbouwgrond, teneinde daar stadslandbouwprojecten, stadsmoestuinen of gemeenschappelijke tuinen te kunnen ontwikkelen.

Op initiatief van Céline Fremault, Minister van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, belast met Leefmilieu, Levenskwaliteit en Landbouw, werd een rechtstreekse samenwerking opgezet tussen Leefmilieu Brussel, de cel Landbouw van de GOB en een honderdtal spelers die representatief zijn voor de Brusselse en Belgische voedselwaardeketen. Het doel bestaat erin samen een sterke strategie te ontwikkelen.

Deze samenwerking heeft zich vertaald naar een gemeenschappelijk proces ter gelegenheid van: de Conferentie van 31 maart 2015, "Naar een duurzamer voedingssysteem in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest", om de staat op te maken van de Brusselse situatie en een gemeenschappelijke visie op het Brusselse voedingssysteem voor 2035 te ontwikkelen;

- de identificatie van acties (wegnemen van remmende elementen, prioriteiten, ...) via 5 participatieve workshops;
- plus een groot aantal ontmoetingen met belangrijke spelers om de relevantie en de operationalisering van bepaalde maatregelen te bevestigen of ontkrachten.

Voorwoord

Als minister van Leefmilieu, Levenskwaliteit en Landbouw in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, heb ik als doelstelling om Brussel te heruitvinden, de stad aantrekkelijker en inclusiever te maken, waar het goed leven is, maar ook om het leefmilieu er te behouden en te verbeteren. Deze twee doelstellingen zijn complementair en vullen elkaar aan: wat goed is voor het leefmilieu is goed voor de gezondheid en de levenskwaliteit van de Brusselaars. Het ontwikkelen van een gezonde, kwaliteitsvolle en lokale voeding gebaseerd op korte ketens beantwoordt aan de noden inzake gezondheid, levenskwaliteit en verbeteringen op zowel milieu- als sociaal vlak.

Good Food is een zeer concreet antwoord op deze Brusselse uitdagingen maar ook op de uitdagingen op klimaatvlak die één van de belangrijkste uitdagingen is van de XXIe eeuw.

In Brussel vertegenwoordigt de voeding ¼ van de milieu-impact van een Brussels huishouden. Indien we kijken naar België, draagt de voedselketen bij aan 31% van de uitstoot van broeikasgassen. Toegang tot kwaliteitsvolle voeding is ook een uitdaging indien we weten dat 32.000 personen van voedselhulp afhankelijk zijn en een derde van de Brusselaars met een inkomen onder de armoedegrens leven.

Om deze realiteit op sociaal, economisch, gezondheids- en milieuvlak te veranderen, hebben wij samen met alle betrokken actoren van het terrein de strategie 'Good Food – Naar een duurzaam voedingssysteem in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest' uitgebouwd. Dit omvat een hele reeks maatregelen, van de boer tot het bord, met duidelijke doelstellingen die tegen 2020 behaald dienen te worden.

Zo mikt 'Good Food' op de ontwikkeling van nieuwe stadslandbouwprojecten waarbij tegen 2035, 30% van ons fruit en onze groente lokaal geproduceerd zou moeten worden. Moestuin-projecten kunnen er bovendien voor zorgen dat er nieuwe banden tussen inwoners tot stand komen en nieuwe economische activiteiten gecreëerd worden. Door de toename van nieuwe groene ruimte in de stad bevorderen ze ook een betere leefomgeving voor de Brusselaars.

Het was eveneens van essentieel belang voor mij om de jonge generatie zo veel mogelijk bij deze 'Good Food-strategie' te betrekken door hen de uitdagingen in verband met voeding bij te brengen. Concreet gezien komen er begeleidingsprojecten voor de schoolkantines en de crèches opdat ze een 'Good Food-label' kunnen krijgen.

Ten slotte is de voedselverspilling verminderen een andere prioriteit van deze strategie. Wij willen een vermindering van 30% voedselverspilling tegen 2020 bereiken. Om hierin te slagen, zal er niet enkel gewerkt worden op verspilling aan de bron, maar eveneens op de recuperatie en het nuttig inzetten van onverkochte voedingswaren.

Het jaar 2016 wordt gewijd aan 'Good Food' om de Brusselaars bewust te maken en hen uit te nodigen om aan deze collectieve inspanning bij te dragen. Zo kunnen wij onze gezondheid beschermen en erover waken dat we samen een kwalitatief leefmilieu opbouwen en tegelijkertijd met plezier nieuwe lokale Brusselse smaken ontdekken. Smakelijk eten!

18 december 2015

Céline Fremault
Brussels Minister van Leefmilieu, Levenskwaliteit,
van Energie, bevoegd voor het Landbouwbeleid

DE STRATEGIE GOOD FOOD: "NAAR EEN DUURZAAM VOEDINGSSYSTEEM"

SAMENVATTING EN BECIJFERDE HOOFDDOELSTELLINGEN

De kwestie van voeding en de duurzaamheid van voeding is bezig uit te groeien tot een grote uitdaging op mondiaal en lokaal niveau. Dat geldt ook voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest met zijn krappe grondgebied, zijn 1.175.000 inwoners en 330.000 pendelaars die gevoed moeten worden, en dat onder goede omstandigheden: gezonde, hoogkwalitatieve en betaalbare voeding met een beperkte impact op het milieu in het algemeen en het klimaat en de natuurlijke rijkdommen in het bijzonder.

De Good Food-strategie "naar een duurzaam voedingssysteem" in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest heeft als ambitie de voedingskwestie centraal te stellen in de Brusselse stadsdynamiek. Het gaat om een belangrijke kwestie voor de samenleving en een economische, sociale en milieu-uitdaging, waarbij ons gemeenschappelijke erfgoed behouden moet blijven: genieten en lekker eten. Enkele experimenten wijzen ons de weg. Wat we vandaag nodig hebben, is een echte voedingsbeleidsdynamiek om deze kwestie sterker te kunnen aanpakken.

Productie van 30% van onze groente, fruit, enz. in en nabij de stad tegen 2035

Productie – en dan gaat het om hoogkwalitatieve productie, met bijzondere aandacht voor biologische teelt – is een van de prioritaire actielijnen van de strategie. Zowel vanuit een professionele logica (ter bevordering van een bijbehorende economische activiteit) als via individuele of collectieve burgerinitiatieven (tuin, daktuin, groene ruimte, ...) bestaat de eerste uitdaging uit het behouden van ruimte voor de teelt en bevordering van de praktische expertise (doelstelling: 100% van de landbouwgrond behouden). In termen van professionele productie gaat het met name om het stimuleren, ondersteunen en begeleiden van de projectdragers, het wegnemen van technische en juridische obstakels, met name de toegang tot de productielocaties en het bevorderen van innovatieve businessmodellen die aan de specifieke situatie in het Gewest zijn aangepast (zowel wat de productie van de voeding aangaat als wat de verwerking en distributie ervan betreft). In termen van eigen productie zijn de maatregelen bedoeld om het Brusselse publiek bewust te maken, te mobiliseren en in staat te stellen om over te gaan tot actie en zo de collectieve en individuele productie-initiatieven te doen toenemen.

Verwerking, distributie en voeding met gezonde, lokale seizoensproducten

Het idee van deze nieuwe productie in de omgeving is uiteraard om allereerst het Gewest van voeding te voorzien, via korte ketens. De overgang zal voor het volledige aanbod gelden, al zal het Gewest de voorrang geven aan de omvorming van de overheidskantines (waarbij het doel is die tegen 2020 voor 100% te betrekken), schoolkantines en crèches. Voor wat de spelers binnen de distributie- en restauratiesector betreft, zal het Gewest de spelers die de beginselen voor duurzame voedingssystemen toepassen steunen door hen meer zichtbaarheid te bieden en middelen – met name opleidingen – ter beschikking te stellen, om hier nog verder in te gaan. Er zullen begeleidingscampagnes worden gelanceerd om hen te motiveren binnen dit verbeteringsproces. Dit is een voedingssector die moet worden geheroriënteerd wat de toelevering en de keuzemogelijkheden voor de klant betreft (toegankelijkheid, locaties, ...): voedingsbedrijven, winkels, restaurants, kantines, ... Al deze spelers kunnen een duurzame invloed hebben op de vraag naar gezonde, evenwichtige voeding.

Begeleiding van de vraagovergang voor iedereen

Het Gewest wil het aanbod met name via de vraagkant doen wijzigen. Om individuen en gezinnen te begeleiden bij de wijziging van hun dagelijkse gewoonten inzake voeding, wil het Gewest gebruik maken van lokale spelers. Die zullen door het Gewest worden opgeleid, uitgerust en gesteund.

De overgang verloopt via het aanwervingsbeleid, bewustmaking via andere individuen en gezinnen, in de dagelijkse activiteiten en vooral via lokale spelers, waarbij de gemeenten en de OCMW's sterk betrokken zullen zijn. Het multiculturele karakter van Brussel, het zeer diverse sociaal - economische profiel en de bestaande voedingsgewoonten vormen stuk voor stuk uitdagingen waarop kan worden beantwoord dankzij een participatiedynamiek: samen in actie komen.

... vanaf zo jong mogelijke leeftijd

Voedingsgewoonten worden heel vroeg aangeleerd. Daarom wordt de voorrang gegeven aan de scholen: er komen educatieve projecten, duurzame kantines en moestuinprojecten. Het is essentieel om met jongeren samen te werken, zowel om hun gezondheid te beschermen als om de volwassenen van morgen de juiste mentaliteit mee te geven. Het Gewest wil de jongeren nog specifiek bewust maken van het belang van gezonde voeding. Het wil hen hier mentaal bewust van maken, maar ook concrete veranderingen in hun gewoonten tot stand brengen. Dit kan door educatieve acties in combinatie met het beheer van de schoolkantines.

Vermindering van de voedselverspilling met 30% (tegen 2020) en verbetering van de toegang tot voeding

Verspilling tegengaan is een andere prioriteit binnen de strategie. In dit verband zal sprake zijn van een transversale benadering, want vermindering van de verspilling is onlosmakelijk verbonden aan een globale benadering van de voeding, een benadering gebaseerd op kwaliteit, op genieten. In zo'n kader is het mogelijk de verspilling bij de bron aan te pakken en werkelijk te besparen op natuurlijke rijkdommen. De recuperatie en valorisatie van niet-verkochte voeding zal een aanvulling vormen op deze preventieve aanpak en zal bijdragen aan de voedingshulp.

Bevordering van de voedingssystemen van morgen

Innovatie en Brussels ondernemerschap moet worden aangemoedigd binnen een optiek van korte ketens. Inspirerende initiatieven moeten de ruimte krijgen, afgestemd op de maatschappelijke uitdagingen.

Ontwikkelen van een duurzame, wenselijke voedingscultuur

Dit alles moet vergezeld gaan met de invoer van een nieuwe voedingscultuur. De coherentie, zichtbaarheid en kapitalisatie van lokale acties zijn op gewestelijk niveau verzekerd onder de noemer "Good Food". Het gevoel deel uit te maken van een grote beweging moet worden ontwikkeld om elke Brusselaar te betrekken ... Het is belangrijk om iedereen in deze nieuwe dynamiek te betrekken.

Alle spelers betrekken

Aansturen, steunen, coördineren, samenbrengen en uitwisselen zijn de toverwoorden binnen deze strategie, want het potentiële aantal betrokkenen – van zeer verschillende aard en met zeer verschillende actiemogelijkheden – is bijzonder groot.

De prioriteiten: productie, beperking van voedselverspilling en bewustmaking.

Kort samengevat zal het Gewest streven naar betere productie (meer en van betere kwaliteit) en naar het tot stand brengen van een lokaler en duurzamer aanbod, met name dankzij lokale productie. Het Gewest zal zijn inwoners vanaf jonge leeftijd stimuleren om gezond te eten en zal de

vraag begeleiden om ervoor te zorgen dat dit gezonde aanbod ook afnemers vindt. Het Gewest zal acties invoeren om verspilling tegen te gaan en zal ernaar streven een nieuwe voedingscultuur in te voeren en een goed beheer tot stand te brengen. Op termijn wordt gestreefd naar zelfstandige spelers. Meer zelfvoorziening op voedingsgebied en een duurzamer voedingsstelsel voor iedereen.

DE STRATEGIE GOOD FOOD: "NAAR EEN DUURZAAM VOEDINGSSYSTEEM"

van boer tot bord

INHOUD

1.	PLEIDOOI VOOR EEN AMBITIEUZE STRATEGIE.....	10
1.1.	VOEDING: EEN VAN DE GROOTSTE UITDAGINGEN VOOR ONZE SAMENLEVING.....	10
1.2.	WAAROM EEN STRATEGIE VOOR BRUSSEL?	18
2.	VISIE	19
2.1.	DUURZAAM VOEDINGSSYSTEEM: WAAROVER GAAT HET?	19
2.2.	VISIE VOOR BRUSSEL.....	21
3.	LEIDENDE PRINCIPES – REGIONAAL INTERVENTIEMODEL	22
4.	ACTIEPROGRAMMA	24
1.	ACTIELIJN 1: VERHOOGING VAN DE DUURZAME LOKALE VOEDSELPRODUCTIE	26
1.1.	Actie 1 – Ontwikkeling van een duurzame professionele landbouwproductie	29
1.1.1.	Uitdagingen & Vaststellingen	29
1.1.2.	Stand van zaken	32
1.1.3.	Doelstellingen	33
1.1.4.	Voorschriften	34
1.2.	Actie 2 – Promotie van duurzame eigen productie	38
1.2.1.	Inzet en vaststellingen	38
1.2.2.	Stand van zaken	40
1.2.3.	Doelstellingen	40
1.2.4.	Voorschriften	41
2.	ACTIELIJN 2: BEGELEIDING VAN DE HERLOKALISATIE EN DE OVERGANG NAAR EEN DUURZAMER AANBOD VOOR IEDEREEN	44
2.1.	Actie 1: Op een transversale wijze voor de overgang van het voedselaanbod zorgen	45
2.1.1.	Uitdagingen & Vaststellingen	45
2.1.2.	Stand van zaken	46
2.1.3.	Doelstellingen	46
2.1.4.	Voorschriften	47
2.2.	Actie 2 – De overgang van kantines en restaurants naar een duurzamer aanbod versnellen	49
2.2.1.	Uitdagingen & Vaststellingen	49
2.2.2.	Stand van zaken	50
2.2.3.	Doelstellingen	53
2.2.4.	Voorschriften	53
2.3.	Actie 3: Gevarieerde, toegankelijke en duurzame distributiesystemen promoten.....	57
2.3.1.	Uitdagingen & Vaststellingen	57
2.3.2.	Stand van zaken	59
2.3.3.	Doelstellingen	59
2.3.4.	Voorschriften	60
2.4.	Actie 4: Een duurzame en geherlokaliseerde voedselbewerking tot stand brengen	63
2.4.1.	Uitdagingen & Vaststellingen	63
2.4.2.	Stand van zaken	63
2.4.3.	Doelstellingen	64
2.4.4.	Voorschriften	64
3.	ACTIELIJN 3: BEGELEIDING VAN DE OVERGANG VAN DE VRAAG VOOR IEDEREEN.....	65

3.1.	Actie 1: Begeleiding van burgers en gezinnen naar een overgang in de dagelijkse praktijk op vlak van voeding	66
3.1.1.	Inzet en vaststellingen	66
3.1.2.	Stand van zaken	66
3.1.3.	Doelstellingen	68
3.1.4.	Voorschriften	69
3.2.	Actie 2: Bewustmaking van de toekomstige generaties	73
3.2.1.	Inzet en vaststellingen	73
3.2.2.	Stand van zaken	73
3.2.3.	Doelstellingen	74
3.2.4.	Voorschriften	75
4.	ACTIELIJN 4: ONTWIKKELING VAN EEN DUURZAME, AANTREKKELIJKE "GOOD FOOD"-VOEDSEL CULTUUR	77
4.1.	Actie 1: Ontwikkeling van het concept "Good Food.brussels"	77
4.1.1.	Inzet en vaststellingen	77
4.1.2.	Stand van zaken	78
4.1.3.	Doelstellingen	78
4.1.4.	Voorschriften	79
4.2.	Actie 2: De kapitalisatie en verspreiding van de beschikbare informatie verzorgen.....	80
4.2.1.	Inzet en vaststellingen	80
4.2.2.	Stand van zaken	80
4.2.3.	Doelstellingen	81
4.2.4.	Voorschriften	81
5.	ACTIELIJN 5: BEPERKING VAN VOEDSELVERSPILLING	82
5.1.	Actie 1: Voedselverspilling bij de bron terugdringen.....	84
5.1.1.	Inzet en vaststellingen	84
5.1.2.	Stand van zaken	85
5.1.3.	Doelstellingen	86
5.1.4.	Voorschriften	86
5.2.	Actie 2: Valoriseren van onverkochte voedingsmiddelen	87
5.2.1.	Inzet en vaststellingen	88
5.2.2.	Stand van zaken	88
5.2.3.	Doelstellingen	90
5.2.4.	Voorschriften	91
6.	ACTIELIJN 6: NADENKEN OVER EN RUIJTE MAKEN VOOR DE VOEDINGSSYSTEMEN VAN MORGEN	93
6.1.	Actie 1: Ontwikkelen, opvolgen en valoriseren van onderzoeks- en innovatieprojecten	93
6.1.1.	Uitdagingen & Vaststellingen	93
6.1.2.	Stand van zaken	94
6.1.3.	Doel.....	95
6.1.4.	Voorschriften	95
7.	ACTIELIJN 7: GOVERNANCE INZAKE DE TOEPASSING VAN DE STRATEGIE	97
7.1.	Actie 1: De sturing, opvolging en evaluatie van de strategie verzorgen	98
7.1.1.	Uitdagingen & Vaststellingen	98
7.1.2.	Stand van zaken	98
7.1.3.	Doel.....	98
7.1.4.	Voorschriften	98
7.2.	Actie 2: Zorgen voor samenwerking en samenhang tussen verschillende organen die betrokken zijn bij de uitvoering van de strategie	99
7.2.1.	Uitdagingen & Vaststellingen	99
7.2.2.	Stand van zaken	100
7.2.3.	Doelstellingen	101
7.2.4.	Voorschriften	101

1. PLEIDOOI VOOR EEN AMBITIEUZE STRATEGIE

1.1. VOEDING: EEN VAN DE GROOTSTE UITDAGINGEN VOOR ONZE SAMENLEVING

Eten is een fundamentele behoefte van de mens. Op dit moment telt de planeet ruim 7 miljard consumenten. Volgens de FAO¹ zullen we tegen 2050 met ruim 9 miljard zijn en zal de voedselproductie tegen 2050 met 70% moeten toenemen als we niet van model veranderen. Deze realiteit maakt dat voeding een belangrijke zorg en een grote uitdaging is voor onze samenleving. Dit geldt voor alle aspecten van het menselijk leven: economisch, cultureel, sociaal en in verband met de gezondheid en de kwaliteit van de leefomgeving.

Voeding is meer dan landbouw alleen: voeding heeft betrekking op tal van verwerkings-, transport- en distributieactiviteiten.

Binnen de grotendeels geglobaliseerde markt hebben de productie-, verwerkings-, distributie- en consumptiewijzen laten zien dat ze hun beperkingen hebben, en soms is er zelfs sprake van ontaarding:

- overproductie enerzijds en honger anderzijds;
- opbrengst van de landbouwgrond en erosie, verarming en vervuiling van de bodem en het water;
- gezondheidsrisico's als gevolg van bepaalde voedselproductiewijzen;
- onevenwichtige voedingspatronen, met tal van aandoeningen tot gevolg;
- voedselverspilling en onderwaardering van de overschotten;
- concurrentie tussen exotische en lokale producten;
- moeilijke economische en sociale omstandigheden voor veel spelers binnen de voedselketen, met name voor landbouwers;
- grote impact op het milieu langs de gehele voedingsketen.

De voedingskwestie heeft kortom vele implicaties, allereerst wat de toegang tot voeding betreft. Het is algemeen bekend dat wereldwijd een op acht personen met een lege maag naar bed gaat. Dit is geen nieuw probleem, maar de FAO voorspelt een nieuw tijdperk met stijgende, steeds wisselvalligere voedselprijzen en een toename van het aantal wereldbewoners met honger. Met het oog op de bevolkingsgroei, de versterking van de sociale ongelijkheid, de ontwikkeling van de stedelijke realiteit, de impact van onze voedselconsumptiemodellen op de landbouw wereldwijd en de steeds vaker voorkomende economische, milieu- en gezondheids crises binnen een context van toegenomen mondialisering is het essentieel om opnieuw over onze voedingssystemen na te denken en de negatieve impact ervan op de landbouw in zowel de ontwikkelingslanden als de geïndustrialiseerde landen te beperken.

De sociale impact is overigens niet beperkt tot de landen in het zuiden. De Europese en Belgische landbouw maakt grote veranderingen door. Zo neemt het aantal mensen dat van de landbouw kan leven, voortdurend af en wordt het steeds moeilijker landbouwgrond aan te kopen. Bovendien is de toegang tot gezonde, evenwichtige en voldoende voeding een steeds groter probleem voor een toenemend aantal minder bedeelde mensen in onze moderne samenleving.

¹ FAO, "World Agriculture Towards 2050", in "How to Feed the World in 2050", 2009

Naast het feit dat dit voedseltekort de gezondheid en de overlevingskansen van een aanzienlijk deel van de wereldbevolking in het gedrang brengt, hebben ook de kwaliteit van de voeding en de voedingskeuzes en -gewoonten talrijke gevolgen op de gezondheid: contaminatie met toxische producten zoals pesticiden, te calorierijke en onevenwichtige maaltijden (te veel vet, te veel suiker, te veel zout, ...). Daardoor neemt het aantal gezondheidsproblemen steeds meer toe en worden sommige ervan zelfs chronisch, zoals obesitas, hart- en vaatziekten, diabetes, bepaalde vormen van kanker, ...

Een laatste, evenmin te onderschatten element: met haar voedselproductie- en consumptiewijzen put onze samenleving de natuurlijke rijkdommen uit en vervuilt ze de planeet. Dit voedingsmodel maakt dat de Aarde steeds minder goed in staat is de voedselproductie in de toekomst te verzorgen, want veel van de op dit moment toegepaste werkwijzen gaan de hernieuwingscapaciteit van de planeet te buiten.

Ons voedingssysteem, zowel op het vlak van de productie als wat de verwerking, het transport en de distributie en consumptie aangaat, maakt gebruik van tal van natuurlijke rijkdommen, onder meer wat het gebruik van de bodem en grondbezetting, water, fosfor en aardolie betreft. Het is verantwoordelijk voor 28% van het verbruik van materiële grondstoffen en 60% van de zoetwatervoorraad.

Bovendien is de impact op het milieu legio: verlies van biodiversiteit, water- en luchtvervuiling en productie van broeikasgassen.

In verband met dit laatste punt, dat verantwoordelijk is voor de huidige klimaatveranderingen, wordt geschat dat 25% tot 35% van de wereldwijde uitstoot aan broeikasgassen samenhangt met het voedingssysteem². Een deel van die impact heeft te maken met verspilling. Bijna 30% van alle wereldwijd geproduceerde voeding wordt verspild.

In België draagt de voedingssector (met inbegrip van dranken) bij aan de totale impact van geconsumeerde producten ter hoogte van 31% van de uitstoot van broeikasgassen (waarvan 8 tot 12% afkomstig is van de vlees- en zuivelsector).³ De landbouw is verantwoordelijk voor 10,3% van de totale Belgische uitstoot⁴.

Ongeveer 1/4⁵ van de milieu-impact van een Brussels huishouden hangt samen met de consumptie van voedsel en dranken. De impact van de voeding op de uitstoot van broeikasgassen (globaal, met inbegrip van de impact van import / export) is van dezelfde grootte.

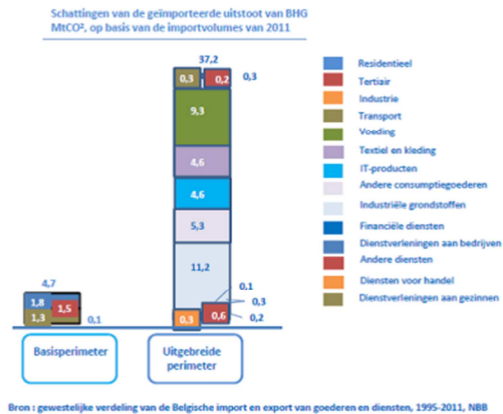
---

² EC - Science for Environmental Policy, "Sustainable Food: A Recipe for Food Security and Environmental Protection?", 2013, pp. 28

³ FRDO, "Advies voedingssysteem", 2008,

⁴ Nationale inventaris voor broeikasgasemissies, 2013

⁵ De ecologische voetafdruk van de bewoners van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: Verklarend document bij de Voetafdruk Calculator 2005 (Ecolife, 2005)

Figuur 1: Globale uitstoot van broeikasgassen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Gemiddeld komt de dagelijkse voeding van een persoon overeen met een uitstoot van 4 kg CO₂⁶-equivalent broeikasgassen. Dat betekent voor Brussel een uitstoot van ca. 1,7 miljoen ton CO₂ per jaar. De impact op de klimaatverandering is dus reëel. Dit omvat de impact van de teelt, voedselverspilling en vervoer over grote afstanden. De gemiddelde Brusselaar verspilt bovendien ca. 15 kg voedsel per jaar (verspilling binnen de rest van de voedselketen niet meegerekend).

Internationale context

Op internationaal niveau is men sterk gericht op de klimaatverandering en het tegengaan van de uitstoot van broeikasgassen. Er worden al meerdere jaren tal van initiatieven gelanceerd en teksten gepubliceerd.

In 2010 wezen de conclusies van een rapport van het International Resource Panel de landbouw en de voedselconsumptie aan als "[...] een van de belangrijkste bronnen van druk op het milieu, vooral in de vorm van verandering van habitat, klimaatverandering, overbevissing, watergebruik en giftige uitstoot"⁷. Dit rapport benadrukt het belang van een aanpak van deze kwestie via de productie, de consumptie en het beheer van de natuurlijke rijkdommen. Het rapport stelt ook dat de sterke onderlinge verbanden tussen deze drie elementen moeten worden aangepakt.

In juni 2012 nam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties tijdens de VN-conferentie inzake duurzame ontwikkeling genaamd "Rio+20" een resolutie aan met de titel "The Future We Want" ("De toekomst die wij willen"). In die resolutie verklaren de staatshoofden en regeringsleiders die in Rio de Janeiro bijeen zijn "[...] dat duurzame landbouw moet worden bevorderd, verbeterd en gesteund [...] die de voedselveiligheid verbetert, bijdraagt aan het uitbannen van honger en economisch haalbaar is, waarbij de aarde, het water, de plantaardige en dierlijke genetische rijkdommen, de biodiversiteit en de ecosystemen worden behouden en de bestandheid tegen klimaatverandering en natuurrampen wordt verbeterd"⁸. De leiders vermelden in de resolutie ook dat het noodzakelijk is om "verlies en verspilling na de oogst te beperken, evenals ander verlies en andere verspilling van voedsel binnen de volledige voedselketen"⁹. Ze namen een programma voor tien jaar aan inzake duurzame consumptie- en productiewijzen (10 YFP).

⁶ INRA 2011: INRA – CIRAD, "duALine : durabilité de l'alimentation face à de nouveaux enjeux", 2011

⁷ International Panel for Sustainable Resource Management, "Assessing the Environmental Impacts of Consumption and Production: Priority Products and materials", 2010, p.2.

⁸ Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, A/RES/66/288, "The Future We Want".

⁹ Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, A/RES/66/288, "The Future We Want".

In het tienjarige kaderprogramma worden duurzame voedingssystemen genoemd als essentieel voor de duurzame ontwikkeling. Het VN-Milieuprogramma (UNEP) en de Voedsel- en Landbouworganisatie van de VN (FAO) ontwikkelen er samen een specifiek programma voor duurzame voedingssystemen ("Sustainable Food Systems Programme"). Na een openbare raadpleging in 2014-2015 zal het programma eind 2015 – begin 2016 officieel worden gelanceerd¹⁰.

De tijdens "Rio+20" aangegane verbintenissen zijn op hun beurt vertaald naar het programma voor duurzame ontwikkeling tegen 2030, getiteld "*Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*". Dit programma is op 25 september 2015 unaniem aangenomen tijdens de 70ste sessie van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Het is universeel en integraal en omvat de drie dimensies van duurzame ontwikkeling. Er worden 17 doelstellingen voor duurzame ontwikkeling (DDO) gesteld, waaronder:

- uitbanning van honger, verzekering van de voedselveiligheid, verbetering van de voeding en bevordering van duurzame landbouw (DDO 2);
- ervoor zorgen dat de steden en menselijke nederzettingen open staan voor iedereen en veilig, stevig en duurzaam zijn (DDO 11);
- invoeren van duurzame consumptie- en productiewijzen (DDO 12)¹¹.

In 2014 publiceerde de FAO, die "duurzaamheid" eerder al tot hoeksteen van haar strategie had gemaakt, een document getiteld "Building a common vision for sustainable food and agriculture"¹². Dit document steunt met name de tweede strategische doelstelling van de FAO, die "*beoogt de levering van goederen en diensten afkomstig uit de landbouw, de bosbouw en de visserij op duurzame wijze te intensiveren*"¹³. Het rapport komt voort uit interne besprekingen en beschrijft de visie en de kernprincipes van de FAO inzake duurzame voeding en landbouw.

Tot slot is de invloed van de voeding op de gezondheid ook besproken binnen de Wereldgezondheidsorganisatie. In 2004 werd op de 57ste World Health Assembly een resolutie goedgekeurd met de "Mondiale strategie voor voeding, lichaamsbeweging en gezondheid". Deze strategie definieert de rol van voeding en lichaamsbeweging voor de bestrijding van niet-overdraagbare aandoeningen, zoals hart- en vaatziekten, diabetes, zwaarlijvigheid, bepaalde vormen van kanker, enz. De strategie benadrukt de rol van voedings- en landbouwbeleid voor de preventie van die aandoeningen en hun compatibiliteit met maatregelen ter bescherming en bevordering van de volksgezondheid¹⁴.

Buiten het VN-kader is ook de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) actief op het vlak van duurzame landbouw. In 2011 publiceerde de OESO een onderzoek over het thema groene groei en meer specifiek over voeding en landbouw¹⁵. Uit de studie komt onder meer naar voren dat "*een efficiëntere voedselketen met meer respect voor het milieu sterk kan bijdragen aan het verzekeren van duurzame groei en voedselveiligheid en de weg kan openen naar verzachting van de druk op de natuurlijke rijkdommen in de zee en op het land*"¹⁶.

---

10 UNEP, "10YFP: Programme Consultation and Current Status", beschikbaar op <http://www.unep.org/10yfp/Programmes/ProgrammeConsultationandCurrentStatus/tabid/129606/Default.aspx>, geraadpleegd op 02/20/2015.

11 Verenigde Naties, Doelstellingen voor duurzame ontwikkeling, <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> [geraadpleegd op 01/10/2015]

12 FAO, "Building a common vision for sustainable food and agriculture", 2014, 56p.

13 FAO 2012

14 WHO, "Global Strategy on Diet, Physical Activity and Health", 2004, 20p.

15 OESO, Green Growth Studies: Food and Agriculture, 2011, 82p.

16 OESO, "Inclusive Green Growth: For the Future We Want", juni 2012, p.36

Europese context

De voedingssector is de grootste werkgever en levert de grootste bijdrage aan het bnp van de Europese Unie. Er zijn zo'n 17 miljoen ondernemingen bij betrokken, binnen alle stadia van de voedselketen¹⁷. De gezondheid van de sector is dus van vitaal belang voor de gezondheid van de economie in het algemeen, en de impact van een ambitieus beleid inzake duurzame voeding kan positief zijn, met name wat de creatie van werkgelegenheid betreft.

De Europese Unie heeft meerdere documenten gepubliceerd om duurzame ontwikkeling te bevorderen.

Op 20 september 2011 nam de Europese Commissie een roadmap aan voor "Een efficiënt gebruik van hulpbronnen". Deze roadmap maakt integraal deel uit van de Strategie "Europe 2020". Er wordt onder meer in benadrukt dat "er nieuwe producten en diensten (moeten) worden ontwikkeld en nieuwe wegen worden gevonden om: de input van hulpbronnen te beperken; de productie van afval te minimaliseren; het beheer van de grondstoffenvoorraden te verbeteren; consumptiepatronen om te buigen; de productieprocessen, het management en de zakenmodellen te optimaliseren; en de logistiek te verbeteren. Zo zal technologische innovatie worden gestimuleerd, de werkgelegenheid in de snel groeiende sector van de 'groene technologieën' worden bevorderd, de EU-handel worden ondersteund, onder meer door nieuwe markten te openen, en de consumenten te laten genieten van duurzamere producten"¹⁸. De roadmap erkent dat duurzame voeding een van de drie sectoren is met de grootste impact op het milieu.

Na de publicatie van deze roadmap lanceerde de Europese Commissie van juli tot oktober 2013 een raadpleging om te verkennen hoe we kunnen overstappen op een duurzaam en efficiënt voedingssysteem wat de natuurlijke rijkdommen betreft.

In 2013, in haar 7de actieprogramma voor het milieu tegen 2020, "Goed leven, binnen de grenzen van onze planeet"¹⁹, beschrijft de Europese Unie haar visie op lange termijn:

*"In 2050 leiden we een goed leven, binnen de ecologische grenzen van de planeet. Onze welvaart en onze gezonde natuurlijke omgeving zijn te danken aan een innovatieve kringlooeconomie waarin niets wordt verspild en waarin natuurlijke hulpbronnen duurzaam worden beheerd en de biodiversiteit wordt beschermd, naar waarde geschat en hersteld op manieren die de veerkracht van onze samenleving versterken. Onze koolstofarme groei is al lang losgekoppeld van het gebruik van hulpbronnen en geeft de toon aan voor een veilige en duurzame mondiale maatschappij"*²⁰.

Het Europese Parlement keurde van zijn kant in januari 2012 een resolutie goed met het thema "Voorkomen van voedselverspilling: strategieën voor een doelmatiger voedselvoorzieningsketen in de EU". Daarin wordt de Europese Commissie onder meer gevraagd "voor de lidstaten specifieke doelstellingen ter voorkoming van voedselafval vast te stellen, [...] richtsnoeren op te stellen voor het aanpakken van vermijdbare voedselverspilling, [...] de uitwisseling van optimale werkwijzen aan te moedigen en bewustmakingscampagnes te steunen voor de bewustmaking van het publiek over de waarde van voedsel en landbouwproducten [...]"²¹.

¹⁷ http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/itemdetail.cfm?item_id=6309&lang=nl

¹⁸ Mededeling van de Commissie: Een efficiënt gebruik van hulpbronnen – Vlaggenschipinitiatief van de Europa 2020-strategie (2011) 21 - [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2011\)0021/_com_com\(2011\)0021_nl.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2011)0021/_com_com(2011)0021_nl.pdf)

¹⁹ 7e MAP – Algemeen milieuactieprogramma voor de Europese Unie voor de periode tot en met 2020. Living well, within the Limits of our Planet - <http://ec.europa.eu/environment/action-programme/>

²⁰ Europese Commissie, *Goed leven, binnen de grenzen van onze planeet*. 7e MAP, p.1.

<http://ec.europa.eu/environment/pubs/pdf/factsheets/7eap/nl.pdf>

²¹ Europees Parlement, *Resolutie van het Europees Parlement van 19 januari 2012 over het voorkomen van voedselverspilling: strategieën voor een doelmatiger voedselvoorzieningsketen in de EU* (2011/2175(INI)), januari.

In juli 2015 werd door het Parlement een andere resolutie aangenomen: *“Hulpbronnefficiëntie: de overgang naar een circulaire economie.”* Daarin dringt het Parlement “[...] er bij de Commissie op aan de mededeling over duurzaam voedsel, die sinds 2013 diverse malen is uitgesteld, in de eerste helft van 2016 te presenteren; benadrukt dat, aangezien de productie en consumptie van voedsel een aanzienlijk aandeel in het hulpbronnenverbruik hebben, de mededeling een holistische kijk moet geven op inefficiënt hulpbronnengebruik in de voedselketen en moet aanzetten tot het ontwikkelen van een duurzaam voedselbeleid [...]”²².

In diezelfde resolutie legt het Europees Parlement voor alle lidstaten een (niet-bindende) doelstelling vast: vermindering van de voedselverspilling met 30% tegen 2025.

De band tussen gezondheid en voeding vormt ook het onderwerp van tal van communicaties van de Europese Commissie, de Raad, het Europees Parlement en de Groep op hoog niveau inzake voeding en lichaamsbeweging²³.

Op landbouwgebied heeft Europa sinds 1962 een gemeenschappelijk Landbouwbeleid ingevoerd (GLB). Doel daarvan is de voorwaarden te scheppen om de landbouwers in staat te stellen hun verschillende functies binnen de samenleving te vervullen, met de productie van hoogkwalitatieve voedingsmiddelen op de eerste plaats.

In de loop der jaren is het GLB geëvolueerd. Er wordt nu onder andere meer rekening gehouden met de milieukwesties. Zo zijn er de maatregelen ten gunste van openbare goederen en diensten met meer respect voor het milieu (agromilieumaatregelen, steun voor biologische landbouw, ...).

Federale, nationale Belgische context – Vlaams en Waals Gewest

Er bestaat in België geen globaal, intersectorieel voedingsbeleid. Vele domeinen bepalen de toegang tot kwaliteitsvoeding. Sectoren als de landbouw en de veiligheid van de voedselketen spelen uiteraard een rol, maar er zijn ook vele andere actiedomeinen, zoals de economie, de handel, de sociale bijstand, de volksgezondheid, het milieu, het onderwijs, het onderzoek, de ruimtelijke ordening, de mobiliteit, enz.

De landbouwsector in het bijzonder maakt een grote crisis door. Het aantal boerenbedrijven neemt af, de actieve boerenbevolking veroudert, het is moeilijk opvolgers voor landbouwbedrijven te vinden, steeds meer land is eigendom van steeds minder grote bedrijven, de band tussen de eter en de producent is verdwenen, veel boeren hebben hoge schulden, de bodemkwaliteit gaat achteruit, ... Daar staat tegenover dat het aantal biologische landbouwbedrijven en hun oppervlakte de voorbije jaren constant zijn blijven stijgen. In 2012 besloeg de totale oppervlakte biologische landbouwgrond in België 54 688 hectare; dat was 4,1%* van de bruikbare landbouwgrond.²⁴

Het duurzame voedingssysteem en de verschillende dimensies ervan (landbouwproductie, gezondheid, beheer van natuurlijke rijkdommen, ...) vallen grotendeels onder de bevoegdheid van de Gewesten. In deze institutionele context onderneemt de federale overheid desalniettemin diverse acties.

In België werden op het vlak van het landbouwbeleid twee overlegorganen opgericht:

- Het Intergewestelijk Ministerieel Overleg (IMO) betreft de gewestelijke ministers die belast zijn met de landbouw, en gaat via de permanente werkgroep (PW-IMO) in op landbouwkwesties in

²² Europees parlement, *Resolutie van het Europees Parlement van 9 juli 2015 over hulpbronnefficiëntie: de overgang naar een circulaire economie (2014/2208(INI))*, juli 2015.

²³ http://ec.europa.eu/health/nutrition_physical_activity/high_level_group/index_nl.htm

²⁴ http://www.bioforumvlaanderen.be/sites/default/files/37-Le_Bio_en_chiffres_2012.pdf

verband met de nieuwe wetteksten binnen de gewesten, de intergewestelijke en Europese partnerschappen, enz.

- De Interministeriële Conferentie voor het Landbouwbeleid (ICLB) heeft betrekking op de 3 gewestelijke ministers voor het Landbouwbeleid, maar ook op de federale ministers belast met de gezondheid van dieren en planten, Buitenlandse Zaken, de Douanes en het FAVV. Ze houdt zich bezig met nieuwe wetteksten, de samenwerking tussen de Gewesten en de Federale Overheid, enz.

In zijn advies over voedselverlies en -verspilling van april 2015 presenteert de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling²⁵ een hele reeks aanbevelingen inzake nieuwe duurzame voedingssystemen. Er wordt onder meer ingegaan op verlies en verspilling als gevolg van commerciële werkwijzen, bewustmakings- en communicatiebeleid, de voorbeeldfunctie, collectieve restauratie en sociaal werk met voedseloverschotten.

Verder is in 2011 een Interdepartementale Commissie voor Duurzame Ontwikkeling (ICDO) opgericht om de afstemming van het beleid inzake duurzame ontwikkeling te bevorderen. Dit is een federaal orgaan waar een vertegenwoordiger van elk Gewest deel van uitmaakt. Er werden 7 werkgroepen gevormd, waarvan er een is gewijd aan duurzame voeding en een andere aan overheidsopdrachten.

De FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu heeft het Nationaal Voedings- en Gezondheidsplan (NVGP) in het leven geroepen. Dit is een bewustmakings- en informatiemiddel om de Belgische bevolking te wijzen op het belang van gezonde voeding en een gezonde levensstijl.

Het NVGP heeft samengewerkt met onder meer de Franstalige dieethogescholen, de Federatie Wallonië-Brussel en de ministers van Gezondheid, Verplicht Onderwijs en Kleine Kinderen voor de creatie van een referentielastenboek voor scholen die regelmatig warme maaltijden serveren en de voedingswaarde en de smaak willen verbeteren en tegelijk duurzame voeding willen aanbieden.

Het controleproces van de voedingsmiddelen vindt op meerdere niveaus plaats. Het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (FAVV) voert controles en analyses uit op verschillende stappen binnen de voedselketen.

Gezien de geografische context van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest – omringd door het Vlaams Gewest – zijn er tal van samenwerkingsverbanden opgezet.

Zo hebben het Brussels Gewest (Leefmilieu Brussel) en het Vlaams Gewest (VLM) samengewerkt aan de studie voor het richtplan Neerpede. Een van de strategische doelstellingen voor deze voorstedelijke zone was gericht op de agrarische functie ervan.

De spelers in de voedingssector hebben tal van initiatieven ontplooid en acties ondernomen om een ontwikkeling richting een duurzamer voedingssysteem mogelijk te maken. De spelers binnen het voedingssysteem zijn zich bewust van de beperkingen van dit systeem en hebben daarom initiatieven genomen. In bepaalde gevallen ontvingen die steun en aanmoediging van de overheden. We verwijzen hier bijvoorbeeld naar de afspraak om de hoeveelheid zout in voedingsmiddelen met 10% te verlagen, het Voedings- en Gezondheidsplan, de invoer van zelfcontrole om het risico op voedselcrises te beperken, de vermindering van het water- en energieverbruik in de verschillende schakels van de keten, de promotie van duurzamere systemen, zoals certificaten voor duurzame palmolie, ...

²⁵ <http://www.frdo-cfdd.be/nl/publicaties/advices/advies-over-voedselverlies-en-verspilling>

De Brusselse context

In Brussel vertegenwoordigt de voeding bijna 1/4²⁶ van de impact van huishoudens op het milieu. Deze impact wordt gegenereerd door de consumptie van voedingsmiddelen (afval, water- en energieverbruik, enz.), maar ook en vooral door de productie en het transport van die voedingsmiddelen: verbruik van energie, water, mest en bestrijdingsmiddelen, productie van afval, uitstoot van broeikasgassen en andere vormen van vervuiling, enz.

Net als elders ter wereld geldt dus ook in Brussel dat verbetering van het voedingssysteem gunstig is voor het milieu. En niet alleen het leefmilieu speelt een rol: het voedingssysteem heeft ook implicaties op sociaal vlak, voor de volksgezondheid, voor het welzijn en op economisch vlak.

De ondernemingen in de voedingssector bevinden zich op dit moment in een moeilijke economische context. De ontwikkeling van een systeem met voedselproductie in de stad, lokale bewerking, distributie via korte ketens en een duurzamere horecasector kan echter inkomsten en werkgelegenheid opleveren binnen het Brussels Gewest.

Duurzame voeding is al goed voor 2.500 jobs in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, waarvan ruim een derde in de distributie.

En ondanks de crisis blijven de ketens in verband met duurzame voeding groeien en blijven ze werkgelegenheid creëren, vooral onder jongeren en laagopgeleide personen binnen het gewest²⁷.

Voeding is geen product als alle andere. Voeding is van vitaal belang, maar een toenemend aantal gezinnen in Brussel kan de kosten moeilijk dragen. In Brussel zijn 32.000 personen afhankelijk van voedselhulp (volgens de sociale barometer 2015 van het Observatorium voor gezondheid en Welzijn van Brussel-Hoofdstad²⁸ leeft een derde van de Brusselaars (30,9%) van een inkomen beneden de armoederisicogrens).

Voeding van goede kwaliteit is essentieel voor een goede gezondheid. Ongeveer 11% van de Brusselse bevolking lijdt aan obesitas²⁹. De armste gezinnen zijn gedwongen zich te voeden met producten van lage kwaliteit tegen afbraakprijzen. Hierdoor staan ze het sterkst bloot aan de risico's waarmee een ongezond eetpatroon gepaard gaat.

In verband met de voedselproductie heeft stedelijke landbouw de wind mee. In Brussel worden verschillende productievormen ontwikkeld en bestaan meerdere modellen naast elkaar: professionele stadslandbouw, volkstuinten, individuele productie, proefprojecten op kleine oppervlakken en hybrideprojecten waarbij productie en diensten met elkaar worden gecombineerd. Brussel kan gebruik maken van de landbouwgrond binnen het gewest en aan de stadsrand, maar in de praktijk wordt weinig van die grond gebruikt om de stad te voeden. De moeilijke toegang tot de productiesites, de investeringen, het gebrek aan passende begeleidingsstructuren en de toegang tot de distributiekanaal zijn stuk voor stuk remmende factoren.

Voorts heeft het Brussels Hoofdstedelijk Gewest maatregelen genomen om zijn voedselproductie te vrijwaren van genetisch gemodificeerde organismen. Het is de eerste regio in Europa die "OGM-Free" is dankzij de Ordonnantie van 3 april 2014, waarin de teelt van genetisch gemodificeerde organismen in de open lucht wordt verboden.

Bovendien is het gebruik van bestrijdingsmiddelen aan regels gebonden via de Ordonnantie van 20 juni 2013 betreffende een pesticidengebruik dat verenigbaar is met de duurzame ontwikkeling van

²⁶ De ecologische voetafdruk van de bewoners van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: Verklarend document bij de Voetafdruk Calculator 2005 (Ecolife, 2005)

²⁷ Cijfers afkomstig uit de studie "Système d'alimentation durable, Potentiel d'emplois en Région de Bruxelles-Capitale", VERDONCK M. et al., Facultés Universitaires Saint-Louis & Greenloop, herziene versie 2014

²⁸ <http://www.observatbru.be/documents/graphics/rapport-pauvrete/samenvatting-welzijnsbarometer-2015.pdf>

²⁹ Gezondheidsindicator voor Brussel 2010

het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Daarin wordt bepaald dat bij het gebruik van pesticiden rekening moet worden gehouden met de impact op het milieu, de samenleving en de economie. De gevaarlijkste pesticiden zijn verboden en het gebruik van vervangende technieken wordt aangemoedigd (niet-chemische middelen als alternatief voor pesticiden).

1.2. WAAROM EEN STRATEGIE VOOR BRUSSEL?

Met het oog op de hierboven gepresenteerde uitdagingen en om het Regeerakkoord 2014-2019 naar de praktijk te vertalen, is het opportuun om een "strategie voor een duurzaam voedingssysteem" te lanceren. Zo kan op gecoördineerde wijze worden beantwoord aan de kwestie gezondheid, kwaliteit en voedselverspilling, de kwestie ontwikkeling van de lokale economie en de kwestie van de impact op het milieu.

Er is dus sprake van echte maatschappelijke uitdagingen voor Brussel op het gebied van:

- de lokale voedselproductie;
- de toeleverings-, verwerkings- en distributieketen;
- de kwaliteit en het evenwicht op het bord;
- de beperking van voedselverspilling.

Uitgaande van de definitie van een visie op het Brusselse voedingssysteem in 2035 zal de strategie alle betrokken vakgebieden bestrijken, waarbij de prioriteit wordt gelegd op de voedselproductie, de voorlichting van de consumenten van de toekomst en de beperking van de voedselverspilling.

2. VISIE

2.1. DUURZAAM VOEDINGSSYSTEEM: WAAROVER GAAT HET?

Binnen deze strategie wordt gebruikgemaakt van de definitie van een duurzaam voedingssysteem van het Sustainable Food Laboratory³⁰, die ook door de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling wordt gebruikt³¹:

“Een duurzaam voedingssysteem garandeert het recht op voeding, respecteert het principe van voedselsoevereiniteit, maakt het iedereen ter wereld mogelijk om tegen een redelijke prijs te beschikken over gezonde voeding in afdoende hoeveelheden, en zorgt ervoor dat de eindprijs van een product niet alleen een weergave is van het geheel aan productiekosten, maar daarnaast de externe sociale en ecologische kosten internaliseert.

Er wordt gebruik gemaakt van grondstoffen en hulpbronnen (inclusief het werk en de natuurlijke hulpbronnen zoals de bodems, water en biodiversiteit) “at their rate of recovery” en de verschillende componenten van de voedingscultuur worden gerespecteerd.

Alle schakels van de voedingsketen moeten bijdragen aan de verwezenlijking van een dergelijk duurzaam voedingssysteem.”

De 3 pijlers van duurzame ontwikkeling moeten dus duidelijk worden geïntegreerd:

- integratie van de sociale, gezondheids-, insluitings- en welzijnsaspecten;
- promotie van de lokale economie;
- beperking van de impact op het milieu.

Deze definitie moet naar het operationele niveau worden vertaald om de overgang naar een nieuw voedingssysteem te kunnen organiseren.

Het Brussels Gewest koos voor het concept "GoodFood" voor zijn communicatie over het duurzame voedingssysteem naar het publiek toe.

"GoodFood" staat voor beter produceren: Productie van lokale kwaliteitsvoeding met respect voor het milieu en de gezondheid. Lokaal eten dus.

"GoodFood" staat voor goed eten: Genot en welzijn voor iedereen. Een evenwichtig eetpatroon voor het individu, maar ook voor de planeet.

³⁰ Het Sustainable Food Lab is een wereldwijd netwerk van organisaties die samenwerken om op de markt gebaseerde oplossingen mogelijk te maken voor de kernkwesties voor een gezond en duurzaam voedingssysteem om de groeiende wereldbevolking te voeden

³¹ <http://www.frdo-cfdd.be>

Op milieuniveau heeft de overgang als doel de consumptiewijze van iedereen om te vormen richting de hieronder vermelde principes:

- promotie van een consumptie gericht op gezonde producten met een beperkte impact op het gebruik van natuurlijke rijkdommen en de uitstoot van CO₂ (criteria van herkomst/productiewijze/verwerkingsmethodes/toeleveringswijze);
- het doel is dus het voedingspatroon zodanig te wijzigen dat de globale impact ervan afneemt door aan diverse aspecten te werken: de globale hoeveelheid, evenwicht op het bord, het type en de kwaliteit van het vlees, de gekozen vis, de voorkeur voor verse, lokale seizoensgroenten en -fruit van hoge kwaliteit;
- in het bijzonder gaat het om een toename van het verbruik van plantaardige eiwitten en een gelijktijdige afname van het verbruik van producten die rijk zijn aan dierlijke eiwitten, waarbij voor een evenwichtige voeding wordt gezorgd;
- beperking van voedselverspilling.

Kort samengevat hebben de volgende concrete criteria prioriteit: lokaal, evenwicht tussen dierlijke en plantaardige eiwitten, minder verspilling.

Het actieprogramma maakt breed gebruik van de term "duurzame voeding", maar tegelijk wordt uitgegaan van de noodzaak een term te gebruiken die het grote publiek meer aanspreekt ("Good Food"). We wijzen erop dat onder "duurzame voeding" steeds de definitie moet worden verstaan die hierboven is gegeven en dat "duurzame voeding" dus een verkorte term is voor het bovenstaande.

2.2. VISIE VOOR BRUSSEL

Een collectieve visie voor Brussel tegen 2035, voor een Stadsgewest dat tegen de voedseluitdaging is opgewassen

Een duurzaam voedingssysteem voor Brussel ontwikkelen betekent het volgende:

- De stad opnieuw in verbinding brengen met de voedende functie van de natuur en haar respectvol doen omspringen met de natuurlijke rijkdommen;
- Gezonde, lokale voeding van goede kwaliteit beschikbaar maken;
- De toegang tot duurzame voeding voor alle Brusselaars garanderen en daar meer zichtbaarheid aan verlenen;
- Beantwoorden aan de lokale behoeften met een systeem dat uit economisch en milieuoogpunt goed presteert;
- Duurzame werkgelegenheid, nieuwe beroepsactiviteiten en nieuwe businessmodellen stimuleren;
- Innovatieve, gemeenschappelijke oplossingen stimuleren waarbij alle spelers binnen de voedselketen betrokken zijn, evenals de relevante autoriteiten.

Een lokaal productie- en verwerkingsproces bevorderen

- De toegang tot grond voor lokale productie in en aan de rand van de stad behouden;
- Professionele productie en niet-commerciële productie door stadsbewoners stimuleren;
- Zorgen voor vruchtbare samenwerkingsverbanden tussen Brussel en de randgemeenten, de toegang tot de Brusselse markt voor lokale producenten in de stad en de voorsteden vereenvoudigen;
- Een rendabele productie ontwikkelen die jobs creëert.

Bijdragen aan de levenskwaliteit van de Brusselaars

- Voorrang geven aan productietechnieken met respect voor het milieu en de gezondheid;
- Deelname aan maatschappelijke en vrijetijdsacties stimuleren;
- Bevordering van de ontwikkeling en het behoud van groene ruimten en de biodiversiteit in de stad;
- Ontwikkeling van smakelijke, lokale voeding van hoge kwaliteit die genieten en gezelligheid in zich verenigt;
- Een divers aanbod aan aankoop- en consumptielocaties voorstellen voor duurzame voedingsproducten.

De natuurlijke rijkdommen bewaren en voedselverspilling tegengaan

- Niet-verkochte producten en organisch afval valoriseren aan de hand van een kringlooeconomieproces;
- Voedselverspilling bij de bron tegengaan.

Voortdurend verder ontwikkelen en de toekomstige generaties bewust maken

- Brusselaars van alle generaties, culturen en sociale klassen vertrouwd maken met het thema duurzame voeding;
- Multiculturele duurzame voeding ontwikkelen via de bereiding, de ontdekking en het delen van kennis over de wereldkeuken;
- De toekomstige generaties voorlichten inzake "goed eten": een voeding die genieten en gezondheid in zich verenigt;
- Toezien op een continue evolutie van de acties en de ontwikkeling van nieuwe projecten via onderzoek, experimenten en opleidingen.

GoodFood.brussels. Beter produceren, goed eten

3. ALGEMENE PRINCIPES – REGIONAAL INTERVENTIEMODEL

Om de strategie uit te werken en toe te passen moet ook het gewestelijke interventiemodel worden vastgelegd. Dit model beoogt verschillende hefboomen te activeren om vrijwillige gedragsveranderingen inzake duurzame voeding en stedelijke productie mogelijk te maken die duurzaam en blijvend zijn.

Via alle actielijnen van de strategie zijn de stappen in die gedragsverandering onderzocht:

- bekend maken;
- bewust maken, overtuigen;
- de technische capaciteit bieden om in actie te komen;
- structurele belemmeringen wegnemen;
- de overgang tot actie steunen;
- consolideren.

In alle gevallen beoogt de strategie een zo goed mogelijk antwoord te bieden op de geïdentificeerde belemmeringen en hefboomen voor elke stap in de gedragsverandering. Dit gebeurt door te ontwikkelen acties voor te stellen om de belemmeringen weg te nemen en de hefboomen te activeren.

De verschillende maatregelen en voorschriften beogen dus een continuüm van acties, van bewustmaking tot actie. Zo kunnen bewustgemaakte personen hun kennis van het thema verdiepen aan de hand van opleidingen, terwijl projectoproepen de informatiecampagnes kunnen versterken door gelegenheid tot actie te bieden met of zonder begeleiding, naargelang de behoeften.

Wanneer we van gedragsveranderingen spreken, denken we op lange termijn: veranderingen komen geleidelijk aan tot stand. Er moet op lange termijn worden gewerkt om dit te realiseren.

Deze stimulerende maatregelen zijn gericht op alle spelers: stadsbewoners, privéspelers, de burgermaatschappij en de overheden.

De stimulerende maatregelen worden aangevuld met enkele reglementaire maatregelen om juridische, technische en ander obstakels weg te nemen.

Om ervoor te zorgen dat de strategie door alle betrokken spelers wordt gedeeld en zij zich haar eigen kunnen maken, gaat de strategie van het begin af aan uit van gezamenlijke opbouw, gevolgd door een reeks maatregelen met betrekking tot de noodzakelijke partnerschappen om de doelstellingen te behalen.

Via de strategie maakt het Gewest gebruik van lokale spelers die door het Gewest worden opgeleid en uitgerust. Het Gewest zorgt voor de coherentie, de zichtbaarheid en de regionale kapitalisatie van lokale acties. Doel is het aanbod te laten evolueren aan de hand van de vraag, de integratie van duurzame voeding binnen de bestaande voorzieningen en een duurzaam voorbeeldaanbod.

In de praktijk luiden de leidende beginselen voor de strategie in alle voorschriften van het actieprogramma als volgt:

Insluiting:

Ervoor zorgen dat alle toegepaste acties alle doelgroepen in staat stellen de overstap te maken, en rekening houden met de sociale en multiculturele bijzonderheden van de stad, met inbegrip van kwetsbare doelgroepen, jongeren, enz.

Voorbeeldfunctie:

Er op transversale wijze voor zorgen dat de overheden het juiste voorbeeld geven.

Partnerschap:

De spelers op alle niveaus verantwoordelijkheid geven en betrekken door partnerschappen aan te gaan en samen te werken op lokaal niveau.

Gedragsverandering:

De verschillende methodologische stappen inzake gedragsverandering toepassen op de overgang van de verschillende doelgroepen, gebruik makend van de lokale verbanden.

Autonomie:

Streven naar zelfstandigheid voor de spelers en dus naar rationalisering van het financieringsbeleid, waarbij voorrang wordt gegeven aan financiële steun voor innovatie en voor de overgang, maar ook aan de ontwikkeling van competenties, partnerschappen en lokale verankering.

4. ACTIEPROGRAMMA

Het actieprogramma voor de strategie zet het tot 2035 te volgen traject uiteen en stelt een eerste werkprogramma op **voor de komende 5 jaar**. Het biedt ruimte voor geleidelijke aanpassing van de strategie binnen 2 jaar, naargelang de ontwikkeling van de projecten en de behoeften.

Structuur van het actieprogramma

De strategie is ingedeeld in 7 actielijnen, waarvan de eerste 3 thematisch van aard zijn en de laatste 4 transversaal zijn.

De basis wordt gevormd door acties met betrekking tot de voedingsvraag en het voedingsaanbod. Aanbod is noodzakelijk om op de vraag te kunnen beantwoorden, maar de vraag trekt het aanbod ook aan.

Wat het aanbod betreft maakt de voedselproductie deel uit van een geheel eigen actielijn: de productieacties zullen een prioritaire plaats innemen binnen de strategie. De distributie-, verwerkings- en restauratiesectoren en de kantines zijn opgenomen in een tweede actielijn. De eerste twee actielijnen van de strategie bestaan dus uit acties inzake het voedselaanbod. De 3de actielijn heeft betrekking op de vraag.

Om de overgang van het aanbod en de vraag te verzekeren, moet het voedingsmodel voor iedereen worden aangepast. De 4de actielijn heeft daarom betrekking op een nieuwe voedingscultuur die leidt tot de aanneming van onze vraagmodellen en dus ook tot een aangepast aanbod.

Ook de strijd tegen voedselverspilling is voorwerp van een specifieke actielijn: de 5de. Dit onderwerp heeft immers ook prioriteit. De acties ter bestrijding van verspilling zijn evenwel transversaal van aard. Zo hangt de bestrijding van verspilling in kantines rechtstreeks samen met het kantineprogramma in zijn geheel.

Veel ideeën rond duurzame voeding zijn nog redelijk nieuw. Daarom houdt de strategie de deur open voor innovatie, voor "nadenken over de systemen van morgen". Dit is het onderwerp van de 6de actielijn.

De laatste actielijn heeft betrekking op het werkingsmodel voor het geheel: governance, met inbegrip van de betrekkingwijzen, samenwerking, ontwikkeling van synergieën, ...

De 7 actielijnen bestaan elk uit acties (bijvoorbeeld inzake specifieke doelgroepen), voorschriften en het daadwerkelijke niveau van de operationele toepassing.

Transversale hulpmiddelen van het actieprogramma

Het actieprogramma steunt onder meer op bestaande transversale toepassingsmiddelen die in het kader van de verschillende actielijnen worden genoemd, waaronder de door Leefmilieu Brussel beheerde hulpmiddelen:

De "Lokale Agenda's 21" zijn door de gemeenten en OCMW's aangestuurde projecten waarbij gemeentepersoneel, inwoners en bedrijven betrokken zijn. Ze brengen duurzaamheidsconcepten in de praktijk en beogen een ontwikkeling die economisch effectief en sociaal rechtvaardig is en die duurzaam is wat het milieu aangaat.

De “(thematische) projectoproepen” zijn financiële steuninitiatieven voor projecten die afkomstig zijn van de spelers ter plaatse. De oproepen van dit type zijn in de eerste plaats op (maatschappelijke en/of technische) vernieuwing gericht.

De "participatieve duurzame wijken" zijn het resultaat van een gewestelijke projectoproep ter aanmoediging en ondersteuning van stadsbewoners die zich binnen hun wijk inzetten door collectieve acties op te zetten ten gunste van het milieu en duurzame ontwikkeling.

HET ACTIEPROGRAMMA OMVAT 7 ACTIELIJNEN:

- ACTIELIJN 1: VERHOGING VAN DE DUURZAME LOKALE VOEDSELPRODUCTIE
- ACTIELIJN 2: BEGELEIDING VAN DE HERLOKALISATIE EN DE OVERGANG NAAR EEN DUURZAMER AANBOD VOOR IEDEREEN
- ACTIELIJN 3: BEGELEIDING VAN DE OVERGANG VAN DE VRAAG VOOR IEDEREEN
- ACTIELIJN 4: ONTWIKKELING VAN EEN DUURZAME, AANTREKKELIJKE "GOOD FOOD"-VOEDSEL CULTUUR
- ACTIELIJN 5: BEPERKING VAN VOEDSELVERSPIJLING
- ACTIELIJN 6: NADENKEN OVER EN RUIMTE MAKEN VOOR DE VOEDINGSSYSTEMEN VAN MORGEN
- ACTIELIJN 7: GOVERNANCE INZAKE DE TOEPASSING VAN DE STRATEGIE

1. ACTIELIJN 1: VERHOOGING VAN DE DUURZAME LOKALE VOEDSELPRODUCTIE

Overall ter wereld beginnen mensen weer voedsel te produceren binnen de stad. Dat geldt ook voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Eetbare landschappen, volkstuintjes en stadsboerderijen zijn stuk voor stuk vormen van stedelijke landbouw.

Ze vormen samen een geheel van activiteiten waarbij voedingsmiddelen worden geproduceerd.

Of het nu gaat om een aardbeienplant op een balkon of een stadsboerderij, om volkstuintjes of om bijenkasten op het dak van een bedrijf, om groenten die tussen de sierplanten in de tuin groeien of om een moestuin bij een school, al deze productiewijzen beantwoorden aan een groot aantal economische, milieu- en sociale doelstellingen en dragen bij aan een lokale, duurzame vorm van voedselproductie.

Voedselproductie zonder chemische middelen, in dichtbebouwde wijken of in de voorsteden, vormt een gunstige factor voor de ontwikkeling van de biodiversiteit in de stad – zowel ³²wild als gekweekt³³.

Stadslandbouw is gebaseerd op korte ketens, op herlokalisering van de productie en op productiewijzen met respect voor het milieu. Deze vorm van landbouw draagt zo bij aan de beperking van de globale ecologische impact van de leefwijze van de stadsbewoners: beperking van het transport en de uitstoot van broeikasgassen, vermindering van de uitstoot van vervuulende stoffen en verlaging van de afvalproductie. De stedelijke landbouw maakt het mogelijk onderbenutte middelen, bijproducten van de consumptie en stedelijk afval te valoriseren³⁴ en draagt daardoor bij aan de "stadsstofwisseling" en aan de ontwikkeling van de kringlooeconomie in het Brussels Gewest.

Bovendien bevordert stadslandbouw de infiltratie van water en de vertraagde afvoer van hemelwater door de begroeiing van braakliggende grond, taluds, muren, daken, enz. en helpt dit het fenomeen van hitte-eilanden in de stad tegen te gaan.

Deze herlokalisatie schept nieuwe bakens (lokale soorten in al hun diversiteit, natuurlijke en seizoensritmes, ...). Dit is essentieel voor een verandering richting duurzaam voedingsgedrag.

Figuur 2: De Goede Moeders Moestuin, Cité Forest Vert, 1190 Vorst

Dit gedrag kan een positieve impact hebben op het welzijn, zowel op fysiek als psychologisch vlak. Deze initiatieven beantwoorden ook aan de behoefte aan versterking van de sociale banden binnen de stad – een plek die soms anoniem aandoet.

Voedselproductie door de stadsbewoners zelf heeft ook een niet te onderschatten economisch voordeel. Het werkgelegenheidspotentieel – een niet te verwaarlozen aspect in de huidige sociale

³² Het behoud van de biodiversiteit is een van de Europese verplichtingen waaraan het Gewest moet voldoen (Ordonnantie van 1 maart 2012). Zie ook het Gewestelijk Natuurplan.

³³ "L'agriculture urbaine, contributrices des stratégies alimentaires des mégapoles", C. Aubry, 2013

³⁴ Cf. Ordonnantie van 14/06/12 betreffende "bioafval": biologisch afbreekbaar tuin- en plantsoenafval, levensmiddelen- en keukenafval van huishoudens, restaurants, cateringfaciliteiten en winkels en vergelijkbare afvalstoffen van de levensmiddelenindustrie.

context – vormt een belangrijk onderdeel van het economische luik. Dit is des te meer van belang wanneer we de volledige voedingsketen bekijken (inclusief de creatie van nieuwe economische activiteiten), evenals de steeds sterkere vraag van consumenten naar lokale producten en hun wens om een rechtstreekse band met de producent aan te gaan. Bovendien draagt een eigen voedselproductie bij aan betere toegang tot hoogkwalitatieve voeding tegen een betaalbare prijs³⁵.

De FAO wijst op het belang van aanmoediging van commerciële stadslandbouw door de overheidsinstellingen: *“Landbouw in de stad en in de voorsteden moet worden erkend als commerciële en professionele activiteit op zich, die moet worden opgenomen in het nationale beleid voor landbouwwontwikkeling, voedingsprogramma’s, stedenbouwkundige programma’s en het beheer van de natuurlijke rijkdommen*³⁶”. Op dit moment woont meer dan 50% van de wereldbevolking in de steden. Dit aantal zal naar schatting stijgen tot 70% in 2050³⁷, terwijl de landbouwoppervlakte afneemt.

Voedselproductie plaatst de voeding centraal en wordt zo een stadsinrichtingsproject op zich, waarbij de landbouw een onderdeel wordt van de stadsplanning³⁸. Enkele grote Noord-Amerikaanse metropolen (Vancouver, Seattle, New York en San Francisco) staan erom bekend dat ze stadsplanningsvormen hebben weten te ontwikkelen die een doel gemeen hebben: de voedselproductie binnen het stadsmilieu op logische wijze organiseren³⁹.

De productieactiviteiten moeten dus samen met de stad worden opgezet en bijdragen aan bepaalde

Figuur 3: Lufa Farm, Montréal

vormen van concurrentie (bebouwde en landbouwgrond, water, hulpbronnen, ...), maar ook aan bepaalde synergieën binnen de stad⁴⁰. Zo ontstaan door stadslandbouw open ruimten binnen de wijken en blijven die behouden, of dit nu op het niveau van de bodem of op de daken of op balkons is. Stadslandbouw draagt dus rechtstreeks bij aan de verbetering van de levenskwaliteit voor de stadsbewoners. Voor eigen productieprojecten kan bovendien gebruik worden gemaakt van soms zeer kleine tussenliggende ruimten.

Tot slot kan de voedselproductie in de stad vele vormen aannemen. Ze heeft betrekking op zowel individuen als participatieve of ondernemersinitiatieven. Er kunnen tal van hybride vormen ontstaan waarbij commerciële en niet-commerciële aspecten en professionele en eigen productie worden gecombineerd. Alles is daarbij gericht op consumptie in de nabije omgeving en aandacht voor de milieuaspecten.

De ontwikkeling van de voedselproductie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest draagt zo bij aan een beter evenwicht van de economische middelen en aan de creatie van werkgelegenheid. Daarnaast steunt de ontwikkeling van de voedselproductie het samenlevingsaspect en

Figuur 4: Multifunctionaliteit van stadslandbouw. In Wegmuller en Duchemin (2010)

³⁵ “Volgens onze waarnemingen kan de totale oogst een dertiende maand binnen het voedingsbudget vertegenwoordigen en voeding bieden die de tuinier niet in de handel kan krijgen (bijv. kleine fruitsoorten).” - “Aperçu de l’agriculture urbaine, en Europe et en Amérique du nord” – AgroParisTech, mei 2013

³⁶ <http://www.fao.org/ag/agg/greencities/en/whyuph/governance.html>

³⁷ How to feed the world 2050- FAO 2009

³⁸ Cf. “Food urbanisme” (Grimm 2009) of “Agricultural urbanism” (De la Salle, Holland, 2010)

³⁹ “Aperçu de l’agriculture urbaine, en Europe et en Amérique du nord” – AgroParisTech, mei 2013

⁴⁰ “Aperçu de l’agriculture urbaine, en Europe et en Amérique du nord” – AgroParisTech, mei 2013

verkleint het onze ecologische voetafdruk. Ze vervult een voedende functie, komt het ecosysteem ten goede en draagt bij aan het welzijn van de bevolking.

De voedselproductie in de stad is een essentieel element voor de veerkracht van onze stad. Die kan zich daardoor beter aanpassen aan de vele veranderingen die ze het hoofd zal moeten bieden.

Strategie:

Om de ontwikkeling van duurzame voedselproductie aan te moedigen, zowel professioneel als individueel en collectief, zal het Gewest de toegang tot gevarieerde productielocaties in de volle grond en bovengronds vereenvoudigen. De landbouwgrond in het Brussels Gewest en in de voorsteden blijft behouden en de voedende functie van deze grond voor de stad zal worden aangemoedigd.

Ter ondersteuning van de professionele stadslandbouw zullen acties worden ondernomen om de initiatiefnemers van projecten te stimuleren, te steunen en te begeleiden, technische en juridische obstakels voor de ontwikkeling van projecten weg te nemen en de ontwikkeling van innovatieve businessmodellen die aan de specifieke kenmerken van het Gewest zijn aangepast te bevorderen.

Als steun aan de ontwikkeling van eigen productie streeft de strategie ernaar het Brusselse publiek bewust te maken, te mobiliseren en in staat te stellen om hen zo te stimuleren in actie te komen en zoveel mogelijk collectieve en individuele initiatieven te verwelkomen inzake diverse producten, gebruikmakend van het bestaande, zoals het netwerk van moestuinmeesters.

De verhoging van de duurzame voedselproductie omvat 2 elementen:

Actie 1: Ontwikkeling van een duurzame professionele landbouwproductie

Actie 2: Promotie van duurzame eigen productie

1.1. Actie 1 – Ontwikkeling van een duurzame professionele landbouwproductie

1.1.1. Uitdagingen & Vaststellingen

De stadslandbouw wordt professioneel of commercieel genoemd wanneer ze een complete of gedeeltelijke economische productieactiviteit vertegenwoordigt. Ze is duurzaam en beoogt ook milieu- en maatschappelijke doelstellingen.

Er worden vele modellen voor professionele stedelijke landbouw ontwikkeld, afhankelijk van de productielocatie, de ondergrond voor de productie (volle grond, aquaponie, residu-afval, ...), het productietype (tuinbouw, veeteelt, visteelt, agrobosbouw en bijenteelt), de betrokken spelers (boeren, burgers, architecten, verenigingen, ...) en de distributiesystemen. De combinatie van deze variabelen verklaart de complexiteit en de rijkdom van de stadslandbouwprojecten⁴¹ en de vele rechtstreekse en onrechtstreekse voordelen voor de stad en haar inwoners.

We maken een onderscheid tussen productie binnen de stad en aan de stadsranden. De laatste vorm vindt plaats aan de stadsperiferie en wordt voornamelijk vertegenwoordigd door grote culturen die deel uitmaken van lange ketens. Gezien de speculatie waarvan de landbouwgrond in deze zones slachtoffer is, hebben de eigenaars de neiging slechte locaties aan te bieden in afwachting van een andere aanwending van het terrein. Dit is niet bevorderlijk voor investering in deze landbouwgrond.

Figuur 5: De grenzen van het Gewest (Google Earth)

Algemeen gesproken is de huidige context van grondspeculatie niet bevorderlijk voor de vestiging van nieuwe producenten, het overdragen van boerderijen en de overgang van de landbouw in de voorsteden. Integendeel, dit werkt het behoud van een conventioneel landbouwmodel met monocultuur in de hand.

Toch is het noodzakelijk om wederzijdse functionele banden⁴² tussen de stad en de voorsteden te ontwikkelen om bij te dragen aan de veerkracht van de stad en de periferie op voedselgebied. Uit een studie in de Brusselse periferie⁴³ blijkt dat de landbouwers slecht op de hoogte zijn van het potentieel dat Brussel te bieden heeft. De hoofdstad wordt gezien als een "zwarte doos", vooral als het gaat om de toegang tot de markten, de behoeften van de consumenten, de logistiek en de distributie. Het lijkt erop dat de boeren begeleiding nodig hebben om de samenwerking met Brussel te verbeteren.

Wel bestaan er enkele producenten die zich reeds op deze markt richten⁴⁴. Ze bieden onder meer zelfpluk, op nabijheid gebaseerde verkoopcircuits en educatieve activiteiten.

Tot slot kunnen meerdere obstakels worden geïdentificeerd voor de ontwikkeling van duurzame voedselproductie in de stad en de voorsteden:

⁴¹ "Aperçu de l'agriculture urbaine, en Europe et en Amérique du nord" – AgroParisTech, mei 2013

⁴² "Aperçu de l'agriculture urbaine, en Europe et en Amérique du nord" – AgroParisTech, mei 2013

⁴³ "Boeren rond Brussel", Vlaamse Landmaatschappij, 2014

⁴⁴ We noemen bijvoorbeeld La Finca in Wezembeek-Oppem en Marie's Garden in Overijse.

- toegang tot de productielocaties: de beschikbaarheid van geschikte en beveiligde terreinen of sites vormt een van de voornaamste remmen op de ontwikkeling. De toegang tot grond is beperkt als gevolg van de sterk gestegen grondprijzen, de behoefte aan woonruimte, het gebrek aan transparantie, de grote investering die nodig is, de afwezigheid van huurcontracten die zijn aangepast aan de specifieke stedelijke omstandigheden.
- toegang tot vakkennis, competenties en gekwalificeerd personeel. Op dit moment leren Brusselse ondernemers het vak in de praktijk of via stadstuin- en -landbouwopleidingen (in België⁴⁵ of in het buitenland). Bepaalde Brusselse spelers bieden opleidingen voor specifieke doelgroepen, zoals laagopgeleide werkzoekenden⁴⁶.
- toegang tot kapitaal: bij de start komen heel wat investeringen kijken (infrastructuur, aanpassing, onthaal van consumenten, water) en het duurt vaak meerdere jaren voordat het project economisch echt rendabel wordt;
- toegang tot specifieke juridische en administratieve kennis inzake stadslandbouw (vergunningen, normen, pacht, ...);
- toegang tot afzetmarkten voor de productie, identificatie van potentiële kopers.

Bovendien kan stadslandbouw worden beperkt en belemmerd door lokale en gewestelijke stedenbouwkundige verordeningen en de vergunningen en normen. Bepaalde plannen van aanleg kunnen dienen om het grondgebruik te beschermen, maar hebben onrechtstreeks een beperkende impact op de ontwikkeling van stadslandbouw doordat bepaalde zones alleen voor specifieke functies kunnen worden gebruikt (bijvoorbeeld de landbouwzone in het GBP).

De kwestie van vervuiling in landbouwproducten uit de stad (via bodem, water, lucht) leidt tot vragen onder de consumenten. De huidige studies tonen evenwel aanmoedigende resultaten. “Er moeten evenwel meer specifieke studies plaatsvinden naar de verschillende vormen van stedelijke landbouw om te begrijpen welk deel van de eventueel in de producten aangetroffen vervuiling afkomstig is van de bodem of het kweeksubstraat en welk deel afkomstig is van luchtvervuiling of eventueel uit het water⁴⁷”.

De aanbevelingen in dit verband zijn om de productie binnen de blokken te concentreren, kweek aan de straatrand te vermijden, preventieve acties en behandeling van vervuilde bodems te steunen, de producenten en consumenten correct te informeren en/of specifieke normen te ontwikkelen voor stadslandbouw⁴⁸.

De haalbaarheid van de businessmodellen voor stadslandbouw

Stadslandbouw wordt al veertig jaar onderzocht in de landen van het zuidelijk halfrond. Daar is deze vorm van landbouw voor het eerst opgekomen. Volgens de FAO⁴⁹ zijn stadslandbouwers bijzonder efficiënt in het productieve gebruik van onderbenutte middelen, zoals braakliggende percelen, behandeld afvalwater, gerecycleerd afval en onbenutte mankracht. De productiviteit per oppervlakte-eenheid kan wel 15 maal hoger liggen dan bij plattelandslandbouw.

⁴⁵ Crabe, Landwijser, Gembloux Agro-Bio Tech, Map Epi. In Brussel: Missions Locales, Tetra, Redouté Peiffer, Vert d’iris.

⁴⁶ Bijvoorbeeld de Mission Locale in Elsene en de stadsboerderij NOH.

⁴⁷ “Aperçu de l’agriculture urbaine, en Europe et en Amérique du nord” – AgroParisTech, mei 2013

⁴⁸ “Incidence des pollutions urbaines sur les productions alimentaires en ville”, Greenloop, 2013.

⁴⁹ Committee on Agriculture, 15th Session, Urban and Peri-urban Agriculture, 1999, <http://www.fao.org/unfao/bodies/coag/coag15/X0076e.htm>

In het noorden is de stadslandbouw aan een opmars bezig, maar er zijn nog te weinig inzichtrijke kwantitatieve gegevens, omdat we nog weinig afstand genomen hebben tot de opgedane ervaringen.

Wel kan een grote diversiteit aan ontwikkelde businessmodellen worden vastgesteld. Bepaalde exploitaties zijn rendabel op basis van uitsluitend de productie⁵⁰. Maar de performante stadslandbouwmodellen zijn vaker gebaseerd op gemengde activiteiten, niet alleen op primaire productie⁵¹. De extra activiteiten hebben te maken met bijvoorbeeld voorlichting, evenementen, koken, toerisme, logistiek, wetenschap, ...

Er ontstaan ook nieuwe, specifieke beroepen om bepaalde stadslandbouwprojecten van de grond te krijgen, te implementeren en/of te onderhouden (landschapsarchitecten, ingenieurs, economen, architecten, tuinbouwers, ...) of om bijbehorende diensten te leveren (lokale boomkwekerijen, composteercentra, opleidingen, ...).

In het algemeen zijn de best aangepaste productiesystemen die welke gebruik maken van de nabijheid van de middelen en de consumenten (korte ketens) en eventueel ook de verwerking en de distributie verzorgen. Ze gebruiken technieken die het milieu respecteren en zijn arbeidsintensief. Ze beschikken over de benodigde landbouw- en managementkennis en verbouwen onder meer producten met een hoge toegevoegde waarde en/of nicheproducten. Systemen die echter ongeschikt zijn voor de stadsomgeving zijn systemen die een grote hoeveelheid grondoppervlak nodig hebben, sterk gebruik maken van petrochemische producten of een negatieve weerslag hebben op het milieu.

De vele voordelen van stadslandbouw weten steeds meer grote steden te verleiden.

We noemen enkele voorbeelden:

- De stad Parijs wil groeien van 5,6 hectare groendaken naar 100 hectare tegen 2020, waarvan minstens 30% bestemd zal zijn voor de productie van groente en fruit⁵².
- Vancouver geeft in haar strategie aan⁵³ te willen groeien van 17 naar 35 stadslandbouwbedrijven tegen 2020.
- De groene ring van Ottawa bestaat uit 20.000 hectare groene ruimte, waarvan 5.400 beschermd is en voor landbouw wordt gebruikt⁵⁴.
- Het stadsontwikkelingsplan van groot Montréal streeft naar bevordering van een optimaal grondgebruik door de globale oppervlakte landbouwgrond in de metropool⁵⁵ tegen 2031 met 6% te doen toenemen.

⁵⁰ Brooklyn Grange Farm bijvoorbeeld produceert ruim 18 ton groenten op een dakoppervlak van 1 hectare. De stadsboerderij heeft 7 mensen in dienst en werkt ook met een groot aantal vrijwilligers.

⁵¹ Etude sur la viabilité des business modèles en agriculture urbaine dans les pays du Nord, Greenloop, april 2013

⁵² <http://www.paris.fr/duvertpresdechezmoi>

⁵³ <http://vancouver.ca/files/cov/vancouver-food-strategy-final.PDF>

⁵⁴ <http://revolutionagricoleurbaine.radio-canada.ca/projets/canada/17/ceinture-de-verdure>

⁵⁵ http://cmm.qc.ca/fileadmin/user_upload/pmad2012/documentation/20120530_PMad.pdf, 2012

1.1.2. Stand van zaken

In het Brussels Gewest doen meerdere spelers aan professionele stedelijke landbouw: boeren, kmo's, verenigingen en coöperaties.

Op dit moment wordt 244 ha grond effectief als landbouwgrond gebruikt⁵⁶ (waarvan 228 ha in het GBP als landbouwzone wordt genoemd). Dat is 1,5% van de totale oppervlakte van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Bepaalde tuinbouw- en andere producten worden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest geconsumeerd (korte keten), maar de grote meerderheid van deze grond wordt op dit moment conventioneel bewerkt en voedt de stad niet. Het gaat voornamelijk om grootschalige teelt (graan, voedermaïs, voederbieten, ...) en weidegrond voor vee (bijna de helft van de landbouwgrond bestaat uit permanent grasland – 120 ha)⁵⁷.

De meeste van deze landbouwgrond ligt in Anderlecht, ten westen van Brussel, maar ook in o.a. Sint-Agatha-Berchem, Haren, Neder-over-Heembeek en Molenbeek is landbouwgrond te vinden.

Een deel van deze landbouwoppervlakte wordt gebruikt door Brusselse boeren die ook in de randgemeenten grond bewerken (bijv. Pajottenland). Anderzijds wordt een deel van de percelen op Brussels grondgebied gebruikt door landbouwers uit de andere Gewesten (Vlaanderen en Wallonië).

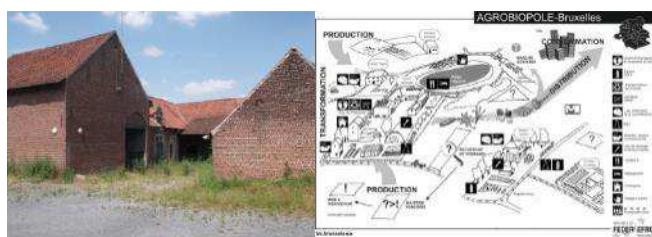

Figuur 6: Uittreksel uit het GBP van het BHG (bron: mybrugis.irisnet.be)

In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn 7 boeren geregistreerd (grotendeels conventioneel). Ze werken in diverse sectoren: melkvee, aardappelen, voedergewassen, kleinfruit, schapen, paarden, ...

Deze nabijgelegen landbouwgrond biedt een reële opportuniteit en rijkdom voor de stadslandbouw, maar de huidige activiteiten moeten worden omgezet in duurzame systemen met wederzijdse functionele banden met de stad.

De ontwikkeling van het project "Boeren Brussel Paysans" (voormalige Agrobiopool EFRO) in Neerpede zal via diverse actiecentra bijdragen aan de ontwikkeling van deze dynamiek. Met name door de creatie van een Landbouwtestruimte en de begeleiding van kandidaten⁵⁸ bij het zoeken naar een terrein waarop zij hun nieuwe activiteiten kunnen ontwikkelen, maar ook door de overstap van bestaande landbouwers ter plaatse te stimuleren.

Figuur 7: Project EFRO "Boeren Brussel Paysans" (Agrobiopool)

⁵⁶ Bijna de helft van de totale landbouwoppervlakte wordt gebruikt als blijvend grasland (120 ha). De andere helft wordt gebruikt voor de kweek van voedergewassen (93 ha) (voederbieten, tarwe, ...), aardappelen (7 ha), kleinfruit, groenten, specerijen, ...

⁵⁷ Inter-gewestelijk plan voor Neerpede – Vlezenbeek - Sint Anna-Pede (2014) deel 3, p. 55

⁵⁸ Tijdens een boerenforum in Anderlecht kwam begin 2015 een veertigtal mensen naar voren dat zich als boer in Brussel wilde vestigen.

Ook zijn in het BHG zo'n vijftien bedrijven geregistreerd die activiteiten rond commerciële stadslandbouw realiseren⁵⁹. Die activiteiten zijn zeer divers, zowel wat de ontwikkelde modellen betreft als wat het type productie aangaat: in volle grond of bovengronds (tuinbouw, paddenstoelen, insecten, schapen, boomkwekerij, aquaponie, kruiden, ...). Er bestaan ook ander productie-initiatieven waarvan het ontwikkelingspotentieel onderzoek verdient (bijvoorbeeld de renovatie en exploitatie van de technische sites van Leefmilieu Brussel in Woluwe en Laken).

De meeste van deze initiatieven vormen een combinatie van productieactiviteiten en diensten, in verschillende verhoudingen.

Wat de diensten betreft komen landbouwopleidingen voor diverse doelgroepen het meeste voor, van opleidingen met diploma tot activiteiten van educatieve of sociale aard (integratie, samenhang binnen de wijk, ...). Er wordt ook gewerkt volgens een CSA-model (Community Supported Agriculture) dat is gebaseerd op de ontwikkeling van krachtige banden tussen een exploitatie en de omwonenden⁶⁰.

Er bestaan ook grote verschillen wat het aantal werknemers en de financiële rentabiliteit betreft (het sociale en milieurendement daargelaten). Bepaalde initiatieven blijven sterk afhankelijk van diverse subsidies, terwijl andere ernaar streven rendabel te worden zonder externe financiering.

Figuur 8: Moestuin La Petite Senne, Groot Eiland, Molenbeek

Het is interessant om vast te stellen dat verschillende proefprojecten⁶¹ in ontwikkeling zijn om alternatieve productiemethoden te testen, vooral op kleine oppervlakken. Deze microboerderijen zijn het waard om te worden onderzocht, geanalyseerd en becijferd om hun economische en sociale haalbaarheid te beoordelen⁶².

1.1.3. Doelstellingen

Het voornaamste doel is zelfvoorziening van de stad op voedselgebied voor diverse onbewerkte producten aanzienlijk te doen toenemen via innovatieve, duurzame stadsproductie die goed presteert op milieu- en economisch gebied en die jobs in Brussel creëert die niet naar elders kunnen worden verplaatst.

Becijferde doelstellingen:

- In 2035 zal de professionele stadslandbouw in de stad en de voorsteden 30% van de onbewerkte groenten en fruit produceren die door de Brusselaars worden geconsumeerd (in kg – het doel is 5% in 2020).
- In 2020 zal 100% van de nieuwe professionele landbouwprojecten performant zijn op milieu-, economisch en sociaal gebied.
- In 2020 zal 100% van de landbouwgrond die in het GBP is opgenomen, nog altijd behouden blijven (228 ha in 2013).

⁵⁹ V. Lecocq, TFE, 2015, Gembloux Agro-Bio Tech – (de volgende entiteiten hebben de enquête beantwoord: Fruit-time, Blauw en groen huis, Le bercail, Vert d'iris, La ferme du chant des cailles, Ferme de Jette, Ferme pilifs, Ferme urbaine, Champignons de Bruxelles, Permafungi, Potage toit, Little food, La pousse qui pousse).

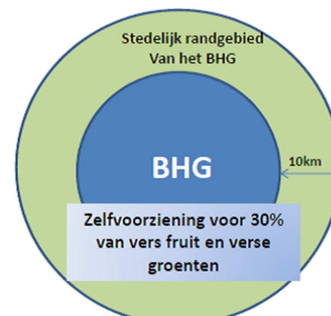
⁶⁰ Chant des Cailles, Bosvoorde

⁶¹ Cycle Farm (Spin farming), Champ à Mailles (MVB), Testruimte BBP.

⁶² De projectoproep Co-create van Innoviris 2015 wil diverse Brusselse projecten onder die invalshoek bekijken.

Deze doelstelling van 30% zelfvoorziening in de behoefte aan onbewerkte groenten en fruit is ambitieuw en realistisch tegelijk, rekening houdend met de gemiddelde fruit- en groenteconsumptie per inwoner⁶³, de benodigde oppervlakte voor de productie ervan en de beschikbare oppervlakte⁶⁴.

Volgens deze studie is een oppervlakte van 590,5 ha nodig om in 30% van de behoeften aan de 5 meest geconsumeerde groente- en fruitsoorten te voorzien. Gezien de beschikbare oppervlakte in het BHG wordt voor het behalen van die doelstelling uitgegaan van een scenario waarbij landbouwzones in de volle grond in het Brussels Gewest worden gecombineerd met bovengrondse productiesystemen in de stad en ook, in aanzienlijke mate, in de voorsteden (gedefinieerd als een straal van 10 km rond het BHG).

Figuur 9: schematische weergave van de landbouwproductiezones in de stad en de voorsteden om het doel van 30% zelfvoorziening inzake fruit en groenten te realiseren.

Deze doelstelling omvat ook aangepaste distributie- en verkoopsystemen die de productie van de voorstedelijke zone kunnen opvangen.

	Consumptie (kg/inwoner/jaar)	Consumptie BHG (kg/jaar)	Benodigde oppervlakte (ha)
Wortelen	6,3	7 560 000	121,9
Tomaten	6,1	7 320 000	15,8
Uien	4,5	5 400 000	87,1
Appels	9,2	11 040 000	356,1
Sla	3,4	4 080 000	9,6
Totaal =	29,5	35 400 000	590,5

Schatting van de benodigde oppervlakte voor de productie van de meest gegeten groente- en fruitsoorten in het BHG (bron: berekeningen op basis van gegevens van de site van de FAO en de gemiddelde Belgische opbrengst – <http://faostat.fao.org/>)

1.1.4. Voorschriften

De reconversie van bestaande boeren in het BHG en in de randgemeenten naar duurzame productiesystemen om de stad te voeden is nodig, maar volstaat niet om de doelstellingen van de strategie voor duurzame voeding te behalen. De ontwikkeling van bijkomende productieprojecten moet worden ondersteund.

De toegang tot productielocaties en het feit dat de regelgeving niet is aangepast aan de specifieke aspecten van stadslandbouw, vormen de voornaamste obstakels voor de ontwikkeling van projecten. Zo is in de landbouwzone die in het GBP is opgenomen, geen ruimte voor een veelvoud aan activiteiten (verwerking, verkoop, ...), terwijl die intrinsiek deel uitmaken van de stadslandbouw. Bepaalde sites zijn bovendien "geklasseerd" door Monumenten en Landschappen. Ook andere reglementen, zoals het beheer van dierlijke mest, de beperking van composteeroppervlakken, enz. en het type pacht en de gebruikte contracten kunnen remmen vormen op de ontwikkeling van de projecten.

Het is dus essentieel om een ruimtelijke ordenings- en stedenbouwkundig beleid te ontwikkelen dat streeft naar een "intelligente" verdichting waarbij productieruimte in de stad wordt gestimuleerd (in

⁶³ « Uitgaande van het feit dat de gemiddelde groente- en fruitconsumptie per bewoner 87,2 kg/jaar is (bron: Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing), moet jaarlijks ongeveer 27 kg fruit en groenten per bewoner worden geproduceerd (30%)” – Studie naar de strategie voor het Brussels Gewest voor een duurzamere voeding – gedeelte commerciële stadslandbouw, Gembloux Agri Bio Tech, 2015

⁶⁴ Studie naar de strategie voor het Brussels Gewest voor een duurzamere voeding – gedeelte commerciële stadslandbouw, Gembloux Agri Bio Tech, 2015

de volle grond en bovengronds) en om anderzijds de bestaande landbouwgrond in het Brussels Gewest en de randgemeenten te behouden. De plannings- en stadsvernieuwingstools kunnen hefbomen vormen om de voedselproductie te integreren in de stadsinrichting, uitgaande van een flexibele, integrale visie.

Om een antwoord te bieden op de moeilijkheden die de projectdragers tegenkomen (toegang tot vakkennis, tot de markten, tot financiering, tot economische, technische, administratieve, wettelijke informatie, ...) is het essentieel om deze ondernemers te stimuleren en te steunen om een zo groot mogelijk aantal projecten mogelijk te maken, met inbegrip van de ontwikkeling van innovatieve businessmodellen.

Het tweede en derde jaar van dit type projecten zijn bijzonder belangrijk voor het voortbestaan van de activiteit, maar ook voor de overstap naar een grotere schaal. Hiervoor is vaak specifieke steun nodig. Hoewel er een gewestelijk begeleidingsaanbod bestaat voor economische activiteiten binnen alle sectoren, zijn de problemen waar de dragers van stadslandbouwprojecten tegenaan lopen specifiek voor deze sector (aanzienlijke investering bij de start van de activiteit, hoog risico, ...). Het is dus relevant om dit gewestelijke aanbod uit te breiden met specifieke begeleiding voor nieuwe stadslandbouwprojecten. Het project "Boeren Bruxsel Paysans" zal een eerste begeleidingsstructuur starten (vestigingsparcours).

Anderzijds is opleiding inzake de vakgebieden die bij stadslandbouw horen essentieel voor de ontwikkeling van commerciële en professionele stadslandbouw, niet alleen op technisch niveau, maar ook wat management en marketing betreft⁶⁵. Dit heeft betrekking op zowel de toekomstige "ondernemingshoofden" als de werknemers van die ondernemingen. Ze moeten eenvoudig herkenbaar zijn voor werkzoekenden en moeten aangepast zijn aan de Brusselse context.

Verder komen bij stadslandbouw een aantal technische, economische en milieuvragen kijken. Er is onderzoek nodig om deze nieuwe kanalen zo goed mogelijk te ontwikkelen op basis van analyses, follow-up en nieuwe experimenten (agrobosbouw, bovengrondse teelt, innovatieve producties, logistiek, ...).

De voorstedelijke zone draagt in zeer belangrijke mate bij aan het zelfvoorzieningsvermogen van de stad op voedselgebied. Naast de lokale bijdrage aan verse groenten en fruit kan deze zone de stad ook voorzien van producten uit grootschaligere teelt (tarwe, aardappelen, maïs, ...) die de basis vormen van onze voedingsenergie en moeilijk binnen de stad kunnen worden geteeld. Het is dus belangrijk om dit type teelt te behouden en dus te zorgen dat de daarvoor bestemde landbouwgrond in de voorsteden blijft bestaan⁶⁶.

Maar juist die stukken grond worden op dit moment bedreigd door verstedelijking en speculatie. Bovendien kennen de producenten in de periferie en de Brusselse markten en consumenten elkaar slecht. De opportuniteiten die de nabijheid van de stad biedt, zijn niet bekend en worden niet benut (o.a. nichemarkten, klantenconcentratie, toenemende belangstelling voor goede voeding uit de nabije omgeving, diversificatie van de diensten).

Gezien de specifieke situatie in het Brussels Gewest is het dus essentieel om een effectieve intergewestelijke samenwerking op te zetten rond het onderwerp van de landbouwperiferie en de band met de stad. Stimulering van de vraag naar lokale producten kan ook bijdragen aan deze doelstelling (cf. Actielijn "Begeleiding van de overgang van de vraag").

---

65 Etude sur la viabilité des business modèles en agriculture urbaine dans les pays du Nord, Greenloop, april 2013

66 Nourrir l'Europe en temps de crise - Vers des systèmes alimentaires résilients, Pablo Servigne

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (1 – 13) worden gerealiseerd en gedragen door de Landbouwcel van GOB en Leefmilieu Brussel, in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 1: Aannemen van een juridisch-administratief kader om de toegang tot de productielocaties in volle grond en bovengronds te vereenvoudigen en landbouwgrond voor die functie te behouden:

- ✓ Realisatie van een juridisch en stedenbouwkundig onderzoek om op basis van een stand van zaken de mogelijkheden te bekijken voor aangepaste ruimtelijke inrichtingstools en gewestelijke en gemeentelijke stedenbouwkundige verordeningen (ook voor geklasseerde sites) om zo de toegang tot de productiesites te vereenvoudigen, de bestaande productiesites te behouden en de ontwikkeling van stadslandbouwprojecten mogelijk te maken;
- ✓ Integratie van de stadslandbouw in de plannings-, stadsvernieuwings- en stedenbouwkundige hulpmiddelen op gewestelijk en gemeentelijk niveau (richtplannen, master plans, BBP's, wijkcontracten, blokcontracten, gewestelijke en gemeentelijke stedenbouwkundige verordeningen, vergunningen, ...);
- ✓ Creatie van een observatorium voor de landbouwgrond in het BHG:
  - identificatie en bijhouden van het potentieel aan beschikbare grond (via een kaart⁶⁷);
  - registratie van de gegevens op de grondmarkt en de evolutie ervan (inclusief prijzen);
  - aanbevelingen voor de overheden.
- ✓ Karakterisering van landbouwzones of voor landbouw bedoelde zones en identificatie van het potentieel van elke zone in functie van de specifieke eigenschappen ervan⁶⁸;
- ✓ Vereenvoudiging van het samenbrengen van het aanbod (publiek en privaat) en de vraag naar productiesites (volle grond en bovengronds) op een meer gecentraliseerde, transparante en efficiënte manier (via bijvoorbeeld oproepen tot kandidaatstelling die zijn aangepast aan de specifieke kenmerken van de verschillende aangeduide productiesites);
- ✓ Operationalisering en activering van het recht van voorkoop bij elke verkoop van landbouwgrond om de landbouwgrond te behouden⁶⁹ voor het Gewest, zodat daar stadslandbouwprojecten, volkstuintjes of gemeenschappelijke tuinen kunnen worden aangelegd. Er moeten elkaar onderling aanvullende mechanismen voor regulering van de landbouwgrondprijzen en meer transparantie bij de verkoop van landbouwgrond worden overwogen⁷⁰.
- ✓ Uitwerking van "standaard"-contracten en pachtovereenkomsten die zijn aangepast aan duurzame stadslandbouw en het mogelijk maken grond ter beschikking te stellen op een wijze die beantwoordt aan de verwachtingen van de eigenaars en de projectdragers

---

⁶⁷ gestart via het project "Boeren Brussels Paysans"

⁶⁸ Types eigenaars, evaluatie van de mogelijkheden voor terbeschikkingstellingen- / gebruikscontracten, configuratie van het terrein, toegang tot het wegennet, water, bodemkwaliteit, blootstelling aan de zon, ...

⁶⁹ Het gaat om landbouwgrond die wettelijk als "landbouwzone" in het GBP is opgenomen en om elk stuk landbouwgrond dat in het geïntegreerd beheers- en controlesysteem (GBCS) is aangegeven in het kader van de rechtstreekse steun van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid op Europees niveau.

⁷⁰ Cf. het Franse SAFER-model.

(gemengde activiteiten, inzage recht inzake de teeltmethodes, milieuverplichtingen⁷¹, looptijd, huurprijzen, ...).

Voorschrift 2: Bewustmaken van de publieke en private eigenaars opdat zij grond ter beschikking zouden stellen voor stadslandbouw (gemeenten, OCMW, Gewest, NMBS, intercommunales, Leefmilieu Brussel, ...) met het oog op de vele voordelen van stadslandbouw en op basis van een aanbod van standaardcontracten dat aan hen wordt voorgelegd.

Voorschrift 3: Publieke en private ontwikkelaars van vastgoedprojecten aanmoedigen om productie- en composteringsoppervlakken op te nemen in hun projecten, zowel op volle grond als bovengronds (CityDev, OVM, gemeenten, OCMW, privéontwikkelaars, BGHM, evenals voor sociale woningen, ...):

- ✓ Belemmeringen en te activeren hefboomen aanduiden⁷², ook met het doel de terbeschikkingstelling dwingend te maken;
- ✓ De aanbevelingen toepassen.

Voorschrift 4: Oprichten van een begeleidingsdienst voor stadslandbouw voor de producenten (alle soorten productie), afgestemd op de bestaande structuren (zoals steunstructuren voor ondernemerschap, opleidingsstructuren, testruimten, ...) om de opkomst van de sector te faciliteren en ecologische productietechnieken te bevorderen:

- De aanvraag centraliseren en naar de juiste experts doorverwijzen;
- Advies en expertise bieden inzake specifieke vragen;
- Persoonlijke begeleiding bieden inzake stadslandbouw;
- Informatie kapitaliseren en verspreiden;
- De expertise inzake stadslandbouw centraliseren en verbeteren.

Voorschrift 5: Ontwikkelen en verspreiden van een startersgids voor professionele producties, met opname van alle relevante informatie voor de volle grond en voor bovengrondse teelt (nuttige spelers, informatie over businessmodellen, technieken, toegang tot landbouwpremies, ...), afgestemd op de door de betrokken Brusselse spelers ontwikkelde tools en de resultaten van de in het BHG gerealiseerde actieonderzoeken (Co-create Innoviris, "Boeren Brussel Paysans", ...).

Voorschrift 6: Financiële steun bieden aan de lancering van productieprojecten, met inbegrip van gemengde projecten, met een potentieel sterke sociale, economische en milieu-impact op het BHG, onder meer via toegang tot GLB-subsidies of facultatieve subsidies (hulp bij de overstap naar biologische landbouw, investeringen, agromilieumaatregelen, onderzoek, ...), in lijn met de potentiële mogelijkheden van de aangeduide productielocaties (cf. observatorium).

Voorschrift 7: "Testruimten" aanbieden die overeenkomen met de twee hoofdtypes "volle grond" (in minder dichtbevolkte omgevingen) en "bovengronds" (in dichtbevolkte omgevingen).

Voorschrift 8: Uitvoeren van het project "Boeren Brussel Paysans", een centrum voor stadslandbouw en voorstedelijke landbouw, om daar een echte strategische tool van te maken om

⁷¹ De Franse "Bail environnemental" wordt gebruikt door zowel publieke rechtspersonen als door spelers wier milieumissie erkend is. Na bijna 10 jaar is een eerste balans opgesteld door het Franse Centre d'études et d'expertise sur les risques, l'environnement, la mobilité et l'aménagement (CEREMA). Die balans is globaal positief.

⁷² "Batex", ontwikkeling van partnerschappen met productiestructuren voor de uitwerking van master plans, premies, activering van besluiten van geringe omvang voor bepaalde gevallen, revisie van de veiligheids- en brandrisiconormen, mestvergunningen, enz.

de stadslandbouw in Brussel en de periferie op lange termijn dynamiek te verlenen en ermee te experimenteren: methodologische en technische begeleiding naar een overstap van het economische en ecologische landbouwmodel, ontwikkeling van korte ketens, verwerkings- en verkoopactiviteiten, de band tussen stad en platteland.

Voorschrift 9: Ontwikkelen en versterken van het aanbod van aan de specifieke kenmerken van stadslandbouw aangepaste opleidingen voor ondernemers en hun werknemers (biologische landbouw, management, technieken, verwerking, distributie, ...).

Voorschrift 10: Bevorderen van actieonderzoeksactiviteiten in het domein stadslandbouw en voorstedelijke landbouw en verspreiding van de resultaten op een toegankelijke wijze, in lijn met de bestaande structuren.

Voorschrift 11: Invoer van transgewestelijke voorzieningen voor het behoud van landbouwgrond in de voorsteden, organisatie van de toegang tot de markt, aansporing tot overstap naar biologische landbouw, contracten voor de terbeschikkingstelling van grond, steun aan projectdragers (ook via opleidingen) door operationele samenwerking tussen de publieke spelers enerzijds, maar ook met de spelers ter plaatse anderzijds (werkgroepen), met name in de domeinen landbouw, ruimtelijke ordening, milieu en economie.

Voorschrift 12: Stimuleren en steunen van de realisatie van initiatieven, met inbegrip van burgerinitiatieven, die bijdragen aan de ontwikkeling en de versterking van de samenwerking tussen producenten en consumenten ("ceinture aliment-terre", toegang tot de grond, korte ketens, ...) in het Brussels Gewest en de periferie.

Voorschrift 13: Biologische landbouw bevorderen en zorgen voor een correcte toepassing van de wetgeving inzake biologische landbouw door alle betrokken spelers binnen de keten.

1.2. Actie 2 – Promotie van duurzame eigen productie

1.2.1. Inzet en vaststellingen

Stadslandbouw is niet alleen voor professionals. Deze activiteiten nemen vele vormen aan (groente- en fruitteelt, bijenteelt, visteelt, kleinveeteelt, medicinale planten, zaden, ...) en kunnen individueel of collectief plaatsvinden. Ze zijn gericht op voeding, educatie, recreatie, sociale en milieudoelstellingen.

In volle grond, op braakliggend terrein of in de tuin, aan de voet van flatgebouwen, op balkons of op daken, met een grote diversiteit aan kweeksystemen (bloembakken, bakken, zakken, serres, ...) en substraten: al deze producties dragen bij aan de voedselautonomie en de mogelijkheid tot zelfvoorziening van de stad.

10 Bron: Potage Toit

Ze vormen stuk voor stuk opportuniteiten om de band terug aan te halen met het ritme van de seizoenen en de biodiversiteit, smaken van vroeger en nu te (her)ontdekken, nieuwe dingen te leren en met anderen in contact te treden. Dit geldt voor jong en oud.

Op collectief niveau zijn deze moestuinen, boomgaarden, bijenkasten en andere plekken dus niet alleen productielocaties die de biodiversiteit ten goede komen, maar ook gezellige plekken om samen de vrije tijd door te brengen en samen te leven. Deze productielocaties in de eigen omgeving van de burgers zijn bovendien collectieve ontmoetings- en leerlocaties op het gebied van nieuwe eetgewoonten.

Het is dus echt van belang om deze projecten te steunen teneinde een groeiende, gevarieerde productie te verzekeren en die een vaste plek te geven in het dagelijkse handelen van de Brusselaars.

Belangstelling onder de bevolking is er volop. Tijdens een studie in 2011⁷³ gaf 22% van de bevroegde personen aan al aan stadslandbouw te doen. Van degenen die dat nog niet deden, gaf 24% aan er al eens aan gedacht te hebben om ermee te beginnen. Gebrek aan tijd en ruimte werden als de voornaamste remmen genoemd. Toch is er volop potentieel wat de productieoppervlakte betreft, zowel voor individuele huishoudens als voor collectieve projecten. Dat potentieel is echter onbekend en wordt onvoldoende benut.

Maar liefst 85% van de Brusselse bevolking heeft toegang tot een tuin, een binnenplaats, een plat dak, een balkon of een terras⁷⁴. *“De voet van gebouwen of daken bieden bijvoorbeeld goede mogelijkheden, vooral bij grote sociale wooncomplexen. Ze zijn meestal voorzien van gras en sierheesters; sommige ervan worden vandaag de dag door de bewoners van eetbare planten voorzien. Het lijkt erop dat de tuinen van deze grote complexen een verlengstuk van de woning vormen en de bewoners meer grip bieden op hun voedingskeuze, hen in staat stellen hun gevoel van eigenwaarde en hun status ten opzichte van hun gezin of hun gemeenschap te verhogen en hen de mogelijkheid bieden (opnieuw) te leren werken. Wanneer de ruimte aan de voet van het gebouw een stadslandbouwlocatie wordt, wordt die vaak meer gerespecteerd dan andere openbare uitrustingen. Zo'n plek speelt daardoor ook een sociaal kalmerende rol.”*⁷⁵

Bovendien wijst een telling van de moestuinen in 2013⁷⁶ uit dat er toen 260 collectieve en familiemoestuinen in het Brussels Gewest bestonden (privémoestuinen niet meegerekend) met een totale oppervlakte van ca. 88 ha. De meerderheid van de sites in het BHG is eigendom van openbare spelers, gevolgd door individuele eigenaars die hun grond ter beschikking hebben gesteld.

Van deze 88 ha bevindt 51 ha zich in de andere zones van het GBP, hoofdzakelijk in woonzones. We kunnen ervan uitgaan dat de meeste van deze oppervlakken slechts voor korte of middellange tijd gebruikt kunnen worden. Slechts 32 ha van de moestuinen bevindt zich in een groene zone (alle categorieën samen). Dit zijn in principe goede garanties voor hun voortbestaan. Tot slot bevindt ongeveer 5 ha zich langs de spoorwegen. Daar is het risico op vervuiling hoog.

Leefmilieu Brussel beheert ook 12 moestuinlocaties. Het gaat om 280 individuele percelen die aan particulieren worden verhuurd op een totale oppervlakte van 2,5 hectare groene ruimte. De wachtlijst voor het gebruik van een perceel laat zien dat deze moestuinen succes hebben.

⁷³ Les maraîchages urbains, écologiques: freins, leviers à la réalisation et état des lieux, Dedicated Research, mei 2011

⁷⁴ “Aperçu de l’agriculture urbaine, en Europe et en Amérique du nord” – AgroParisTech, mei 2013

⁷⁵ “Aperçu de l’agriculture urbaine, en Europe et en Amérique du nord” – AgroParisTech, mei 2013

⁷⁶ Studie m.b.t. de bestaande moestuinen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest – BRAT 2013

Tegelijk neemt de bodemafdekking van de oppervlakken in het Brussels Gewest toe⁷⁷. Het is dus van belang om een oppervlakte van moestuinen te behouden en dit uit te breiden, vooral op locaties waar de kans op voortbestaan groot is.

1.2.2. Stand van zaken

De projecten voor eigen productie nemen in Brussel toe, zowel in de privésfeer als collectief.

De collectieve initiatieven onder leiding van bewonerscommissies, scholen, OCMW's, ondernemingen en verenigingen worden gesteund via projectoproepen zoals "Participatieve duurzame wijken", "Scholen", "Lokale Agenda's 21" en "Collectieve moestuinen".

Figuur 11: Boomgaard in de wijk Het Rad, Anderlecht, Brussel

Met name wat de groenteteelt betreft, hanteert Leefmilieu Brussel sinds 2012 een vrijwilligersbeleid voor de ontwikkeling van stadsmoestuinen.

Het Brusselse publiek heeft sinds 2012 toegang tot gratis informatiemiddelen (helpdesk, technische fiches) en gratis opleidingen inzake ecologische groenteteelt.

Figuur 12: Kit met gratis zaadjes voor huishoudens

Sinds 2011 werden 80 moestuinmeesters opgeleid en 5.000 moestuinstartkits uitgedeeld onder gezinnen. In 2013 en 2015 werd deze operatie herhaald.

De beschikbare oppervlakte is uitgebreid met 80 nieuwe percelen op door Leefmilieu Brussel beheerde locaties.

Collectieve moestuinen zijn ook voorwerp van technische en methodologische begeleiding via projectoproepen en een netwerkprogramma (creatie van een website, organisatie van bijeenkomsten, zaadbeurzen, terbeschikkingstelling van technische hulpmiddelen, ...).

Ook zijn er demonstratietuinen aangelegd in parken (Kunstberg, Tour & Taxis).

1.2.3. Doelstellingen

Het voornaamste doel bestaat in de toename van de duurzame eigen voedselproductie door burgers in te schakelen, hetzij individueel (tuin, balkon, dak, ...) hetzij collectief, waarbij een sterk sociaal aspect een rol speelt (duurzame wijkcontracten, collectieve moestuinen, scholen, gemeenschappelijke terreinen, ...). Zo ontstaan diverse, vruchtbare projecten die een toegevoegde waarde bieden op sociaal, milieu- en educatief vlak.

77 De ondoorlaatbaar gemaakte oppervlakken in het Brussels Gewest zijn in 2006 gestegen van 27% tot 47% van het grondgebied – IGEAT – ULB, "Etude de l'évolution de l'imperméabilisation du sol en Région de Bruxelles-Capitale", 2006

Eigen productie draagt bij aan:

- het aannemen van duurzamer voedingsgedrag;
- het zelfvoorzieningsvermogen van de stad;
- verlaging van de milieu-impact van de consumptie;
- de creatie van sociale banden en een verhoogd welzijn onder de Brusselaars.

Becijferde doelstellingen

- In 2020 willen we de oppervlakte aan door Leefmilieu Brussel beheerde moestuinzones in de gewestelijke groene ruimten verdubbelen (om uit te komen op 5 ha).
- In 2020 produceert 30% van de huishoudens een deel van zijn eigen voeding (22% in 2011).
- In 2020 beslaan de collectieve en gezinsmoestuinen een oppervlakte van minstens 88 ha in het Brussels Gewest (minstens een behoud van de 88 ha van 2013).

1.2.4. Voorschriften

Hoewel er potentieel bestaat in termen van productiesites in volle grond en bovengronds, moeten zowel de privé- als openbare locaties beter zichtbaar en toegankelijker worden gemaakt. Alle ruimten moeten worden overwogen: braakliggend terrein, tussenliggende ruimten, ruimten langs de weg, groene ruimten, daken, ongebruikte kelders of parkings, ...

De terbeschikkingstelling van grond en openbare ruimten vereist de samenwerking en het engagement van de overheidsinstellingen (gemeenten, OCMW, NMBS, Grondregie, huisvestingsmaatschappijen, ...), maar ook van de betrokken administraties (wegen, ruimtelijke ordening, vergunningen, ...). De moestuinen moeten zich zoveel mogelijk in de groene ruimten bevinden die als zodanig in het GBP zijn opgenomen om het voortbestaan van deze productielocaties te garanderen. Dit zoeken van sites moet vergezeld gaan van een optimalisatiestrategie met als hoofddoel een maximaal gebruik van de beschikbare percelen, tijdelijk of permanent, om een zo groot mogelijk aantal gebruikers te kunnen bedienen.

Voor de mobilisatie van privégrond en -ruimte voor zelfproductieprojecten moeten andere kanalen worden geactiveerd, zoals stimulerende maatregelen (opname van moestuinen in vastgoedprojecten) of faciliterende diensten om het aanbod en de vraag bij elkaar te brengen (zoals het project "tuinen delen" dat in 2015 als proefproject van start ging).

Verder moeten de technische en juridische obstakels voor de ontwikkeling van zelfproductieprojecten worden weggenomen, zoals kwesties rond bodemvervuiling, gezondheidsreglementen en stedenbouwkundige verordeningen.

Om het gemakkelijker te maken om tot actie over te gaan, is het ook noodzakelijk om de acties richting het Brusselse publiek ter promotie van eigen productie op te voeren. Enerzijds moet het publiek worden uitgenodigd om kennis te

Figuur 13: Collectief kippenhok in de Duurzame Wijk Logis Floréal, Watermaal-Bosvoorde

maken met de voordelen van eigen productie; anderzijds moet de doelgroep worden aangemoedigd om praktisch aan de slag te gaan via eenvoudige voorstellen die voor iedereen toegankelijk zijn en het milieu respecteren: aangepaste uitrustingen (voor de verschillende

doelgroepen en de verschillende productielocaties), relevante technische informatie (onder meer over ecologische productie, maar ook over bodemvervuiling, enz.). Stadsvervuiling, of beter gezegd de perceptie die een groot deel van de burgers hieromtrent heeft, vormt een aanzienlijke rem op de ontwikkeling van stadslandbouw buiten de kring van voorstanders. De verschillende doelgroepen moeten dus uitgebreide communicatie en voorlichting ontvangen⁷⁸.

Tot slot moet, om een effectieve, concrete productie op lange termijn te garanderen, de bestaande operationele begeleiding worden versterkt en aangepast aan de vraag (groenteteelt, kleinveehouderij, fruitteelt, insectenweek, champignonteelt). Er moet bijzondere aandacht worden besteed aan de centrale wijken van het Brussels Gewest, zodat ook de bewoners daar toegang krijgen tot demonstratie-, bewustmakings- en opleidingssites in de omgeving zonder de hele stad te hoeven doorkruisen.

Bovendien is het, gezien de steeds zorgwekkendere situatie rond plantenzaden op wereldniveau, aanbevolen om de initiatieven voor schenking en uitwisseling van (niet-commerciële) zaden verder te ontwikkelen en te steunen om het wereldwijde voedingserfgoed te behouden.

Door de verschillende initiatieven in een netwerk bijeen te brengen, wordt de dynamiek van eigen productie ook zichtbaarder en sterker. Het uitwisselen van kennis en het delen van machines maakt het mogelijk de sociale acties meer reikwijdte te verlenen, de ontwikkelde expertise in de verf te zetten en de acties op termijn te doen voortbestaan.

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (14 – 22) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel, in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 14: Een grondbeleid voor de aanleg en bescherming van moestuinen en boomgaarden opzetten:

- ✓ De juridische en stedenbouwkundige mogelijkheden onderzoeken om de functie “moestuin” een specifieke status te verlenen in het beleid voor ruimtelijke inrichting en in de specifieke plannen (GPDO, groen netwerk, ...);
- ✓ De ontwikkelaars van vastgoedprojecten en publieke en openbare inrichtingsplannen zo aansporen om productie- en composteerooppervlakken op te nemen in de bebouwde ruimten (renovatie/bouw) en de openbare ruimten;
- ✓ De moestuinfunctie ontwikkelen binnen de gewestelijke groene ruimten met het oog op de andere functies van die groene ruimten (toekomstig Hoogveld-project en technische site Sint-Pieters-Woluwe) en die ruimten in kaart brengen;
- ✓ De ontwikkeling en het behoud van moestuinen en boomgaarden binnen de lokale groene ruimten stimuleren (gemeenten, OCMW), onder meer via de actie "Agenda 21".

Voorschrift 15: Obstakels van juridische (vergunningen, gezondheidsvoorschriften, enz.) en technische aard wegnemen om de ontwikkeling van zelfproductieprojecten te vereenvoudigen, inclusief het tijdelijke gebruik van terreinen voor groente- en fruitteelt.

Voorschrift 16: Het gebruik van privétuinen voor de eigen productie bevorderen door ze toegankelijker te maken via een tuindeelproject.

⁷⁸ "Incidences des pollutions urbaines sur les productions alimentaires en ville", Greenloop, 2013.

Voorschrift 17: Verenigingen steun bieden en kracht bijzetten in hun missies ter bewustmaking van ecologische eigen productie (met inbegrip van het behoud van lokale variëteiten en zaden), met geografische spreiding van de acties over het volledige gewest.

Voorschrift 18: Het goede voorbeeld geven en het potentieel voor ecologische productie bekendmaken via steun aan demonstratieprojecten met maximale productie binnen diverse contexten (groene ruimten met inbegrip van technische ruimten, openbare ruimten, scholen, sociale woningen, collectieven, OCMW's, balkons, daken, kelders, ...).

Voorschrift 19: Een jaarlijks evenement organiseren ter demonstratie van zelfproductieprojecten (type "open moestuin" en/of "oogstfeest") in samenwerking met de betrokken lokale spelers (in de eerste plaats de gemeenten, de OCMW's en de onderwijsinstellingen) en de gewestelijke ruimten.

Voorschrift 20: Samen tools en startkits ontwikkelen en verspreiden voor ecologische eigen productie (groenteteelt, fruitteelt, kleinveehouderij, bijenteelt, zaden en planten, leveranciers, ...), zowel collectief als individueel. Enkele voorbeelden:

- Verder steunen van het netwerk van de moestuinmeesters (de ontwikkeling en de dynamiek);
- Verder zetten van de opleidingen voor het "grote publiek";
- Praktische gidsen verspreiden;
- De jaarlijkse verspreiding van gratis zadenkits organiseren;
- De ontwikkeling van een reeks "structuren" van stedelijke producties stimuleren die zijn aangepast aan de verschillende ruimten (verticale productie, balkons, muren, daken, kippenrennen, ...);
- Een gewestelijk platform starten dat zichtbaarheid en samenhang verleent aan de lokale ruilstructuren voor zaden;
- Bodemanalyses faciliteren.

Voorschrift 21: De aansporing tot en de begeleiding van de ontwikkeling van collectieve moestuin- en boomgaardprojecten voortzetten via projectoproepen, de onderlinge netwerking ervan steunen (zichtbaarheid, groepsaankopen, synergieën, kennisuitwisseling, ...) en de middelen en hulpmiddelen samen delen.

Voorschrift 22: Een gespecialiseerd en deskundig "faciliterend" gewestelijk dienstenaanbod ontwikkelen als steun aan individuele en collectieve zelfproductieprojecten, in aanvulling op het netwerk van moestuinmeesters.

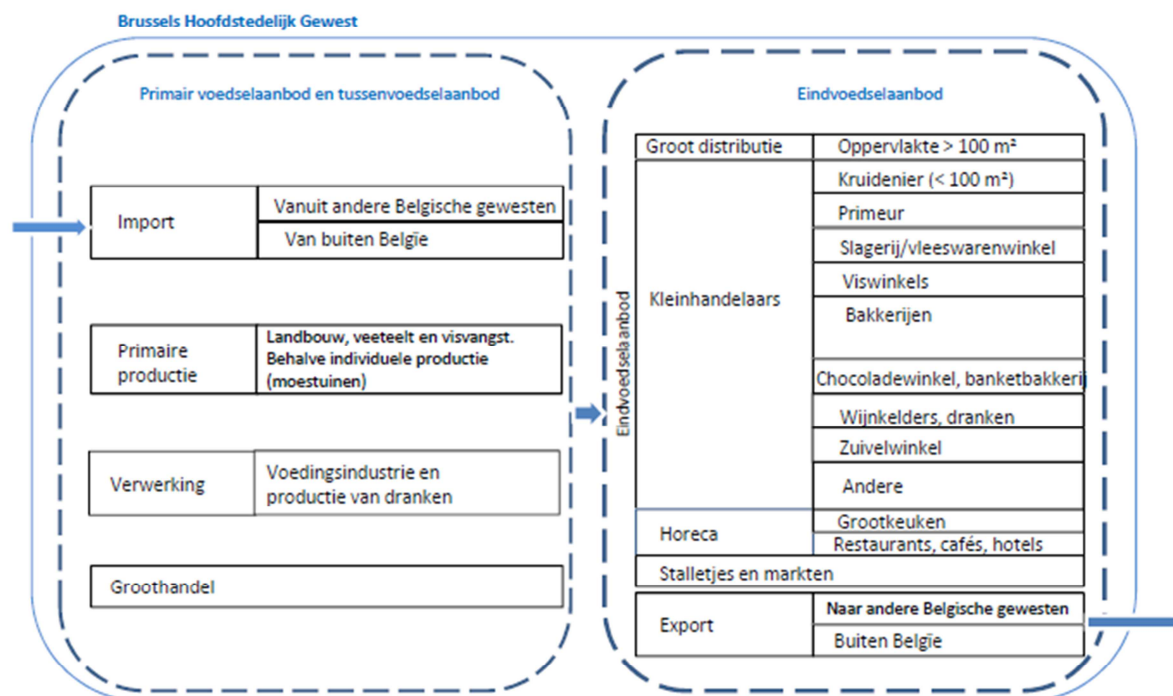
2. ACTIELIJN 2: BEGELEIDING VAN DE HERLOKALISATIE EN DE OVERGANG NAAR EEN DUURZAMER AANBOD VOOR IEDEREEN

Deze strategie streeft naar een duurzaam voedselaanbod dat voor iedereen toegankelijk is, dat werkgelegenheid schept op alle niveaus van de keten en een zichtbare plaats biedt aan duurzamere producten (lokale, gezonde producten met een beperkte impact op het milieu). Dit omvat gediversifieerde voedingsdiensten wat de aankooplocaties, de consumptielocaties, de kosten, de cultuur en de uitvoerbaarheid betreft, maar ook wat de betrokkenheid van de burgers aangaat.

Deze overgang van het aanbod impliceert een veranderingsproces op alle niveaus van de voedselketen (distributie, verwerking, de restauratiesector en collectieve keukens).

In Brussel is de voeding op dit moment goed voor een jaarlijkse omzet van 14,708 miljard euro en stelt de sector 33.000 mensen tewerk⁷⁹. Door begeleiding van de herlokalisatie en de overgang naar een duurzamer aanbod voor iedereen kunnen deze cijfers verder stijgen (we schatten het totale potentieel op ruim 2.900 nieuwe jobs binnen alle schakels van de keten⁸⁰).

De markt voor voedingsmiddelen afkomstig uit de biologische landbouw en uit korte of lokale ketens is nog altijd een nichemarkt. De ontwikkeling van een duurzamer aanbod moet worden gesteund om een krachtsverhouding te creëren, de nodige kritische massa te bereiken om de tendens in de volledige voedingssector te keren en hoogkwalitatieve, evenwichtigere voeding aan te bieden die ook voor huishoudens met een bescheiden inkomen toegankelijk is. Dankzij een efficiëntere keten draagt de ontwikkeling van een duurzamer aanbod aan een betaalbare prijs ook bij aan de bewustmaking van de consumenten voor voedingsgerelateerde milieukwesties.

Figuur 14: Structuur van het voedselaanbod in Brussel

⁷⁹ "Inventaris en analyse van bestaande gegevens over de vraag naar voeding in het BHG", RDC environment 2014, studie in opdracht van Leefmilieu Brussel

⁸⁰ Cijfers afkomstig uit de studie "Système d'alimentation durable, Potentiel d'emplois en Région de Bruxelles-Capitale", VERDONCK M. et al., Facultés Universitaires Saint-Louis & Greenloop, herziene versie 2014, studie in opdracht van Leefmilieu Brussel

Dit zal de overgang van het systeem in zijn geheel bevorderen.

De toename van de lokale, duurzame productie wordt weergegeven in actielijn 1.

Strategie:

Om deze overgang van het aanbod aan te moedigen, zal het Gewest de spelers valoriseren die de principes voor duurzame voeding toepassen door hen in een netwerk onder te brengen en hen middelen te bieden waardoor ze verder kunnen gaan in hun streven.

Het Gewest zal gebruik maken van tussenpersonen en zal formele partnerschappen vormen voor de realisatie van bepaalde voorschriften teneinde alle schakels in de keten te bereiken en een maximaal aantal spelers te bereiken. Het Gewest zal samenwerken met onder meer het UCM⁸¹, Atrium⁸², Comeos⁸³, Fevia⁸⁴, ...)

Het Gewest zal het aan alle Brusselse ondernemers aangeboden begeleidingsaanbod (1819, loketten voor lokale economie, begeleiding bij het oprichten van een onderneming, begeleiding van handelszaken door Atrium, begeleiding door Impulse, ...) aanvullen met specifieke opleidingsmodules inzake duurzame voeding.

De begeleiding van de herlokalisatie en de overgang naar een duurzamer aanbod voor iedereen omvat 4 acties:

- Op een transversale wijze voor de overgang van het voedselaanbod zorgen;
- De overgang van kantines versterken om een groter aantal consumenten te bereiken en het aanbod duurzamere menu's in de restaurants uitbreiden om duurzame voeding zichtbaar te maken en in verband te brengen met tafelgenoege;
- Gevarieerde, duurzame distributiesystemen promoten om de toegankelijkheid van duurzame voeding te verbeteren en duurzame voeding meer zichtbaarheid te bieden op de Brusselse markt (om de vraag te beïnvloeden);
- Een duurzame en geherlokaliseerde voedselbewerking (in Brussel) tot stand brengen om te voldoen aan de vraag naar duurzamere verwerkte voedingsmiddelen en de niet-verkochte voeding te valoriseren.

2.1. Actie 1: Op een transversale wijze voor de overgang van het voedselaanbod zorgen

2.1.1. Uitdagingen & Vaststellingen

Hoewel de meeste acties binnen deze actielijn betrekking hebben op een specifieke schakel van de keten (distributie, verwerking, ...), is het voor bepaalde maatregelen preferabel om de keten in zijn geheel aan te spreken. Dat geldt voor de begeleiding van nieuwe ondernemers op het vlak van duurzame voeding en de zichtbaarheid van Brusselse producten.

---

⁸¹ Union des classes moyennes

⁸² Het Brusselse handelsagentschap

⁸³ Vertegenwoordiger van de Belgische handel en diensten

⁸⁴ Federatie van de Belgische voedingsindustrie

2.1.2. Stand van zaken

Het Gewest biedt steun en begeleiding bij de ontwikkeling van economische activiteiten (binnen alle sectoren). 1819 (website en telefooncentrale) is een initiatief van Impulse. Het biedt tal van informatie over alle aspecten in verband met de oprichting en ontwikkeling van een onderneming in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Impulse begeleidt bepaalde activiteiten die als innovatief worden beschouwd (IT, groene technologie, innovatie op gezondheidsgebied) of die als kritiek voor de regio gelden (tewerkstelling, ...) en die een gewestelijke reikwijdte hebben.

Op lokaal niveau begeleiden de 5 loketten voor lokale economie projectdragers bij de opstelling van hun businessplan, door hen te herinneren aan de regels, hen te wijzen op de bestaande overheidssteun, enz.

Atrium helpt toekomstige handelszaken bij de definitie van hun lokaliserings- en positioneringsstrategie ten opzichte van de klanten.

Het UCM werkt aan een loket voor duurzame voeding dat vanaf januari 2016 toegankelijk zal zijn voor Brusselse ondernemingen. Dit loket biedt zijn leden 3 diensten aan: een helpdesk inzake de FAVV-regelgeving (voorcontrole voorafgaand aan het bezoek van het FAVV, antwoord op vragen, monitoring van de regelgeving), een adviesdienst inzake duurzame voedselproductie via een computerplatform (technisch advies en hulpmiddelen, verspreiding van goede praktijkvoorbeelden, ...) en de terbeschikkingstelling van een database van professionals in de sector om samenwerking te bevorderen en handelsketens tot stand te brengen.

Het Brusselse expertisecentrum Brucefo biedt begeleiding voor ondernemingen die de kwaliteit van hun producten willen verbeteren, en realiseert microbiologische en chemische analyses. Brucefo werkt als partner samen met de vzw Brufotec, die Brusselse ondernemingen die binnen de voedingssector actief zijn, helpen bij het invoeren en opvolgen van de normen inzake veiligheid en voedselhygiëne.

Om Brusselse en/of Belgische producten te valoriseren, steunt Leefmilieu Brussel evenementen zoals "Landelijk Brussel", "piQniQ in het park" en "Taste of Brussels".

Daarnaast stelt Leefmilieu Brussel aan de organisatoren van evenementen tools ter beschikking om hun evenement duurzamer te maken.

2.1.3. Doelstellingen

Kwalitatieve doelstellingen

Deze actie is bedoeld om te beantwoorden aan de gemeenschappelijke behoeften van professionals in alle schakels van de keten: een opleidings- en begeleidingsaanbod om te voldoen aan de behoeften aan duurzame activiteiten binnen de voedingssector (ter aanvulling op het bestaande aanbod) en de valorisatie en zichtbaarheid van Brusselse producten.

Becijferde doelstellingen voor 2020

- 1 opleiding voor toekomstige ondernemers inzake duurzame voeding per jaar
- 5 verwerkingsondernemingen en 5 producenten per jaar die passen binnen de dynamiek "Made in Brussels / Good Food"

2.1.4. Voorschriften

Om het ondernemerschap in Brussel te stimuleren, ontwikkelt het Gewest een begeleidings- en opleidingsaanbod dat door Impulse, Atrium, de loketten voor lokale economie, enz. wordt verzorgd. Dit aanbod omvat individuele begeleiding bij het aanpakken van onder meer juridische kwesties, behoeften aan financiering en overheidssteun, het businessplan, de ontwikkelingsstrategie voor het project, de geografische locatie van de activiteit, ... Ook worden collectieve begeleidingen per sector georganiseerd. Alle informatie over ondernemerschap in Brussel is centraal ondergebracht op de website 1819.be. Maar ondernemers die een activiteit willen starten en daarbij een duurzame aanpak willen hanteren, komen soms obstakels tegen die specifiek te maken hebben met het duurzame karakter van hun project (specifiek businessplan, moeite om leveranciers te vinden of om de levering te rentabiliseren, marktonderzoek, ...).

Om de ontwikkeling van duurzame economische activiteiten in de voedingssector aan te moedigen, steunt het Gewest begeleidingsprogramma's die de voor alle ondernemers bestemde hulpmiddelen aanvullen (alle sectoren) en die deze toekomstige ondernemers inzake duurzame voeding in staat zullen stellen hun project te realiseren en het hoofd boven water te houden in deze zeer competitieve sector.

We stellen ook vast dat de FAVV-reglementen soms slecht worden begrepen door projectdragers en dat die uit voorzorg bepaalde duurzamere werkwijzen weigeren.

Bovendien laten de consumenten weten dat ze het moeilijk vinden het lokale aanbod binnen het totale aanbod te herkennen. De informatie daaromtrent lijkt onduidelijk. Daarom zullen Brusselse producten worden gevaloriseerd en beter zichtbaar worden gemaakt.

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (23 – 27) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel (buiten voorschrift 26 dat wordt gedragen door de landbouwcel van het GOB), in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 23: Financiële steun aan opleidingen/begeleiding voor nieuwe ondernemers inzake duurzame voeding als aanvulling op het bestaande aanbod aan opleidingen/begeleiding inzake ondernemerschap dat door het Gewest wordt aangeboden voor alle sectoren (via de loketten voor lokale economie, Impulse, Atrium, ...).

Voorschrift 24: Met het oog op de goede coördinatie bij de toepassing van de economische stimuleringsmaatregelen die door het Gewestelijk programma voor circulaire economie worden voorzien, in goede verstandhouding de beoogde doelstellingen inzake de ontwikkeling van het voedselaanbod in Brussel opnemen.

Voorschrift 25: Bestaande gewestelijke middelen en organen promoten die de projectdragers inzake duurzame voeding kunnen helpen (1819, de loketten voor lokale economie, Impulse, Atrium, ...).

Voorschrift 26: In Brussel geproduceerde of bewerkte voedingsmiddelen promoten (made in Brussels).

Voorschrift 27: Een werkgroep bijeenbrengen (BE, UCM, BRUFOTEC, ...) om de knelpunten tussen duurzame werkwijzen en de FAVV-regels in beeld te brengen, oplossingen aan te dragen om met het FAVV te bespreken en de aangenomen oplossingen te verspreiden.

2.2. Actie 2 – De overgang van kantines en restaurants naar een duurzamer aanbod versnellen

2.2.1. Uitdagingen & Vaststellingen

We schatten dat 40% van de Brusselse maaltijden buitenshuis worden genuttigd⁸⁵, bijvoorbeeld in kantines, cafés en restaurants. Dit verbruik is goed voor ¼ van de voedingsuitgaven van de huishoudens; er is bovendien sprake van een opwaartse trend⁸⁶.

Elk jaar worden 73,14 miljoen maaltijden geserveerd in 2.506 Brusselse collectieve keukens⁸⁷ (waarvan 34% in bedrijfskantines, 16% in scholen en 48% in ziekenhuizen en zorginstellingen). En hoewel we niet weten hoeveel maaltijden er in de restaurants van de hoofdstad worden geserveerd, weten we wel dat de horecasector ruim 6.000 vestigingen in Brussel telt (hotels, restaurants en cafés).

Van de activiteitensectoren op de voedingsmarkt in Brussel is de horeca de sector die de meeste mensen in dienst heeft: het gaat in totaal om 15.500 personen (ofwel 46% van alle jobs)⁸⁸.

Bovendien eet volgens peilingen⁸⁹ gemiddeld 47% van de schoolgaande kinderen in de schoolkantine (dit percentage neemt af wanneer de kinderen ouder worden: 65% op de kleuterschool, 56% op de basisschool, 33% op het middelbaar en 25% in het hoger onderwijs).

De restaurants en kantines vormen dus een aanzienlijke hefboom voor de overgang van het voedingssysteem.

Volgens dezelfde peilingen bezoekt 21% van de Brusselaars minstens een keer per jaar een collectieve kantine (kantoor, universiteit, school, ...) en is 80% van de Belgen van mening dat het belangrijk is om tijdens de lunchpauze te kunnen kiezen voor een gezonde, gevarieerde voeding. Er bestaat dus een grote vraag naar en een aanzienlijke economische opportuniteit voor de professionals in deze sector.

Van de bevroegde personen die een bedrijfskantine bezoeken, stelt 32% vast dat er geen vegetarisch alternatief is. Volgens 28% van de bevroegden biedt hun kantine geen milieuvriendelijke menu's aan en volgens 49% zijn er geen bioproducten. Volgens peilingen onder ouders van kinderen die schoolkantines bezoeken is 24% van mening dat de kantine geen maaltijden aanbiedt die het milieu respecteren, 41% meldt dat er geen vegetarisch alternatief is en volgens 40% zijn er geen bioproducten.

Gezien het grote aantal maaltijden dat in kantines en restaurants wordt geserveerd, is het van groot belang om de overgang van die eetgelegenheden naar een duurzamer aanbod te versnellen. Hier zijn meerdere redenen voor: door het aanbod aan duurzame maaltijden in deze etablissementen te verhogen, beperkt men de milieu-impact van de sector, de verkoop van duurzamere producten wordt gestimuleerd en de andere schakels van de voedselketen worden versterkt. Bovendien worden de consumenten op deze wijze bewust gemaakt van het belang van duurzamere voeding van hoge kwaliteit.

---

⁸⁵ GFK, 2006

⁸⁶ B. Duquesne 2005 "Evolution de la consommation alimentaire en Belgique et en Région wallonne."

⁸⁷ Cijfers uit de studie "Verdeling van aantal kantines en maaltijden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en het beheer ervan", gerealiseerd door Food in Mind in 2012 in opdracht van Leefmilieu Brussel.

⁸⁸ Gegevens afkomstig uit de studie "Inventaris en analyse van bestaande gegevens over de vraag naar voeding in het BHG", RDC environment 2014, studie in opdracht van Leefmilieu Brussel.

⁸⁹ Milieubarometer 2014, peiling gerealiseerd door Ipsos.

Van de verschillende soorten kantines worden de kantines op scholen en crèches en de overheidskantines beschouwd als prioritair binnen dit actieplan.

De prioriteit wordt bij de schoolkantines en de crèches gelegd omdat, gezien het grote aantal maaltijden dat per dag wordt geserveerd, het gebruik van duurzamere menu's in deze structuren een reële impact op de kwaliteit van het milieu kan hebben. Bovendien heeft de levering van duurzame maaltijden in collectieve kantines een educatief karakter: het kan het voedingsgedrag van kinderen positief beïnvloeden.

Overheidskantines worden in dit plan als prioritair beschouwd om meerdere redenen:

- Het spreekt voor zich dat de overheden een voorbeeldrol te spelen hebben.
- Het aantal maaltijden dat in deze overheidskantines wordt geserveerd, is aanzienlijk. Een duurzamer aanbod (beter evenwicht op het bord, meer alternatieven voor dierlijke eiwitten, meer lokale seizoensproducten, meer bioproducten, ...) binnen overheidskantines zal daarom de milieu-impact van de overheidsdiensten verlagen en zal de sector stimuleren om een duurzamer aanbod te ontwikkelen.
- Verbetering van de duurzaamheid van het voedselaanbod in collectieve keukens verbetert de toegang tot gezonde, hoogkwalitatieve, duurzamere voeding voor een breder publiek.

2.2.2. Stand van zaken

Meerdere projecten hebben het al mogelijk gemaakt de overgang van de kantines in Brussel op gang te brengen. In mindere mate geldt dit ook voor de Brusselse restaurants.

Om de overgang van de collectieve keukens te bevorderen, heeft Leefmilieu Brussel sinds 2008 een programma "Duurzame kantines" lopen. Het gaat daarbij om theorie- en praktijkopleidingen, een gratis helpdesk en hulpmiddelen (praktische gids voor kantines, voedingsgids buiten de kantine, calculator, affiches, video, ...) om de beheerders van kantines te helpen hun maaltijden duurzamer te maken.

Figuur 15: Kantineopleiding in de keuken, gerealiseerd door Bioforum Wallonie

Sinds de lancering van dit programma werden 73 kantines rechtstreeks begeleid (dat wil zeggen +/- 60.000 maaltijden/dag of ongeveer 15% van de in Brussel geserveerde maaltijden). Van deze kantines zijn er 12 in crèches, 17 in scholen en 13 in overheidsgebouwen. Hoewel veel kantines van onrechtstreekse begeleiding gebruik hebben gemaakt (via begeleiding van cateringbedrijven), is er, uitgaande van het feit dat er in Brussel meer dan 2.500 collectieve keukens zijn, dus nog een enorme ruimte voor verbetering en kunnen nog veel meer kantines worden bereikt.

Om de overheidskantines aan te moedigen de principes van duurzame voeding toe te passen, werden specifieke opleidingen en workshops georganiseerd inzake kwesties rond duurzame criteria in het kader van de wetgeving inzake overheidsopdrachten. Overheidsaankopers hebben toegang tot

een gratis helpdesk, er zijn voorbeeldlastenboeken uitgedeeld en er is een netwerk van overheidsaankopers opgezet om de uitwisseling van goede praktijkvoorbeelden aan te moedigen.

Volgens een evaluatie van de in 2011 en 2012 toegekende overheidsopdrachten bevestigt 68% van de overheden (gemeentelijk en gewestelijk) duurzaamheidscriteria te hebben opgenomen in hun opdrachten voor kantineproducten.

Om een toename van het duurzame aanbod in de restauratiesector aan te moedigen, zijn sinds 2014 opleidingen en een helpdesk beschikbaar voor beheerders van restaurants.

Leefmilieu Brussel steunt initiatieven om het duurzame aanbod te verhogen en zichtbaarder te maken binnen restaurants en collectieve keukens. We noemen er enkele:

- De beurs "Your Choice", georganiseerd door Vredeseilanden, waar kantines de mogelijkheid kregen kennis te maken met leveranciers van duurzame producten.
- Het project "Efarmz" ter bevordering van producten uit korte ketens en/of bioproducten in restaurants.
- De "Slow Food"-beweging, die ijvert voor goede, schone en eerlijke voeding. Er zijn meerdere projecten gerealiseerd in samenwerking met horecaspelers, zoals het initiatief "Proef Brussel" (een evenement waarbij slow food-restaurants in de stad in de kijker werden gezet).
- De vzw EVA begeleidt professionals in de horecasector door praktische workshops aan te bieden waarmee zij hun vegetarische aanbod kunnen uitbreiden. EVA heeft ook een campagne genaamd "Donderdag Veggiedag" gelanceerd om kantine- en horecabezoekers aan te moedigen een dag per week vegetarisch te eten.
- Het project "Log4Loc" van Sodexho was bedoeld om te bekijken of het haalbaar is producten uit korte ketens op te nemen in de maaltijden die zij aan overheden aanboden.

In het kader van een projectoproep zijn traiteurs, sociale restaurants en restaurants ook begeleid om hun duurzame aanbod te verbeteren.

Naast de door Leefmilieu Brussel gerealiseerde acties zijn vele verschillende spelers deze aanpak komen versterken. Bijvoorbeeld:

Nationaal Voedings- en Gezondheidsplan (NVGP), de Franstalige Dieethogescholen, de Federatie Wallonië-Brussel en de ministers van Gezondheid, Verplicht Onderwijs en Kleine Kinderen hebben in 2012 samengewerkt aan de creatie van een referentielastenboek voor scholen die regelmatig warme maaltijden serveren en de voedingswaarde en de smaak willen verbeteren en tegelijk duurzame voeding willen aanbieden.

Het Gewest cofinanciert het EU-initiatief “groenten en fruit op school”, dat bedoeld is om kinderen kennis te laten maken met landbouwproducten door porties groenten en fruit uit te delen op basisscholen. Om de consumptie van Belgische producten in het programma te stimuleren, worden op de website van de GOB lijsten met Belgische producenten online gezet, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen biologische en conventionele productie. Scholen worden zo aangemoedigd om Belgische groenten en fruit te bestellen. Voor het schooljaar 2014-2015 schreven 83 Franstalige en 47 Nederlandstalige scholen zich in. Dat betekent ca. 16.813 deelnemende leerlingen⁹⁰, een aanzienlijke stijging in vergelijking met het voorgaande jaar (87 scholen, ca. 11.436 leerlingen).

Figuur 16: Programma Groenten en fruit op school

Op 7 februari 2014 nam het Brussels parlement een resolutie inzake het aanbod aan vegetarische maaltijden en de bewustmaking hieromtrent in kantines van de gewestelijke overheidsdiensten. Restaurants die rechtstreeks of onrechtstreeks van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest afhankelijk zijn, wordt gevraagd dagelijks een duurzaam en aantrekkelijk vegetarisch alternatief te bieden en de voorkeur te geven aan Belgische seizoensgroenten, met name voor de salad bars, sandwiches en warme gerechten.

De UCM heeft een levenscyclusanalyse gerealiseerd voor bepaalde gerechten om de professionals in de sector bewust te maken en de ecologische voetafdruk van de geserveerde gerechten te objectiveren. Onder de UCM-leden is een document verspreid met adviezen om deze impact te beperken. Aansluitend op dit project werd een samenwerking aangegaan tussen de UCM en Horeca Be Pro voor de organisatie van 4 praktijkgerichte halve opleidingsdagen (aankoop, voedselverspilling, energie/water/afval, interne en externe communicatie).

De vzw Groupe One verspreidt in Brussel de “Ecotoolkit”: een diagnose- en advieshulpmiddel voor milieumanagement dat meerdere sectoren bestrijkt, waaronder de horeca. Dit hulpmiddel vormt een aanvulling op de structuren ter begeleiding van de oprichting van ondernemingen en op die welke zko's adviseren inzake de toepassing van de principes voor duurzame voeding.

De toelevering aan restaurants en kantines gaat het grondgebied van het Gewest uiteraard te buiten. Het is dus vanzelfsprekend dat met de naburige Gewesten moet worden samengewerkt om korte ketens en het behoud van de Belgische landbouwsector te bevorderen.

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest steunt meerdere organisaties en verenigingen om restauranthouders te helpen en van advies te dienen inzake diverse domeinen, zoals de hygiënevoorschriften, de wetgeving, het financieel plan, enz. In de voorbije jaren hebben enkele van deze organisaties consultancydiensten aangeboden inzake kwesties rond duurzame voeding.

NB: in deze stand van zaken worden de specifieke acties inzake voedselverspilling niet opgenomen (zie daarvoor de actielijn voedselverspilling).

⁹⁰ 8.370 Franstalige leerlingen, voor wie deelname aan het programma verplicht is wanneer de klas is ingeschreven, en 8.443 Nederlandstalige leerlingen voor wie deelname niet verplicht is.

2.2.3. Doelstellingen

Doelstellingen

Het doel van de overgang van de kantines en restaurants naar een duurzamer aanbod is bedoeld om de consumptiegewoonten in de kantines en restaurants te veranderen door:

- het aantal restaurants/kantines dat bij een duurzame voedingsdynamiek is betrokken, te doen toenemen (vegetarisch, bio, good food-label, anti-verspilling, ...);
- het aanbod aan duurzame maaltijden binnen de restaurants/kantines te doen toenemen (alternatieven voor dierlijke eiwitten, menu's op basis van lokale producten en seizoensproducten, ...).

Becijferde doelstellingen voor 2020

- 100% van de overheidskantines en 50% van de schoolkantines bieden minstens 1 vegetarisch menu per week aan.
- 40 overheidskantines zijn erkend door het Good Food-erkenningssysteem.
- 50% van de overheidskantines gebruikt minstens 5 biologische ingrediënten per maand.
- 100% van de overheidskantines neemt een of meerdere duurzaamheidscriteria (vegetarisch, seizoensproducten, maatregelen tegen verspilling, ...) op in haar overheidsopdrachten voor het beheer van haar kantine.
- Verlaging van de hoeveelheid vlees met gemiddeld 30% (in gewicht) per maaltijd in de kantines die de begeleiding voor duurzame kantines hebben gevolgd (schoolkantines vallen hierbuiten)
- 50 restaurants hebben zich ertoe geëngageerd om het duurzame aanbod te verbeteren via het Good Food-handvest

2.2.4. Voorschriften

Restauranthouders die duurzame menu's willen aanbieden met milieuvriendelijke producten, melden vaak dat ze moeite hebben koks te vinden die aan hun behoeften beantwoorden (koks die menu's kunnen samenstellen op basis van lokale producten, die vegetarische menu's kunnen opstellen, die kunnen koken met verse producten en die alle delen van het voedingsmiddel weten te gebruiken, ...).

Om die toekomstige koks op te leiden, zullen de principes van duurzame voeding worden opgenomen in de bestaande opleidingsprogramma's voor de culinaire beroepen.

Voor wat de kantines betreft is het begeleidingsprogramma "Duurzame kantines" een succes. Maar na ruim 5 cycli zijn er nog veel kantines niet bereikt (momenteel slechts 70 van de 2.506 kantines bereikt, dat wil zeggen 9,15 miljoen maaltijden per jaar op de 73,14 miljoen maaltijden die in alle Brusselse kantines worden geserveerd⁹¹). Crèches, overheidskantines en schoolkantines zijn nog altijd ondervertegenwoordigd onder de deelnemers aan dit programma.

De haalbaarheid van een erkenningssysteem voor duurzame kantines werd onderzocht en getest. Dit systeem zou bestemd zijn voor kantines van scholen, ziekenhuizen, rusthuizen, ondernemingen, crèches, cateringbedrijven, enz. en zou enerzijds erkenning van de door deze kantines gedane inspanningen omvatten en anderzijds een stukje zichtbaarheid van het duurzame statuut van de kantine bieden richting het personeel of de klanten. Aangezien de spelers in de sector belangstelling hebben getoond voor dit type label, zal dit begin 2016 worden gelanceerd.

⁹¹ Cijfers uit de studie "Verdeling van aantal kantines en maaltijden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en het beheer ervan", gerealiseerd door Food in Mind in 2012

De overheidsinstellingen moeten een voorbeeldrol spelen op het vlak van duurzaamheid. Alle overheidskantines zouden duurzame kwaliteitsmaaltijden moeten aanbieden. Hoewel bepaalde overheidsdiensten al inspanningen hebben geleverd op dit gebied, kan men niet zeggen dat dit systematisch het geval is binnen alle overheidskantines.

Het is dus belangrijk om het programma "Duurzame kantines" voort te zetten en uit te breiden door doelgericht te werken richting de prioritaire spelers, dat wil zeggen de schoolkantines, de crèches en de overheidskantines.

De begeleiding "duurzame overheidsaankopen" (opleidingen, helpdesk, GPP-platform⁹², ...) die sinds 2010 door Leefmilieu Brussel aan de Brusselse overheidsaankopers wordt voorgesteld, zal worden voortgezet. De voeding zal daarbij een prioritair onderwerp blijven.

Kantines die zich willen inzetten voor meer duurzaamheid, kunnen dus deelnemen aan het programma "Duurzame kantines" (collectieve opleiding à la carte, begeleiding, helpdesk) en indien ze dit wensen, kunnen ze deelnemen aan het erkenningsstelsel.

Aangezien de schoolkantines en de crèches prioriteit hebben, zullen specifieke hulpmiddelen worden ontwikkeld in het kader van het programma "Duurzame kantines".

Daarnaast is het bij scholen van belang om de samenhang tussen de educatieve projecten inzake milieuvorlichting en de projecten inzake het ecologisch beheer van het gebouw – in dit verband het beheer van de kantine – te verzekeren.

Binnen de restauratiesector zijn restauranthouders zich ervan bewust dat er vraag is naar duurzamere producten, maar het is niet altijd gemakkelijk om veranderingen door te voeren in de werking van het restaurant (tijdgebrek, krappe budgetten, opleidingen voor het personeel nodig, vaste contracten met leveranciers, ...).

De ervaring wijst uit dat het moeilijk is om restauranthouders samen te brengen (druk rooster, moeilijk om concurrenten samen te brengen) en dat elk van hen andere behoeften heeft. Bovendien zullen de restauranthouders zichzelf willen positioneren door het accent te leggen op enkele specifieke principes van duurzame voeding, in functie van de beoogde doelgroep (vegetarisch, lokale producten, bioproducten, karaffen met kraantjeswater, ...)

Om de overgang van restaurants te bevorderen (met inbegrip van food trucks, snackbars, afhaaltraiteurs, ...) en om hun aanbod aan duurzame maaltijden te versterken, moet dus voorrang worden gegeven aan individueel contact met de restauranthouders, het ontwikkelen van praktische en eenvoudig toe te passen hulpmiddelen en de valorisatie van spelers die een duurzame aanpak hanteren.

Hoewel de context van kantines anders is dan die van restaurants, staat een deel van het programma "Duurzame kantines" open voor restaurants (opleidingen, helpdesk). Dit kan hen helpen meer inzicht te verwerven in de thema's rond duurzame voeding (vegetarisch, ...). De promotie van dit aanbod zal plaatsvinden via de horecaschakels (Horeca Be Pro, Horeca Brussel, ...).

De restauranthouders zullen middelen en adviezen worden verstrekt om hen te helpen voedselverspilling tegen te gaan. Er blijft in alle gevallen sprake van verspilling die de restauranthouder niet kan voorkomen: die is afhankelijk van de eetlust van de klant die het gerecht heeft besteld. Daartoe zal het oude principe van de "doggy bag" worden gepromoot, door Test-Aankoop omgedoopt tot "Restorestje".

⁹² www.brusselsgpp.be. GPP staat voor "Green Public Procurement".

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (28 – 36) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel (buiten voorschrift 33 dat wordt gedragen door de landbouwcel van het GOB), in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 28: De principes voor duurzame ontwikkeling integreren in de bestaande opleidingen (jongeren & integratie, en dit vanaf het technisch middelbaar onderwijs) in partnerschap met professionele horecaopleidingsinstellingen, zoals Ciriha⁹³, Horeca Be pro⁹⁴, ...

Voorschrift 29: Het programma "Good Food Kantines" voortzetten en uitbreiden om kantines te helpen hun duurzame aanbod te vergroten en hen aan te moedigen om een keer per week menu's aan te bieden met alternatieven voor dierlijke eiwitten, in samenwerking met verenigingen die actief zijn in dit domein (en waarbij de prioriteit gaat naar schoolkantines, crèches en overheidskantines door die rechtstreeks te benaderen).

Voorschrift 30: Een erkenningssysteem voor "Good Food Kantines" opstellen en de geselecteerde kantines promoten.

Voorschrift 31: Een duurzaam aanbod verzekeren in alle overheidskantines:

- ✓ Via het voorstellen (in toepassing van de Ordonnantie inzake duurzame overheidsopdrachten van 8 mei 2014) van criteria en lastenboeken die streven naar: een percentage bioproducten en seizoensproducten, de invoer van maatregelen ter beperking van de voedselverspilling, een vegetarisch menu per week, ... bestemd voor de overheidsaankopers van collectieve keukens die rechtstreeks of onrechtstreeks afhankelijk zijn van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest;
- ✓ Door te onderzoeken of het opportuun is om een centrale voor opdrachten inzake voedingsmiddelen op te stellen om de administratieve last voor de aankopers te verlichten en toegang te bieden tot duurzamere voedingsmiddelen voor concurrentiële prijzen. Deze centrale zou toegankelijk moeten zijn voor alle organismen die functioneel afhankelijk zijn van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (gemeenten, ION's, OCMW's, vzw's die voor meer dan 50% door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest worden gesubsidieerd).
- ✓ Door platforms te gebruiken om de Belgische producenten en de overheidskantines bij elkaar te brengen.

Voorschrift 32: De overgang van de schoolkantines en crèches verzekeren (zie het voorgaande punt over het programma "Duurzame kantines" en het erkenningssysteem "Good Food"), bijvoorbeeld door samen met de betrokken spelers (ONE, organiserende onderwijsoverheden, ...) specifieke tools voor deze doelgroepen te ontwikkelen.

Voorschrift 33: Het programma "groenten en fruit op school" (medegefinancierd door de EU) voortzetten en de scholen aanmoedigen om seizoensgroenten en -fruit te bestellen bij Belgische producenten. Dit programma doen aansluiten op het educatief programma inzake duurzame voeding.

Voorschrift 34: Werkgroepen "milieubeheer van schoolinstellingen" opzetten met de verschillende betrokkenen (netwerken, organiserende overheden, gemeenten, gewestelijke besturen) om:

⁹³ Centrum voor Informatie en Onderzoek omtrent Voedselintolerantie en -Hygiëne

⁹⁴ Professioneel referentiecentrum voor de Brusselse horecasector

- ✓ de prioritaire acties in verband met “milieubeheer” te definiëren (inzake voeding: toegang tot kraantjeswater, snacks, kantinebeheer);
- ✓ te zorgen voor samenhang tussen de educatieve projecten in verband met het milieu en projecten voor het ecologisch beheer van de instelling.

Voorschrift 35: Een begeleidingsaanbod ontwikkelen voor restauranthouders die hun duurzame aanbod willen verbeteren. Deze begeleiding zal worden beheerd in partnerschap met Atrium, UCM, Horeca Brussel:

- ✓ Beleid van engagement via een handvest – met krachtige communicatie over de betrokkenen (via media, gidsen en ambassadeurs en via de ontwikkeling van een webtoepassing om betrokken restaurants te vinden en de aard van hun engagement te leren kennen, inclusief een forum voor klanten);
- ✓ Steun aan restaurants (via de terbeschikkingstelling van een coach/facilitator) om de communicatie inzake deze duurzame aanpak richting de klanten te verbeteren en de vegetarische menu’s, gerechten van variabel formaat, lokale menu’s en terbeschikkingstelling van karaffen met kraantjeswater onder de aandacht te brengen;
- ✓ Promotie van het programma “Good Food Kantines” onder de restaurants en verspreiding van hulpmiddelen, vooral voor sociale restaurants.

Voorschrift 36: Het "Restorestje" promoten (zie actielijn "Voedselverspilling tegengaan") bij Brusselse restaurants en hun bezoekers

2.3. Actie 3: Gevarieerde, toegankelijke en duurzame distributiesystemen promoten

2.3.1. Uitdagingen & Vaststellingen

In Brussel wordt de voedseldistributiesector gedomineerd door de supermarkten: die zijn goed voor bijna 70% van de markt voor dagelijkse voeding⁹⁵. De rest van de markt wordt verdeeld tussen andere distributiekanaalen. In afnemende orde van grootte zijn dat: de groothandelaars, de kleine handelaars, de markten en de korte ketens.

We stellen vast dat 16% van de Belgische export uit groenten en fruit bestaat, terwijl 23% van de import ook groenten en fruit omvat. Het is dus opportuun om de afzet van de Belgische voedselproductie voor gelijkaardige producten te heroriënteren naar de distributiekanaalen in het eigen land en de vraag van de consument eveneens te heroriënteren naar Belgische groenten en fruit.

Slechts 40% van de in de supermarkten verkochte fruitsoorten is afkomstig van België of de buurlanden. Voor biologisch fruit ligt dit cijfer nog lager (slechts 7% van de biologische fruitsoorten komt uit België of de buurlanden en ca. 60% wordt geïmporteerd uit landen buiten Europa).⁹⁶

De groei van de biomarkt in de voorbije jaren is voor niemand meer een geheim. Maar ondanks het feit dat de supermarkten het voornaamste distributiekanaal blijven voor dit type producten (ongeveer 48% van alle verkochte bioproducten in het BHG wordt in supermarkten verkocht), zijn bioproducten goed voor slechts 1% van de levensmiddelenverkoop van de supermarkten.

Al ligt dit cijfer hoger op de markten – daar is 3% van de verkochte voeding ‘bio’ – toch is er nog enorm veel verbetering mogelijk.⁹⁷

Het aanbod aan producten uit korte ketens is in de voorbije jaren sterk gegroeid. Enerzijds is dit te danken aan de wens van de consument om lokale producenten te steunen door regelmatig producten te bestellen. Anderzijds is deze groei te danken aan het feit dat deze formule de band tussen de consument en de producent herstelt en toegang biedt tot bepaalde productvariëteiten die minder vaak via de klassieke distributiekanaalen te vinden zijn. Volgens de bevroegde distributeurs van korte ketens is de meerderheid (ca. 80%⁹⁸) van de via korte ketens verdeelde producten biologisch. Maar hoewel dit aanbod in de voorbije jaren sterk is gestegen, vormen de logistieke beperkingen een rem op de ontwikkeling van dit distributiekanaal.

Het aantal aangesproken consumenten moet worden uitgebreid om schaalvoordelen te kunnen realiseren en deze distributiemodellen via korte ketens te versterken.

Er zijn tal van factoren die de toegang tot gezonde en duurzame voeding bepalen. Elk van deze factoren moet worden aangepakt om een duurzaam aanbod te ontwikkelen dat voor iedereen toegankelijk is: de financiële toegankelijkheid verhogen door producten van goede kwaliteit op de markt te brengen aan betaalbare prijzen, de praktische toegankelijkheid verbeteren zodat elke burger in de eigen omgeving kwaliteitsproducten kan vinden, aan de toegankelijkheid werken door informatie te bieden om de Brusselaars in staat te stellen de informatie te analyseren die hun koopgedrag beïnvloedt, en tot slot werken aan de sociale en culturele toegankelijkheid, want de voedingsgewoonten verschillen naargelang de cultuur en het sociale milieu.

⁹⁵ Cijfers afkomstig uit de studie "Inventaris en analyse van bestaande gegevens over de vraag naar voeding in het BHG", RDC environment 2014

⁹⁶ Vergelijkend onderzoek biologische boodschappenmandjes, Coduco 2013

⁹⁷ Cijfers afkomstig uit de studie "Inventaris en analyse van bestaande gegevens over de vraag naar voeding in het BHG", RDC environment 2014

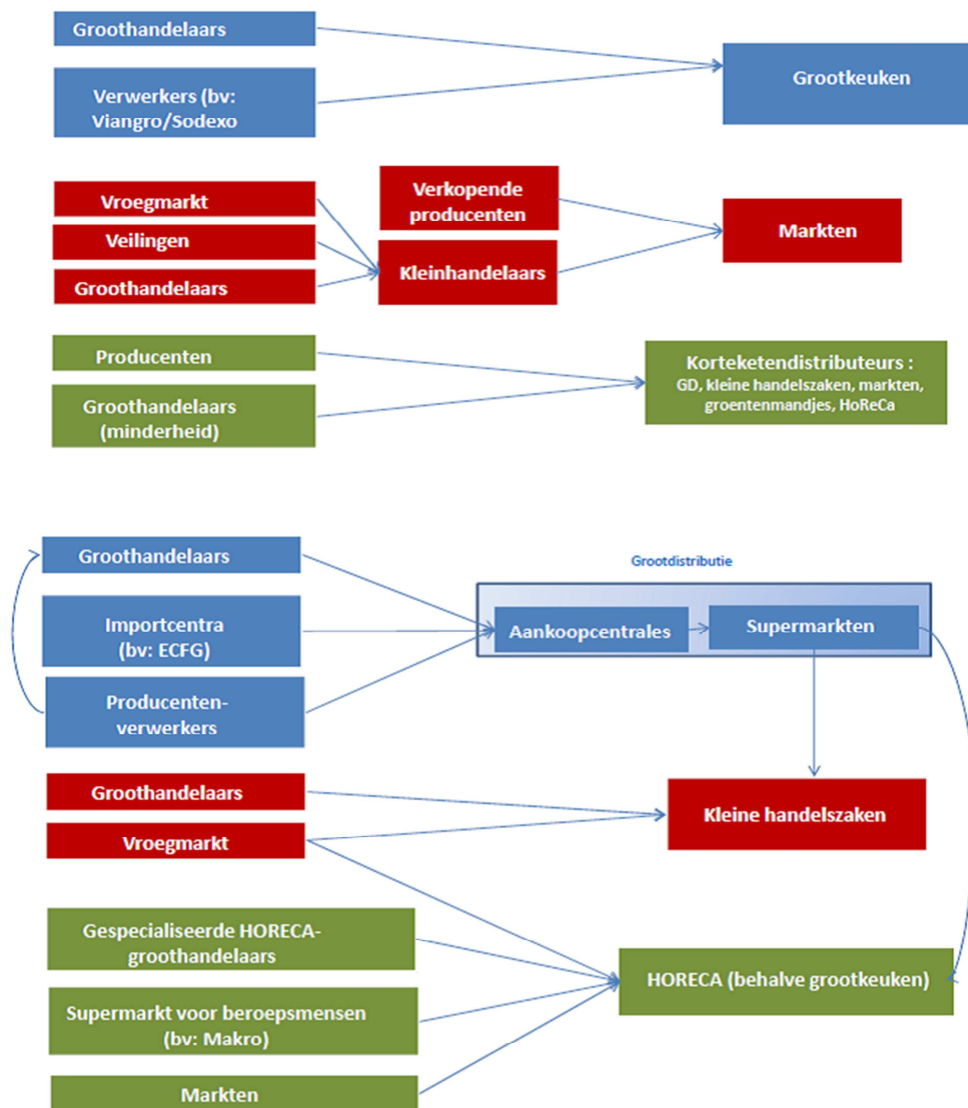
⁹⁸ Schatting door RDC Environment op basis van gesprekken met meerdere spelers binnen de sector van de korte ketens, in het kader van de studie "Inventaris en analyse van bestaande gegevens over de vraag naar voeding in het BHG", 2014

Gezien de grotere vraag van consumenten naar lokale producten zijn meerdere supermarkten begonnen met de verkoop van meer Belgische of streekproducten en communiceren zij over deze aanpak. Deze tendens dient te worden aangemoedigd.

Volgens een studie naar de potentiële werkgelegenheid die een overgang naar een duurzamer voedingssysteem in Brussel zou opleveren, wordt geschat dat ongeveer 800 jobs zouden kunnen worden gecreëerd in de voedseldistributiesector⁹⁹ (in de hypothese van een sterk groeiende duurzame voeding en de ontwikkeling van stadslandbouw).

Door gevarieerde, toegankelijke en duurzame distributiesystemen aan te moedigen, wil het Gewest de milieu-impact van de distributiesector beperken (door met name het aantal door de producten afgelegde kilometers te verminderen), de toegankelijkheid van duurzamere producten verbeteren en faciliteren en meer ruimte en zichtbaarheid bieden aan lokale producenten, zodat die hun productie kunnen afzetten.

De volgende schema's geven de voornaamste toeleveringsketens weer voor deze 6 voedseldistributiekanalen.

Figuur 17: de 6 schema's voor de toelevering van voedingsmiddelen in Brussel

⁹⁹ Cijfers afkomstig uit de studie "Système d'alimentation durable, Potentiel d'emplois en Région de Bruxelles-Capitale", VERDONCK M. et al., Facultés Universitaires Saint-Louis & Greenloop, herziene versie 2014

2.3.2. Stand van zaken¹⁰⁰

Leefmilieu Brussel heeft zich de voorbije jaren vooral geconcentreerd op de bevordering van de vraag naar voedingsmiddelen met een beperkte impact op het milieu en minder op de ontwikkeling van duurzamere winkels, uitgaande van de stelling dat de vraag het aanbod zal opdrijven. Toch werden er enkele initiatieven en steunacties opgezet.

Leefmilieu Brussel heeft de ontwikkeling van duurzame voedseldistributieprojecten gesteund (korte ketens, in kaart brengen van biomarkten en -winkels, duurzame markten, ...) via de projectoproep "duurzame voeding" en andere eenmalige subsidies.

Leefmilieu Brussel heeft een proefproject voor een duurzame sociale kruidenier in Sint-Agatha-Berchem gesteund en heeft vanuit deze ervaring een vademecum verspreid om anderen te inspireren om vergelijkbare projecten op te zetten.

Ook andere Brusselse spelers hebben projecten in verband met de voedseldistributiesector opgezet om het aanbod aan duurzame producten te doen toenemen en/of om de milieu-impact van de distributie van voedingsmiddelen te beperken (Atrium, Innoviris, ...).

De projectoproep "Co-create" die in 2015 door Innoviris is gelanceerd, zal onderzoeksprojecten steunen inzake de distributie, waarbij met name naar optimalisering van de logistiek van de korte ketens zal worden gestreefd.

Figuur18: Biomandjes en korte ketens op de boerderij Nos Pilifs

2.3.3. Doelstellingen

Kwalitatieve doelstellingen

Om gevarieerde, toegankelijke en duurzame distributiesystemen te bevorderen, luidt het doel als volgt:

- Bevorderen van de overgang van bestaande spelers: uitbreiding van het aanbod aan bioproducten / lokale producten / seizoensproducten / producten met een beperkte milieu-impact / alternatieven voor dierlijke eiwitten binnen de bestaande verkoopstructuren;
- De creatie van nieuwe, duurzame voedselverkoopstructuren bevorderen;
- De zichtbaarheid van lokale / biologische / duurzame / seizoensproducten binnen de verschillende verkoopstructuren verbeteren.

Becijferde doelstellingen voor 2020

- De handelsoppervlakte in de supermarkten die aan Belgische producten is gewijd (groenten, fruit en vlees) met 20% doen toenemen;
- De omzet uit de verkoop van producten afkomstig van de biologische landbouw in Brussel met 30% doen toenemen;
- 40% van de lokale kruideniers bieden verse groente en fruit aan, waarvan de meerderheid van Belgische herkomst is;

¹⁰⁰ In deze stand van zaken worden de specifieke acties inzake voedselverspilling in de distributie niet opgenomen (zie daarvoor de actielijn voedselverspilling).

- 50% van de gemeentelijke markten biedt duurzame producten aan (bio, voorstedelijk, Belgisch, ...);
- Toename van de omzet van de korte ketens met 20% (max. één tussenpersoon tussen de producent en de consument);
- Onder de begeleide handelszaken: een toename van de verkoop van Belgische producten met 10% en van biologische producten met 5% per jaar (percentage van de omzet).

2.3.4. Voorschriften

Om gevarieerde, toegankelijke en duurzame distributiesystemen te bevorderen, moet de toename van het aantal duurzamere producten in de verschillende types verkoopstructuren worden aangemoedigd.

De spelers in de distributie zijn gevarieerd van aard (kleine handelaren, supermarkten, groothandelaren, ...) en elk type speler heeft andere behoeften en middelen als het gaat om de uitbreiding van het aanbod duurzamere producten. Gezien deze veelheid aan spelers zal het Gewest samenwerken met partners die reeds met deze ondernemingen samenwerken om de dimensie "duurzame voeding" op te nemen in hun missie. Het Gewest wil steun bieden aan verdelers die hun duurzaam aanbod vrijwillig willen uitbreiden en wil deze initiatieven valoriseren door hen zichtbaarheid te verlenen. Het doel bestaat erin vrijwillige spelers aan te trekken en hen te helpen een beweging op gang te brengen die het voedingssysteem in zijn geheel zal beïnvloeden.

De gemeenten beheren een belangrijk deel van de Brusselse markten. De opkomst van duurzame markten laat zien dat die aan een consumentenvraag beantwoorden. Bovendien blijkt uit een vergelijkend onderzoek tussen de verschillende distributiekanaalen dat biologische producten op die markten het goedkoopst zijn.¹⁰¹ Om de toegankelijkheid van duurzame voeding te verbeteren en uitgaande van de gedachte dat de lokale overheden een voorbeeldfunctie hebben, zal dus op de gemeentelijke markten een aanbod aan lokale en biologische producten worden verzekerd en zichtbaar gemaakt.

De prioriteit gaat naar lokale producten, gevolgd door biologische producten.

Duurzame voeding wordt vaak gezien als dure voeding, die dus is voorbehouden aan een welgesteld publiek. De ontwikkeling van een gevarieerder aanbod bij sociale kruideniers en een diversificatie van de verkoopstructuren waar betaalbare kwaliteitsproducten worden aangeboden, kan deze vooroordelen wegnemen. Er hebben al meerdere experimenten plaatsgevonden, waarbij de haalbaarheid van bepaalde modellen is getest. De resultaten kunnen inspirerend werken voor andere handelszaken. Deze middelen zijn op dit moment nog niet goed bekend.

In het kader van de projectoproep Co-create zal Innoviris een onderzoeksproject genaamd FalCOOP financieren, dat de kwestie van de toegang tot duurzame kwaliteitsvoeding zal onderzoeken via de creatie van een innovatief model voor een coöperatieve supermarkt.

Hoewel de spelers die via korte ketens werken in de voorbije jaren in aantal zijn gegroeid, blijft de logistiek een rem vormen voor hun groei. Dit leidt soms tot niet bijzonder ecologische oplossingen (meerdere niet-geoptimaliseerde trajecten, vervoer van kleine volumes, ...).

¹⁰¹ Vergelijkend onderzoek biologische boodschappenmandjes, Coduco 2013

Samenwerking moet dus worden bevorderd en de zichtbaarheid van deze spelers moet worden versterkt om meer consumenten te bereiken en grotere bestelvolumes te realiseren om de rentabiliteit van deze activiteiten te verzekeren.

Dit aanbod van producten uit korte ketens is voornamelijk voor particulieren bedoeld. Aan de vraag van restaurants en kantines naar lokale producten wordt op dit moment niet voldaan. Dit betekent een marktopportuiniteit voor de ontwikkeling van nieuwe distributeurs via korte ketens.

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (37 – 46) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 37: Atrium steunen bij de ontwikkeling van een coachingsaanbod voor voedingswinkels in de kleine distributiesector.

Voorschrift 38: De ontwikkeling van een duurzaam aanbod (lokaal, bio) stimuleren op de groothandelsmarkten (Mabru, Europees Centrum voor fruit en groenten, ...).

Voorschrift 39: Samenwerken met Comeos, de vertegenwoordiger van de handelssector, om een ambitieus akkoord te sluiten ter uitbreiding en promotie van het duurzame aanbod:

- ✓ Het aanbod 100% Belgische producten doen toenemen: de verkoop van niet-Belgische producten stopzetten wanneer het Belgische aanbod toereikend is (bijv. appels). Een deel van de reclameruimte voorbehouden voor Belgische producten en biolabels;
- ✓ Promotie voeren voor de jaarlijkse initiatieven die door haar leden worden opgezet (inclusief initiatieven voor het tegengaan van verspilling);
- ✓ Aankopers in de supermarktsector opleiden inzake de principes van duurzame voeding.

Voorschrift 40: De supermarktketens steunen voor promotionele partnerschappen die aan de doelstellingen van de strategie beantwoorden.

Voorschrift 41: Het duurzame aanbod op de gemeentelijke markten bevorderen: producenten met directe verkoop, bioproducten, Belgische producten en seizoensproducten in de kijker plaatsen. Bijvoorbeeld via AL21-projectoproepen.

Voorschrift 42: De herhaalbaarheid aanmoedigen van modellen van verkoopstructuren die duurzame voeding toegankelijker willen maken voor een publiek met een lager inkomen (sociale kruideniers, coöperatieven, ...) via opleiding en voorlichting van de projectdragers.

Voorschrift 43: De haalbaarheid onderzoeken en de herhaalbaarheid steunen van nieuwe modellen voor verkoopstructuren die toegankelijk zijn voor een breed Brussels publiek, inclusief mensen met een laag inkomen.

Voorschrift 44: Samenwerken met Mobiel Brussel voor de ondersteuning van de ontwikkeling van logistieke oplossingen voor het vervoer van verse voedingsmiddelen met een beperkte impact (zachte mobiliteit, optimalisatie van de bestaande technieken, omgekeerde logistiek, ...).

Voorschrift 45: Lijsten met leveranciers van Belgische producten online zetten om te beantwoorden aan de behoeften van horecabedrijven/kantines en bestaande kaarten verspreiden om de producenten en de consumenten bij elkaar te brengen (Bioguide, SAGAL's, ...).

Voorschrift 46: De verkoop van de voorstedelijke productie op de Brusselse markt bevorderen via de promotie van de voorstedelijke producenten onder de lokale spelers inzake de ontwikkeling van korte ketens (zoals de SAGAL's, de beheerders van de gemeentelijke markten in Brussel, ...).

2.4. Actie 4: Een duurzame en geherlokaliseerde voedselbewerking tot stand brengen

2.4.1. Uitdagingen & Vaststellingen

Bijna 80% van de voedingsmiddelen die in België worden geconsumeerd, is afkomstig van de verwerkingsindustrie. Brussel telt 330 agrovoedingsbedrijven (waarvan 230 bakkerijen) die samen ruim 4.000 mensen in dienst hebben.

Aan de vraagzijde, volgens een studie besteld door FEVIA, is één van de opportuniteiten voor de Brusselse sector het verder ontwikkelen van het gamma van kwaliteitsvolle voeding: we stellen inderdaad vast dat een deel van de Brusselse consumenten (pendelaars, medewerkers van internationale instellingen, toeristen, ...) bereid zijn om meer te betalen voor kwaliteitsproducten en dat de horecaprofessionals op zoek zijn naar duurzamere producten in het 4de en 5de gamma¹⁰². Er is dus een markt voor duurzamere verwerkte producten. Op werkgelegenheidsvlak schatten we dat de ontwikkeling van een duurzame verwerkingssector tussen de 90 en 150 extra Brusselse jobs zou kunnen opleveren¹⁰³.

Bovendien blijven de Brusselse agrovoedingsbedrijven niet gespaard voor de economische druk van de grote internationale firma's.

Daarnaast maakt Fevia zich zorgen over de toekomst van de Brusselse agrovoedingsbedrijven. Die hebben steeds meer moeite om op het hoofdstedelijk grondgebied te blijven, gezien de prijzen van het vastgoed, mobiliteitsproblemen, enz.

De milieu-uitdagingen kunnen echter als opportuniteit worden gezien om zich van de concurrenten te onderscheiden en het voortbestaan van de activiteit te verzekeren.

2.4.2. Stand van zaken

Leefmilieu Brussel heeft steun geboden aan projecten in verband met voedselverwerking, zoals een begeleidingsproject voor ondernemers in de culinaire sector met de mogelijkheid een professionele keuken te delen voor verwerkingsexperimenten (Co-Cooking-project van Credal) of een project voor de productie van bier op basis van niet-verkocht brood (Beer project).

Om de overgang van het voedingssysteem te bevorderen, heeft de federatie van de voedingsindustrie (FEVIA) een rapport voor duurzame ontwikkeling opgesteld om de mogelijke ontwikkelingsactielijnen in beeld te brengen voor een duurzamere voedingsindustrie in België. Het doel is daarbij de agrovoedingsbedrijven aan te sporen duurzame ontwikkeling sterker op te nemen in hun economische strategieën.

In samenwerking met de Haute Ecole Lucia De Brouckère, helpt de vzw InduTec projectdragers die een nieuw voedingsproduct willen ontwikkelen en in de handel brengen, om het best passende recept op te stellen door te werken aan de energiewaarde van het product, de voedingswaarde of de uiterste verbruiksdatum.

¹⁰² Producten uit het 4de gamma zijn gebruiksklare landbouwproducten en rauwe bereidingen (bijv. geraspte wortelen, salades, ...). Producten uit het 5de gamma zijn gebruiksklare landbouwproducten die zijn gekookt en vacuüm verpakt, gepasteuriseerd of gesteriliseerd.

¹⁰³ Cijfers afkomstig uit de studie "Système d'alimentation durable, Potentiel d'emplois en Région de Bruxelles-Capitale", VERDONCK M. et al., Facultés Universitaires Saint-Louis & Greenloop, herziene versie 2014

2.4.3. Doelstellingen

Kwalitatieve doelstellingen:

Het doel bestaat erin de evolutie en de ontwikkeling van een duurzamere verwerkingssector in het Gewest die de lokale eigenschappen en producten onder de aandacht brengt, te stimuleren.

Becijferde doelstellingen voor 2020

- 1 opleiding per jaar voor bestaande verwerkers over de principes van een duurzaam voedingssysteem;
- 1 opleiding per jaar voor nieuwe, duurzame verwerkers over de principes van een duurzaam voedingssysteem.

2.4.4. Voorschriften

Gezien het aanzienlijke verbruik van verwerkte producten wil het Gewest de overgang van deze sector aanmoedigen om een aanbod van duurzame verwerkte producten te verzekeren. Het Gewest zal met FEVIA samenwerken om de Brusselse verwerkers bewust te maken en op te leiden.

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (47 – 51) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel (buiten voorschrift 51 dat wordt gedragen door BRUCEFO van het GOB), in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 47: De bestaande spelers informeren over de principes van duurzame voeding en hen praktische, progressieve tips bieden.

Voorschrift 48: Met FEVIA samenwerken aan de organisatie van opleidingen en de verspreiding van hulpmiddelen inzake de principes van een duurzaam voedingssysteem onder haar leden.

Voorschrift 49: De invoer van projecten voor de verwerking van niet-verkochte voedingsmiddelen steunen om zo de voedselverspilling tegen te gaan (zie actielijn voedselverspilling).

Voorschrift 50: De opleiding van nieuwe duurzame verwerkers steunen die hun activiteiten willen starten, in aanvulling op de bestaande begeleiding bij de oprichting van een onderneming in Brussel.

Voorschrift 51: Analyses en adviezen bieden via het geaccrediteerde laboratorium Brucefo om voedingsbedrijven te helpen bij het behoud en de verbetering van de kwaliteit van hun producten.

3. ACTIELIJN 3: BEGELEIDING VAN DE OVERGANG VAN DE VRAAG VOOR IEDEREEN

Brussel wil een stad worden waar de volledige bevolking toegang heeft tot duurzame voeding, ongeacht de generatie, de cultuur en de sociale klasse, en waar de toekomstige generaties goed en gezond leren eten.

De overgang van de vraag impliceert kwaliteit, toegankelijkheid en een beperkte impact op het milieu.

Het Brussels Gewest werkt hier al enkele jaren aan, zowel op het niveau van het "grote publiek" als dat van het schoolpubliek. Het succes daarvan is meetbaar. Uit peilingen blijkt namelijk dat de percepties en het gedrag inzake voeding zich in een duurzame richting ontwikkelen. Bovendien zien we dat er een duurzamer aanbod verschijnt, want de vraag stuurt het aanbod.

Toch blijft het werk aan de vraag nog te algemeen. Het is niet goed aangepast aan de specifieke doelgroepen, vooral wat de voorlichting aangaat en in het bijzonder wat de jongeren betreft, die toch een prioriteitsdoelgroep zijn.

De begeleiding van de overgang van de vraag omvat 2 acties:

- Begeleiding van burgers en gezinnen naar een overgang van de dagelijkse praktijk inzake de voeding;
- Bewustmaking van de toekomstige generaties.

Strategie

Voor wat de burgers betreft, zal het Gewest zich enerzijds baseren op de bestaande overheids- en verenigingsnetwerken in hun hoedanigheid van spelers inzake de verandering van de voedingsgewoonten van de bevolking, en anderzijds concrete acties onder de bevolking organiseren waarbij die voedingsovergang voor het voetlicht wordt gebracht. Parallel hieraan zal het Gewest om het gewestelijke beleid aan te passen, de ontwikkeling van expertise inzake voedingsgewoonten voortzetten om de evolutie van die gewoonten te volgen en de beste bepalende factoren aan het licht te brengen. Vanuit die invalshoek moeten de basisprincipes voor insluiting worden beschouwd als inherent aan elk voorschrift.

Voor wat de toekomstige generaties betreft, is het de bedoeling om het verplichte onderwijs tot een vector voor boodschappen over duurzame voeding te maken. Zo kan de jeugd bewust worden gemaakt en gestimuleerd worden tot gedragsverandering via het onderwijs (en in samenhang met het beheer van de kantines).

Het Gewest wil dus de deelname van de leerlingen en de scholen handhaven of uitbreiden via een versterking van het bestaande onderwijsaanbod op voedingsgebied en met name op het gebied van schoolmoestuinen (waarbij het Gewest er zich van bewust is dat de deelname van de scholen en hun themakeuze vrij blijft). Ook wil het het werk van de instellingen en de samenwerking voortzetten om voeding op een meer structurele wijze deel te doen uitmaken van de aanpak van schoolinstellingen.

3.1. Actie 1: Begeleiding van burgers en gezinnen naar een overgang in de dagelijkse praktijk op vlak van voeding

3.1.1. Inzet en vaststellingen

Zoals eerder vermeld hangt ongeveer 1/4¹⁰⁴ van de milieu-impact van een Brussels huishouden samen met de consumptie van voedsel en dranken. Gemiddeld komt de dagelijkse voeding van een persoon overeen met een uitstoot van 4 kg CO₂¹⁰⁵. De impact op de klimaatverandering is dus reëel. Dit omvat de impact van de teelt, voedselverspilling en vervoer over grote afstanden. De volgende vaststellingen spreken voor zich:

- De gemiddelde Brusselaar verspilt ca. 15 kg voedsel per jaar (verspilling binnen de rest van de voedselketen niet meegerekend).
- De vleesconsumptie neemt sinds begin jaren 2000 geleidelijk af, maar blijft gemiddeld boven de aanbevelingen op vlak van gezondheid. Ook de milieu-impact blijft sterk¹⁰⁶.
- De groente- en fruitconsumptie neemt toe, maar blijft beneden de aanbevelingen.

Op sociaal vlak behoeven de verbanden tussen voeding en gezondheid (zwaarlijvigheid, hart- en vaatziekten, ...) geen betoog meer. Naast het gezondheidsadvies speelt ook het milieuadvies een rol. Daarnaast zijn in Brussel ruim 32.000 personen afhankelijk van voedselhulp. Uitgaande van het principe van toegankelijkheid voor iedereen zou die dus duurzamer moeten zijn.

Op gewestelijk economisch vlak bevindt de uitdaging voor de overgang zich op het vlak van de afzetmarkten voor lokale producten en de hieraan verbonden lokale jobs.

Op dit moment gaat gemiddeld ca. 15%¹⁰⁷ van het budget van de Brusselse huishoudens naar de voeding, maar achter dit cijfer gaan grote verschillen schuil, afhankelijk van het profiel van de huishoudens. De uitgaven voor voedsel nemen toe naarmate de inkomsten, de leeftijd, de professionele status, ... stijgen. De Brusselse huishoudens geven globaal minder uit dan de andere gewesten¹⁰⁸. De huishoudens die het minst aan voeding uitgeven, besteden een groter deel van hun budget aan basisproducten (brood, rijst, pasta, eieren, melkproducten) en vette of suikerrijke producten (pizza, chips, bereide gerechten, suiker, ...). Ze besteden minder van hun budget aan verse groenten en aan vis.

3.1.2. Stand van zaken¹⁰⁹

Het werk inzake de aanvraag begint niet bij nul: er worden al sinds meerdere jaren benaderingen en tools getest en die hebben hun potentieel en/of hun beperkingen getoond.

Er werd een groot aantal hulpmiddelen ontwikkeld dat de informatie kan leveren die nodig is voor gedragsverandering, afgestemd op de vraag inzake voeding (brochures, seizoenskalender, recepten, ...). Er hebben enkele mediacampagnes plaatsgevonden inzake seizoensgroenten- en fruit en voedselverspilling. De evaluatie van die campagnes heeft de beperkingen van een dergelijke aanpak aangetoond.

¹⁰⁴ De ecologische voetafdruk van de bewoners van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: Verklarend document bij de Voetafdruk Calculator 2005 (Ecolife, 2005)

¹⁰⁵ INRA – CIRAD, 2011, "duALine : durabilité de l'alimentation face à de nouveaux enjeux"

¹⁰⁶ OIVO, 2011, *Merketens, winkels en consumenten*.

¹⁰⁷ OIVO, 2011, *Het budget en de uitgaven van huishoudens*

¹⁰⁸ Daniaux, 2008, *Structuration des dépenses des ménages en fonction de leur budget alimentaire global*.

¹⁰⁹ NB: In deze stand van zaken worden de specifieke acties inzake voedselverspilling niet opgenomen (zie daarvoor de actielijn voedselverspilling), evenmin als de specifieke acties inzake de transversale communicatiemiddelen (zie daarvoor de actielijn voedingscultuur).

Via projectoproepen en subsidies aan verenigingen werken vele spelers in het veld aan de bewustmaking van specifieke doelgroepen en/of rond specifieke thema's.

In het kader van projectoproepen hebben diverse proefprojecten en actieonderzoeksprojecten de validatie mogelijk gemaakt van methodologische benaderingen voor specifieke doelgroepen (multicultureel, kwetsbaar, jong, ...) en van de hulpmiddelen naar deze groepen toe.

Figuur 19: Enkele afbeeldingen afkomstig van projectoproepen rond voeding

Aan tal van acties wordt steun verleend, hetzij op vaste basis, hetzij eenmalig. We noemen er enkele, voornamelijk in lijn met de overgang van de vraag van de burgers:

- "EVA" en haar bewustmakingscampagne "een dag zonder vlees" ("Donderdag Veggiedag");
- Steun aan bewustmakingsevenementen ("Landelijk Brussel", "Bioweek", "piQniQ in het park", ...);
- "Rencontre des Continents", zij sensibiliseren en geven opleidingen rond de mondiale en lokale uitdagingen inzake duurzame voeding, onder andere via een "interactiespel" maar ook door een specifieke aanpak te ontwikkelen voor kwetsbare doelgroepen, analfabete vrouwen en intergenerationele doelgroepen, ...;
- Het "Groen en blauw huis", dat bewustmakingsacties organiseert die met name op vrouwen zijn gericht;
- "RABAD", een netwerk dat tot 2014 bewustmakingscampagnes voerde voor het grote publiek.

Via de actie "Agenda 21" organiseren een tiental gemeenten en enkele OCMW's bewustmakingsacties onder hun publiek om de vraag te doen evolueren. Deze acties verlopen via workshops, opleidingen, feestactiviteiten, ...

Via projectoproepen onder burgers, genaamd "Duurzame wijken", worden tal van productieprojecten (moestuinen) en aanbodsgelateerde projecten (aankoopgroepen) opgezet, evenals vraaggerelateerde activiteiten: kookworkshops, banketten, films, expobezoeken, conferenties, ...

Ook andere lokale organismen bieden activiteiten aan rond dit thema.

Op Brussels niveau is het voedingsthema sterk vertegenwoordigd in de activiteiten voor de promotie van toerisme. Het duurzame aspect komt daarbij niet specifiek naar voren.

Op landelijk niveau heeft het Nationaal Voedings- en Gezondheidsplan voor burgers en scholen bijgedragen aan de bewustmaking inzake gezonde voeding. De gemeenten hebben dit actiedomein ook overgenomen.

Volgens meerdere peilingen draagt dit alles in de loop der tijd bij aan de evolutie van de percepties, de attitudes en het gedrag van de consumenten. Dit gebeurt echter traag en is sterker het geval voor bepaalde thema's en doelgroepen dan voor andere.

3.1.3. Doelstellingen

Het doel van de overgang van de vraag is een wijziging van de consumptiewijzen van alle burgers:

- promotie van een consumptie gericht op gezonde en evenwichtige producten met een beperkte impact op het gebruik van natuurlijke rijkdommen en de uitstoot van CO₂ (criteria van herkomst/productiewijze/verwerkingsmethodes/toeleveringswijze);
- het voedingspatroon dus zodanig aanpassen dat de globale impact ervan afneemt door aan diverse aspecten te werken: de globale hoeveelheid, evenwicht op het bord, het type en de hoeveelheid vlees, de gekozen vis, de voorkeur voor verse, lokale seizoensgroenten en -fruit van hoge kwaliteit. In het bijzonder:
  - Een toename van de consumptie van alternatieven voor dierlijke eiwitten.
  - Beperking van de voedselverspilling¹¹⁰.

Becijferde doelstellingen

Vele statistische gegevens zijn enkel beschikbaar op Belgisch niveau en niet op Brussels niveau. Daarom wordt de voorkeur gegeven aan peilingen als informatiebron. In deze context zal begin 2016 een enquête worden uitgevoerd om de "initiële stand van zaken" van het gedrag van de Brusselaars inzake voeding te meten. De doelstellingen kunnen evolueren in functie van de resultaten van deze enquête.

- In 2020, legt 90% van de Brusselaars een link tussen voeding en klimaat.
- In 2020 kan 30% van de populatie (verspreid over alle doelgroepen) een correcte definitie geven van het concept "Good Food" en motiveert dit concept hen om hun voedingsgedrag aan te passen.
- In 2020 heeft 60% van de bevolking de perceptie dat duurzaam eten niet duurder is (vooral onder de kwetsbaarste bevolkingsgroepen).
- In 2020 geeft 60% van de bevolking aan minder vlees te eten; 30% eet minstens een keer per week vegetarisch (14% in 2014).
- In 2020 blijkt uit een onderzoek naar het budget van de (Brusselse) huishoudens dat het aandeel van de uitgaven voor fruit en groenten in dit budget met 5% is gestegen (in vergelijking met 2012).
- In 2020 heeft 80% van de bevolking minstens één keer een Brussels product gekocht.
- In 2020 wordt de helft minder verse niet-seizoensproducten gekocht.

---

¹¹⁰ Voor de voorschriften in dit verband: zie actielijn 5 (beperking van de voedselverspilling)

3.1.4. Voorschriften

Het overheidsbeleid ontwikkelt zich via een groot aantal overheids- en verenigingsspelers. Hun rol bestaat erin de bevolking bewust te maken en hen te begeleiden binnen verschillende domeinen die rechtstreeks of onrechtstreeks verband houden met voeding. Ze vormen een belangrijke vector voor verandering van de voedingscultuur.

Hen een basisopleiding inzake duurzame voeding bieden, is van doorslaggevend belang. Alle andere maatregelen berusten hierop. Zijn de opgeleide personen eenmaal gekwalificeerd, dan kunnen ze als projectleider of animator inzake duurzame voeding aan de slag binnen diverse sectoren en structuren (privaat en publiek). Door de opleiding van toekomstige professionals als schakelfiguren kan de dynamiek rond duurzame voeding in het Brussels Gewest worden versterkt en kan collectieve projecten met economische, sociale, culturele en politieke meerwaarde in het domein duurzame voeding kracht worden bijgezet.

Bovendien, om lokale spelers in staat te stellen voor eenmalige activiteiten en voor specifieke ondersteuning van meer technische aard een beroep te doen op opgeleide experts, is het idee om ook een pool van gewestelijke facilitatoren en experts inzake duurzame voeding en stadslandbouw te vormen.

Een van de bijkomende hefboomen voor gedragsveranderingen is de consumenten te beschouwen als actieve spelers binnen deze verandering die in staat zijn hun medeburgers te mobiliseren. Zij zijn de "ambassadeurs voor duurzame voeding". Door hun realisaties maken ze hun omgeving bewust van het belang van voeding met meer respect voor het milieu en de mens. De notie van ambassadeur of "duurzame voedingsmeester" brengt de gedachte naar voren dat verandering zal ontstaan door mobilisatie van de bevolking en vormt ook een uitdrukking van het feit dat een boodschap meer geloofwaardigheid heeft wanneer die door een medeburger of bekende wordt uitgedragen. Een boodschap die door een kennis wordt overgedragen, heeft meer geloofwaardigheid. Ambassadeurs van dit type zullen ook een bijdrage kunnen leveren aan de verspreiding van de boodschap. Dit lijkt van bijzonder belang in verband met het multiculturele aspect van de doelgroepen.

De burger kan individueel of collectief worden benaderd.

De individuele benadering houdt in dat een doelgroep als consument wordt aangesproken, bijvoorbeeld via de consumptielocaties (supermarkten en winkels, buurtwinkels, ...) of via de klassieke communicatiekanalen (websites, media, ...). Bij deze benadering komt ook de voorbeeldfunctie van groepsleden kijken. Ze zal dus worden toegepast bij activiteiten binnen het netwerk van schakelfiguren ("meesters") waarvan hieronder sprake is.

Om een educatief proces rond duurzame voeding te ontwikkelen en op te zetten, moet worden vertrokken van de dagelijkse cultuur van de deelnemers. Zij moeten hun waarden, standpunten, ervaringen, gewoonten, kennis en knowhow vrij kunnen uitdrukken. De bewustmaking moet allereerst gericht zijn op DOEN en BELEVEN (ervaringsmomenten, praktische workshops, enz.). Bovendien is de vraag heel verschillend naargelang de wijk, aangezien de sociaal-culturele realiteit per wijk sterk verschilt. Bewustmaking van nabij is dus van essentieel belang en berust op schakelfiguren: OCMW's, medische instellingen, sociale kruideniers, alfanetwerk, gemeenten, SAGAL, wijkverenigingen, enz.

In onderstaande voorschriften wordt de voorrang gegeven aan kwetsbare bevolkingsgroepen, multiculturele doelgroepen en/of doelgroepen die in het algemeen niet goed worden bereikt (jongeren, ouderen, ...).

De collectieve benadering houdt in dat aan het sociale weefsel wordt gewerkt door mobilisatieactiviteiten voor groepen, ludieke activiteiten en activiteiten rond een verenigend project te organiseren. Zo wordt gewerkt aan sociale banden die een drijfveer of een motivatie op zich kunnen vormen.

Er zijn tal van initiatieven van burgercollectieven, die plaatsvinden binnen duidelijk bepaalde contexten: Lokale Agenda's 21, Participatieve duurzame wijken, Duurzame wijkcontracten, ... Een deel van deze initiatieven wordt aangestuurd door Leefmilieu Brussel, andere door andere instanties. Dit zijn stuk voor stuk opportuniteiten om groepen burgers te mobiliseren rond duurzame voeding. Het Gewest moet dus een samenhangende aanpak invoeren tussen deze verschillende structuren voor burgermobilisatie.

Deze structuren vormen een vruchtbare ondergrond om nieuwe benaderingen uit te proberen. Het Gewest moet synergieën creëren tussen de mobilisatieacties, die een sterke dynamiek kunnen opleveren en de door het Gewest vastgelegde strategische prioriteiten.

Om de eerder genoemde acties toe te passen, moeten de aangetrokken schakelfiguren van de juiste middelen worden voorzien.

Er moeten plaatselijke hulpmiddelen worden ontwikkeld en ter beschikking worden gesteld aan specifieke doelgroepen, aangepast aan de situatie en aan de lokale behoeften (bijvoorbeeld voor kwetsbare doelgroepen). Er bestaat een informatiebasis, grotendeels algemeen van aard, voor het "grote publiek". Daarnaast moet een reeks hulpmiddelen worden aangeboden die aan de lokale behoeften voldoen, een antwoord bieden op de vastgestelde specifieke belemmeringen en gezamenlijk zijn opgesteld, zodat ze daadwerkelijk op de behoeften zijn afgestemd.

De aankoopcriteria variëren bijvoorbeeld van product tot product, maar wanneer consumenten worden bevraagd naar hun algemene aankopen van voedingsproducten, blijft de prijs steeds het belangrijkste criterium voor de keuze¹¹¹. Daarom is het zo belangrijk om hen in staat te stellen de prijsaspecten van duurzamere voeding te objectiveren. Hier moet(en) (een) hulpmiddel(en) voor worden bedacht.

De peilingen lijken aan te tonen dat een deel van de consumenten zich bewust is geworden van de impact van het voedingssysteem en enige gedragsveranderingen heeft doorgevoerd. Maar we stellen ook een gebrek aan informatie en betrokkenheid vast en merken dat onvoldoende betekenis wordt gegeven aan deze aanpak. Om verder te gaan, moeten we de logica achter het gedrag begrijpen om de hefboomen voor verandering te kunnen herkennen en passende hulpmiddelen te creëren om actie te stimuleren.

Om passende hulpmiddelen te ontwikkelen, moet Brussel kennis verwerven inzake de verschillende voorstellingen van de burger inzake voeding in functie van de verschillende doelgroepen, plus een overzicht hebben van de hefboomen die voor elk type voorstelling kunnen worden benut. Deze kennis moet afkomstig zijn van feedback uit het veld en van de bijdragen van gedragsprofessionals/experts. De vragen naar hefboomen en methodes om het publiek blijvend tot actie te doen overgaan en naar de argumenten waarmee elke doelgroep kan worden bereikt, blijven onbeantwoord. Ze kunnen worden ingevuld op basis van de kennis van de verschillende voorstellingsschema's inzake voeding.

---

¹¹¹ OIVO 2011

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (52 – 62) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 52: Een basisopleiding rond duurzame voeding aanbieden voor lokale overheidsspelers of professionele verenigingen die op dit moment actief zijn, ter begeleiding van huishoudens (en met name de multiculturele en kwetsbare doelgroepen); opleiding inzake het gebruik van de beschikbare hulpmiddelen.

Voorschrift 53: Duurzame voeding opnemen in de opleidingen voor de professionals die contact hebben met de bevolking, in lijn met de consumptie en de gezondheid (sociaal assistenten, ...), teneinde de promotie van duurzame voeding beetje bij beetje zelfstandiger te maken.

Voorschrift 54: Op gewestelijk niveau een pool van professionele facilitatoren/coaches/animators inzake duurzame voeding aantrekken of opleiden om te voldoen aan de vraag/behoefte van lokale spelers (presentaties, informatieavonden, advies en realisatie van projecten, ...).

Voorschrift 55: De boodschappen van “ambassadeurs” – bekende persoonlijkheden in de domeinen gastronomie/gezondheid/genieten – samenbrengen en breed verspreiden.

Voorschrift 56: Een netwerk van vrijwillige schakelfiguren uit de bevolking (“meesters”) aantrekken, opleiden en begeleiden die bereid zijn zich te engageren voor het verspreiden van duurzamere handelwijzen inzake de voeding onder hun medeburgers. Deze “meesters” dienen onder de volledige bevolking te worden aangetrokken, rekening houdend met de diversiteit (sociaal, multicultureel, ...).

Voorschrift 57: Betrokkenheidsprojecten van burgers ontwikkelen en steunen (bijv. "Donderdag Veggiedag") om de bevolking tot actie te bewegen.

Voorschrift 58: Zorgen voor de integratie van animatie inzake duurzame voeding richting de burgers binnen de activiteiten van met name lokale schakelfiguren, afgestemd op specifieke doelgroepen, waarbij wordt gestreefd naar bewustmaking door “doen” (cursus gezond, gemakkelijk, voordelig koken, ...), door "beleven" en door uitwisseling. Gedurende het 1ste jaar, met het oog op een zelfstandige voortzetting, de lokale structuren steunen die die steun behoeven (maximaal 20 projecten per jaar) en hulpmiddelen aanbieden.

Voorschrift 59: Steun bieden aan verenigingen met een gewestelijke actieradius die gezinnen bewustmaken van duurzame voeding (bijvoorbeeld: Rencontre des Continents, SAGAL's (Solidaire AankoopGroepen voor Artisanale Landbouw), EVA (Ethisch Vegetarisch Alternatief), Groen en blauw huis, ...).

Voorschrift 60: Collectieve acties ter plaatse inzake duurzame voeding ontwikkelen via de bestaande gewestelijke instrumenten (Lokale Agenda's 21, Participatieve duurzame wijken, Duurzame wijkcontracten, projectoproepen onder burgers):

- ✓ Ervoor zorgen dat de methodologische begeleiding van deze projecten plaatsvindt in samenhang met de gewestelijke strategie en prioriteiten;
- ✓ De ervaringen en actiemethodes inzake duurzame voeding die het meest relevant zijn, zullen voor algemene toepassing worden voorgesteld via de bestaande projectoproepen voor deze gewestelijke hulpmiddelen (oproep duurzame wijk, themaoproep Agenda 21, ...).

Voorschrift 61: Een expertise ontwikkelen inzake de methoden voor gedragsverandering met betrekking tot duurzame voeding bij specifieke doelgroepen (met name lage inkomens) en met betrekking tot de consumptiewijzen door:

- ✓ financiering van actieonderzoeken rond de belemmeringen/hefbomen voor gedragsveranderingen onder specifieke doelgroepen en rond het testen van consumptiemodellen;
- ✓ steun aan een pool van deskundigen die aanbevelingen zullen opstellen en verspreiden, onverenigbaarheden tussen de geobserveerde aanbodmodellen en de verwachte vraagmodellen aan het licht brengen, enz. (deze pool van deskundigen zal verbonden zijn aan de structuur van transversale deskundigen – zie de actielijn governance).

Voorschrift 62: Concrete, eenvoudige toolkits ontwikkelen en ter beschikking stellen, vooral voor de schakelfiguren en de ambassadeurs. De nieuwe of herziene hulpmiddelen zullen worden gerealiseerd in samenwerking met de spelers in het veld:

- ✓ Prioritair ontwikkelen van tools om het aanbod in kaart te brengen (duurzame restaurants, winkels met een duurzaam aanbod, ...);
- ✓ Ontwikkelen van tools inzake de kosten;
- ✓ Een reeks hulpmiddelen ontwikkelen en actualiseren: applicatie “4 seizoenen”, brochures, agenda, ...

3.2. Actie 2: Bewustmaking van de toekomstige generaties

3.2.1. Inzet en vaststellingen

Meer dan 230.000 leerlingen volgen verplicht onderwijs in het Brussels Gewest. Dit is dan ook een essentiële speler binnen de bewustmaking en motivatie tot gedragsveranderingen binnen het Gewest. De leerkrachten worden dan nog niet meegeteld.

Naast dit educatieve potentieel is ook het beheer van de schoolinstellingen een belangrijke doelstelling. Deze sector heeft een niet te onderschatten milieu-impact, ook wat de voeding betreft. Zo zijn de scholen verantwoordelijk voor 6kg voedselverspilling per leerling per jaar. Dit probleem moet worden aangepakt op het niveau van het kantinebeheer (zie actielijn aanbod) en op pedagogisch niveau.

We stellen een zekere belangstelling van de scholen vast inzake het thema voeding, via een zeer concreet middel: de schoolmoestuinen. Leerkrachten kunnen duurzame voeding in hun onderwijsprogramma opnemen door verbanden te leggen met andere thema's zoals gezondheid (voedselpiramide, waterkringloop), de vijf zintuigen (smaakeducatie), het milieu, noord-zuid, ... Dit kan in het kader van diverse vakken (wetenschap, aardrijkskunde, filosofie, ...).

3.2.2. Stand van zaken

Het pedagogisch aanbod van Leefmilieu Brussel voor scholen inzake duurzame voeding is sinds 2009 uitgebreid. Voeding heeft al snel een plaats verworven als populair thema in scholen in tegenstelling tot andere thema's die prioriteit krijgen van Leefmilieu Brussel (afvalpreventie, energie, lawaai, papier, water). Het is op dit moment het meest succesvolle thema in scholen. Het topic duurzame voeding is snel gegroeid en omvat nu ook de vele projecten rond schoolmoestuinen.

Het aanbod milieuopvoeding is progressief van aard. Het biedt scholen begeleiding op verschillende interventieniveaus, van sensibilisatie van een enkele klas tot de volledige schoolinstelling.

Het aanbod van milieueducatie rond voeding voor scholen is:

- ofwel opgenomen in een multithematisch transversaal aanbod, zoals de promotiecentra rond milieueducatie, de schoolfacilitator die de scholen begeleidt om hun beheer te verbeteren, het onderbrengen van scholen in een netwerk via Bubble en het internationale onderwijslabel "Eco-Schools" dat in 2015 in Brussel is gelanceerd;
- ofwel specifiek voor de thematiek, zoals de leermiddelen, animatiecycli, begeleiding van schoolprojecten via projectoproepen zoals "Het milieu op school" en "Voedselverspilling".

Praktisch gesproken omvat het aanbod aan milieueducatie rond het thema voeding op dit moment leermiddelen (pedagogisch dossier, affiches, spelletjes, films, ...), opleidingen (duurzame ontwikkeling, moestuinopleiding, ...), begeleiding voor de ontwikkeling van schoolprojecten (animatiecycli), financiële, methodologische en pedagogische begeleiding van scholen via de projectoproep "Uw school voor het leefmilieu" en de ontwikkeling van een specifieke moestuinhelp voor scholen.

Tijdens het schooljaar 2014-2015 namen meer dan 1.000 leerlingen deel aan animaties rond duurzame voeding van Leefmilieu Brussel en volgden bijna 10.000 leerlingen aan 31 scholen

moestuinsonderwijsprojecten (in totaal zijn er bijna 600 scholen en meer dan 230.000 leerlingen (basisschool en secundair onderwijs)). Maar het pedagogische aspect van de moestuinen moet worden versterkt.

Leefmilieu Brussel steunt partners om bewustmakingscampagnes rond milieu te organiseren. De campagne GoodPlanet Actions (voorheen "Jongeren keren het klimaat") omvat sinds 2008 een lokale dag genaamd "Eet lokaal".

Daarnaast worden ook de activiteiten van stadsboerderijen (de kinderboerderij in Jette, boerderij Nos Pilifs, de Hoeve van Ukkel, het Gewestelijk Centrum voor Ecologie-Initiatie) gesteund.

Figuur 22: Animatie inzake duurzame voeding in een Brusselse school

Figuur 21: Schoolmoestuinanimator gerealiseerd door de vzw Zonnebloem

Figuur 20: Leerboerderij

Deze organisaties bieden elk jaar animaties aan, waarvan een groot deel te maken heeft met voeding (brood, moestuinen, boomgaarden, boerderijdieren, ...). In totaal zijn het meer dan honderd animaties per jaar voor duizenden leerlingen.

De GOB biedt scholen het programma "Groenten en fruit op school" aan. Via dit programma wil de Europese Commissie kinderen bekend maken met landbouwproducten. Basisschoolkinderen ontvangen elke week een portie groenten en fruit op school. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest financiert mee dit initiatief om bij te dragen aan gezonde voeding voor kinderen.

We wijzen erop dat op het niveau van de gemeenschappen promotieprogramma's voor een gezonde levensstijl worden aangeboden, met name op het gebied van de voeding. Zo is er het programma "manger-bouger" aan Franstalige zijde en "gezond op school" aan de Nederlandstalige kant. Deze programma's omvatten diverse principes voor duurzamere voeding, zoals het eten van verse groenten en fruit.

3.2.3. Doelstellingen

De globale doelstelling van de door Leefmilieu Brussel voorgestelde actie inzake milieueducatie is de motivatie en begeleiding van scholen (directie, docenten) om hen aan te zetten tot individueel en collectief gedrag ten voordele van het milieu. De link tussen pedagogie en gedragsverandering valt niet te ontkennen. Dit maakt de kern uit van de volledige milieueducatiestrategie.

Becijferde doelstellingen

- In 2020 neemt 10% van de Brusselse leerlingen deel aan een pedagogische activiteit in verband met duurzame voeding.
- Tussen nu en 2020 worden elk jaar 10 nieuwe schoolmoestuinen opgestart en begeleid (waarbij de in de voorgaande jaren gesteunde moestuinen blijven worden opgevolgd en de

daadwerkelijke integratie van het moestuinproject binnen de dagelijkse activiteiten van de school wordt nagegaan).

3.2.4. Voorschriften

Uitgaande van het bestaande aanbod zal het pedagogische aanbod een focus hebben op moestuinen als startpunt voor de bewustmaking rond duurzame voeding. Het zal ook hulpmiddelen omvatten voor de bewustmaking inzake voedselverspilling en de consumptie van alternatieven voor dierlijke eiwitten.

Het pedagogische aanbod wordt ontwikkeld in volledige samenhang met de aanbodzijde (duurzame schoolkantine, groenten en fruit op school, ...). Alle leerniveaus moeten bij het pedagogische aanbod betrokken zijn.

De bewustmaking moet gebeuren via de overdracht van theoretische kennis die is opgenomen in de pedagogische projecten, maar ook via de overdracht van praktische kennis, vertaald naar ervaringsmomenten in de kantine (voedingsbeleving) en daarbuiten. Het bezoek aan de kantines neemt sterk af vanaf het 3^e leerjaar en nog sterker in het middelbaar onderwijs (en betreft bovendien gemiddeld slechts 50% van de leerlingen).

Het aanbod van Leefmilieu Brussel is gericht op het verplicht onderwijs en moet dus een aanvulling vormen op en samenhangen met wat de andere gemeenschappen aanbieden. Er is sinds meerdere jaren sprake van een transversale samenwerking. Die samenwerking moet worden voortgezet.

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (63 – 69) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 63: Nieuwe scholen motiveren om projecten op te zetten door goede praktijkvoorbeelden door te geven en bestaande projecten op pedagogisch niveau te valoriseren via:

- ✓ internationale pedagogische erkenning via het label Eco-schools;
- ✓ het Bubble-netwerk en de daarbij horende uitwisselingen en ontmoetingen tussen leerkrachten inzake het thema duurzame voeding;
- ✓ betrokkenheid van de verschillende instanties die de verschillende schoolnetwerken vertegenwoordigen.

Voorschrift 64: De onderwijsteams opleiden inzake duurzame voeding via verplichte bijscholingsmodules voor leerkrachten, onderwijsdagen voor de directies, informatie- en opleidingsessies in het kader van de basisopleiding van leerkrachten, ...

Voorschrift 65: Meer animaties, projecten en schoolhulpmiddelen opzetten inzake duurzame voeding en projecten organiseren voor het 5^e en 6^e secundair onderwijs:

- ✓ verrijking van het huidige aanbod met een luik rond "kennismaking met het vegetarisme" via bijvoorbeeld degustaties en een "project tegen voedselverspilling" met prioriteit voor scholen in het kader van projecten voor duurzame kantines;
- ✓ steun aan en ontwikkeling van communicatieacties voor de scholen (type GoodPlanet Actions¹¹²) en de ouders;

---

¹¹² GoodPlanet Action: bewustmakingsactie onder scholen via themadagen, gerealiseerd door de vzw GoodPlanet

- ✓ ondersteuning van de ontwikkeling, de actualisering en de verspreiding van leerpakketten inzake duurzame voeding voor spelers in het onderwijs;
- ✓ ontwikkeling van moestuin- en productieprojecten op scholen, de modaliteiten van het korteketenaanbod bekendmaken en banden leggen met lokale producenten;
- ✓ het animatieaanbod rond duurzame voeding en stadslandbouw voortzetten binnen leerboerderijen in het Gewest, dit aanbod afstemmen op de gewestelijke prioriteiten (Zonnebloem vzw, de Hoeve van Ukkel en de kinderboerderij van Jette, La ferme Nos Pilifs).

Voorschrift 66: Projecten opzetten om de ouders te betrekken bij de voeding, onder meer in samenwerking met ouderverenigingen, zoals bijvoorbeeld het aanbieden van duurzame gerechten tijdens feestmaaltijden op school / in de crèche, ...

Voorschrift 67: Voorbeeldprojecten ontwikkelen waarbij de school een schakelfiguur vormt voor duurzame voeding in de wijk, met bijvoorbeeld projecten om een duurzaam aanbod te ontwikkelen van door de kinderen bereide gerechten die door de ouders kunnen worden gekocht, ontwikkeling van SAGAL's op scholen en crèches, ontwikkeling van moestuinen die werkelijk productief zijn, ...

Voorschrift 68: De institutionalisering van milieueducatie (en in het bijzonder de educatie rond duurzame voeding) binnen het onderwijs voortzetten via het pedagogische werk van de "Rondetafelgesprekken", het samenwerkingsakkoord met de Federatie Wallonië-Brussel en de coördinatie en uitwisseling met het door de Vlaamse Gemeenschap en de VGC ontwikkelde programma.

Voorschrift 69: Synergieën tot stand brengen met de programma's van de Federatie Wallonië-Brussel en de VLOR (Vlaamse Onderwijsraad) inzake "gezondheid op school" in het kader van hun voedingsluik.

4. ACTIELIJN 4: ONTWIKKELING VAN EEN DUURZAME, AANTREKKELIJKE "GOOD FOOD"-VOEDSEL CULTUUR

De strategie wil bijdragen aan een nieuw imago voor Brussel: een stad waar goed te eten valt en die zich bewust is van het belang van duurzame voeding; een stad die een nieuwe voedingscultuur aanbiedt voor iedereen, met smakelijke, lokale producten van hoge kwaliteit; een stad ook die oplossingen aanbiedt waarbij meerdere partijen met elkaar samenwerken dankzij de gezamenlijke betrokkenheid van alle spelers in de voedselketen en de betrokken autoriteiten, gecombineerd met een sterke betrokkenheid van de burgers.

Om "in de stad te leven", zal deze nieuwe voedingscultuur het resultaat zijn van de acties van een groot aantal spelers met diverse missies en gericht op een divers publiek. Deze acties moeten dus kunnen worden geïdentificeerd als onderdeel van een globale overgangsbeweging op het niveau van het Gewest.

Bovendien moeten de uitwisseling, verspreiding en kapitalisatie het mogelijk maken steeds sterker te worden en realisaties te herhalen die effectief resultaat hebben opgeleverd.

Deze actielijn omvat 2 acties:

- Ontwikkeling van het concept "Good Food.brussels"
- Zorgen voor de kapitalisatie en de verspreiding

Strategie:

De binnen deze actielijn ontwikkelde strategie luidt als volgt: Allereerst moet de boodschap worden vereenvoudigd, worden aangepast aan de specifieke doelgroep en breed worden verspreid via een groot aantal lokale schakelfiguren. Verder moeten de vele lokale acties op gewestelijk niveau zichtbaar en samenhangend worden gemaakt. Bij die vereenvoudiging moeten de aspecten gezondheid, welzijn en levenskwaliteit op de voorgrond worden geplaatst.

4.1. Actie 1: Ontwikkeling van het concept "Good Food.brussels"

4.1.1. Inzet en vaststellingen

Om een verenigend concept te ontwikkelen om over de overgang van het voedingssysteem naar meer duurzaamheid te kunnen spreken, moeten de perceptiewijzigingen en gedragsveranderingen mogelijk worden gemaakt die nodig zijn voor de toepassing van de strategie. Dit moet voor alle doelgroepen en voor alle werkthema's gelden. Er valt heel wat werk te verrichten om ervoor te zorgen dat iedereen zich aangesproken voelt door hetzelfde concept.

Kwalitatieve groepsdiscussies wijzen uit dat de voedingskwestie via vijf hoofdthema's moet worden besproken: genieten, gezondheid, kostprijs, gemak, symbool voor een levensstijl. Via deze "toegangspoorten" moet de acties richting worden geboden en moet de aangesproken doelgroep in actie worden gebracht.

Een andere uitdaging voor dit verenigende concept is dat een groot aantal lokale en regionale acties van zeer diverse en gevarieerde spelers binnen een enkele, massale beweging moet worden ondergebracht.

4.1.2. Stand van zaken

In de communicatie naar het publiek toe wordt te vaak gebruikgemaakt van de termen "duurzame voeding", "duurzame kantines", enz. Duurzame voeding wordt echter beschouwd als voeding voor een bevoorrechte groep, ze zou duurder en moeilijker te herkennen zijn of men weet niet waar men die voeding kan vinden. Het vertrouwen in de spelers binnen de agrovoedingsindustrie en in labels is zwak. Bovendien wordt het aanbod als onduidelijk beschouwd en lijkt bijna een op de twee personen niet te geloven dat het mogelijk is om in dit verband in actie te komen¹¹³. De link tussen voeding en milieu-impact wordt niet spontaan gelegd door de bevolking. Er is dus naast het gebrek aan toegankelijkheid ook een gebrek aan zin om actie te ondernemen.

De promotieacties die tot nu toe zijn ontwikkeld, onafhankelijk van het vaak inadequate woord "duurzaam", kenmerken zich door een wildgroei aan slogans, beelden en benaderingen die geen enkele vorm van gemeenschappelijke aanpak mogelijk maken. Enkele grote gewestelijke mediacampagnes hebben duidelijke beperkingen aangetoond rond het begrip van het publiek, nog afgezien van het feit dat ze veel geld kosten.

Daar staat tegenover dat enkele evenementen op het terrein hebben laten zien dat dit type van zeer concrete activiteiten relevant kan zijn en de doelgroep zin geeft om mee te doen. Zo legt "Taste of Brussels", dat in 2014 werd gelanceerd, een band tussen de producenten en de consumenten. Tijdens de "moestuinweek" die in 2015 van start ging, kunnen moestuinen bezocht worden die aan de stedelijke realiteit zijn aangepast.

4.1.3. Doelstellingen

Kwalitatieve doelstellingen

- Ontwikkelen van een inclusieve, eenvoudige, samenbrengende communicatie;
- Zin geven in en aan verandering van het voedingsgedrag.

Becijferde doelstellingen:

In 2020 is 10% van de Brusselaars (binnen alle doelgroepen: huishoudens, kantines, restaurants, scholen, ...) betrokken bij een "good food"-benadering.

---

¹¹³ ECORES, Inventaris en analyse van bestaande gegevens over de vraag naar voeding in het BHG, 2015

4.1.4. Voorschriften

De term "duurzame voeding" lijkt een miskende of zelfs verworpen term te zijn onder een groot deel van de Brusselse bevolking. In de verbeelding van het publiek roept dit woord een beeld op van voeding die niets te maken heeft met lekker eten: integendeel, "duurzame voeding" zou lastig en duur zijn. Er is een concept nodig dat eenvoudig en positief klinkt om het publiek bekend te maken met een duurzamer voedingssysteem en dat hun betrokkenheid verhoogt.

Zoals gepresenteerd in "duurzame voeding, waarover gaat het?" is gekozen voor het concept "GoodFood.Brussels: beter produceren, goed eten".

Het logo voor dit concept wordt hiernaast getoond.

Met het concept willen we de idee naar voren brengen van lokaal geproduceerde voeding die simpelweg goed smaakt en goed is voor het individu, voor de economie en voor het milieu. De precieze criteria zullen concreet in het kader van de projecten worden toegelicht, afhankelijk van de specifieke doelgroep en het engagementsniveau van de projecten en de acties. Maar in alle gevallen worden ze gekoppeld aan de idee van welzijn en levenskwaliteit.

De algemene aanpak van de communicatie rond de strategie kan worden uitgedrukt als een "globale campagne langs lokale weg". Het Gewest (Leefmilieu Brussel, GOB) communiceert op gewestelijk niveau en via gewestelijke media (webportaal, nieuwsbrief, ...), maar doet dat vooral met het oog op de creatie van een imago van een groot aantal lokale projecten die deel uitmaken van een grote gewestelijke overgangsbeweging naar duurzamere voeding: naar "GoodFood". Zo worden alle lokale spelers binnen deze overgang, zowel individueel als collectief, onder de aandacht gebracht.

Daarnaast zal communicatie via concrete acties ter plaatse, in samenwerking met lokale spelers zoals gemeenten, steeds de voorkeur krijgen. Het Gewest zal ook communiceren om de perceptie en het gedrag te doen evolueren in lijn met de hoofdprioriteiten van de strategie: lokaal produceren, lokale seizoensproducten eten, voedselverspilling tegengaan en de vleesconsumptie beperken.

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (70 – 74) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel en door de landbouwcel van het GOB, in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 70: Alle projecten inzake duurzame voeding van het Gewest samenbrengen binnen het concept en de verenigende dynamiek "GoodFood". Die samenhang zichtbaar maken via het gebruik van het "GoodFood"-logo, ook op het niveau van de erkenningsystemen.

Voorschrift 71: Het concept "GoodFood", de bijbehorende criteria en de erbij betrokken spelers bekend maken via alle communicatietools van Leefmilieu Brussel en de GOB, met name via webapplicaties (geografische lokalisatie voor relevante spelers / acties).

Voorschrift 72: Iedereen bij het concept betrekken via engagementsprojecten (handvesten, uitdaging, ...).

Voorschrift 73: Leefmilieu Brussel en de GOB zullen zorgen voor regelmatige gewestelijke communicatie die enerzijds gericht is op zichtbaarheid en gewestelijke samenhang voor de lokale acties (met inbegrip van valorisatie van die acties) en anderzijds op prioritaire thema's binnen de strategie (lokaal, vlees, verspilling). Deze communicatie zal innovatieve projecten en succesverhalen in de kijker plaatsen.

Voorschrift 74: Leefmilieu Brussel zal ook zorgen voor de bewustmaking van de doelgroepen via een reeks jaarlijks terugkerende evenementen:

- ✓ jaarlijkse ontwikkeling van het "moestuinseizoen" in samenwerking met de gemeenten en lokale spelers;
- ✓ steun aan ontdekkings- en degustatie-initiatieven en contactmomenten met de producenten tijdens specifieke, nog te creëren (van het type "Taste of Brussels") en reeds bestaande (Irisfeest, Landelijk Brussel, ...) gewestelijke evenementen;
- ✓ acties opnemen op internationale dagen (vegetarisme, toegang tot voeding, ...);
- ✓ ...

4.2. Actie 2: De kapitalisatie en verspreiding van de beschikbare informatie verzorgen

4.2.1. Inzet en vaststellingen

De wereld van de spelers inzake voeding is in volle groei. Er verschijnen regelmatig nieuwe actoren, terwijl anderen verdwijnen. Met hun verdwijning gaat vaak ook een stuk ervaring en een stuk smaak verloren. Andere verworvenheden kunnen mogelijk alleen door een klein aantal ingewijde spelers worden genoten, zonder dat die in verband worden gebracht met andere, gelijkaardige ervaringen.

Het is dus van prioritair belang om ervoor te zorgen dat kennis wordt benut en uitgewisseld. Zo kunnen we te weten komen wat er al is, zodat niet iedereen telkens opnieuw dezelfde studies en dezelfde proefprojecten hoeft te beginnen of dezelfde methodes en hulpmiddelen moet opbouwen. Dit maakt het ook mogelijk meer inzicht te verwerven in de systemen, om dat inzicht vervolgens breed te verspreiden.

Deze uitwisseling kan lokaal, maar ook internationaal van aard zijn.

4.2.2. Stand van zaken

Leefmilieu Brussel beschikt sinds enige tijd over een themasectie "voeding" op zijn website. Daar worden enkele eerste valorisaties van projecten en studies rond duurzame voeding gepresenteerd. Veel andere Brusselse spelers doen hetzelfde. Op dit moment is er niemand die al die informatie samenbrengt.

Verder vond in 2014 een eerste symposium over stadslandbouw plaats. Dit type evenement, dat gericht is op uitwisseling en op de presentatie van studies en projecten, kan op duidelijke belangstelling van het publiek rekenen.

4.2.3. Doelstellingen

Kwalitatieve doelstellingen

De uitwisseling en verspreiding van informatie verzekeren.

4.2.4. Voorschriften

Uitwisseling en kapitalisatie van kennis tussen de verschillende spelers moet mogelijk worden gemaakt. We hebben het hier over spelers uit de publieke, private en verenigingssector – lokaal, regionaal, nationaal en zelfs internationaal. Zonder te veel nieuwe structuren te willen creëren, moeten we, uitgaande van wat reeds bestaat, ervoor zorgen dat er "overkappende" expertise- en kapitalisatieorganen zijn die alle initiatieven in het Gewest met elkaar in verband brengen.

Het Gewest moet dus een centraal punt opzetten voor informatie en feedback uit het veld om die ten volle te benutten en te verspreiden. Naast een internettool is ook een fysiek informatiecentrum gepland in lijn met een gepland project (Boeren Brussel Paysans (Agrobiopool)). Deze voorziening zal worden aangevuld door jaarlijkse ontmoetingen tussen verschillende soorten lokale spelers.

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (75 – 77) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 75: Ontwikkelen en dynamiek verlenen aan een webportaal voor kapitalisatie en valorisatie: "goodfood.brussels". Ontwikkelen van webapplicaties om de geolokalisatie van "Good Food"-spelers te vereenvoudigen (spelers die in het engagements-/erkenningssysteem zijn opgenomen, waaronder in de eerste plaats restaurants).

Voorschrift 76: Binnen het project "Boeren Brussel Paysans (Agrobiopool EFRO)" een gewestelijk informatiecentrum openen inzake duurzame voeding en stadslandbouw.

Voorschrift 77: Jaarlijkse uitwisselingsbijeenkomsten organiseren:

- ✓ een jaarlijkse ontmoeting tussen professionals (schakelfiguren, spelers) met het oog op de kapitalisatie, de uitwisseling en de valorisatie van "Good Food"-acties en -spelers en de verspreiding van hun realisaties, studieresultaten, enz.;
- ✓ een jaarlijkse informatie-uitwisselingsbijeenkomst met de netwerken van schakelfiguren (vrijwilligers en verenigingsleven), maar ook uitwisselingsbijeenkomsten tussen gemeenten en OCMW's, tussen onderwijsspelers, enz. (zie governance);
- ✓ specifiek in 2016: een bijeenkomst voor het grote publiek.

5. ACTIELIJN 5: BEPERKING VAN VOEDSELVERSPILLING

In Brussel eindigt jaarlijks maar liefst 134.000 ton organisch afval¹¹⁴ in de vuilnisbak, terwijl het grootste deel daarvan gevaloriseerd had kunnen worden. De productie van al die voeding heeft een aanzienlijke impact op het milieu met zich meegebracht (nutteloos gebruik van natuurlijke rijkdommen); het weggooien ervan levert ethische bezwaren (gebrek aan respect voor de voeding) en economische problemen op (nutteloze uitgaven en afvalverwerking) – en dat allemaal voor niets.

Dit probleem treft iedereen, van de producent tot de consument, met inbegrip van de voedingsindustrie, de distributie en de restauratiesector.

Met het oog op voedselverspilling moet de prioriteit liggen bij het voorkomen van verspilling bij de bron, dat wil zeggen dat de productie van voedseloverschotten binnen alle schakels van de keten moet worden beperkt. Vervolgens moeten, waar dat eerste niet mogelijk is, valorisatieacties worden opgezet voor onverkochte voedingsmiddelen.

Inzake de specifieke kwestie van voedselverspilling hebben COMEOS, FEVIA en de Federatie van voedselbanken in 2010 een akkoord getekend om de voedselverspilling te verminderen en schenkingen aan de voedselbanken aan te moedigen. Dit engagement is op Belgisch nationaal niveau herhaald. Er is een bewustmakingsbrochure opgesteld om de samenwerking met de voedselbanken verder te versterken. Die is in geactualiseerde vorm onder alle leden verspreid. Het akkoord is door de 3 Gewesten gesteund. Recenter, begin 2015, heeft het Vlaams Gewest een actieprogramma opgezet om voedselverspilling tegen te gaan. Dit programma werd opgezet in samenwerking met vertegenwoordigers van de verschillende schakels in de keten (distributie, verwerking, horeca) en overheidspartners. Het plan omvat 57 acties die tussen nu en 2020 moeten worden geïmplementeerd en streeft naar een vermindering van de voedselverspilling met 15% tegen 2020. Ook het Waals Gewest heeft onlangs een plan opgezet om voedselverlies en voedselverspilling tegen te gaan. Het Gewest heeft daarbij de verschillende stakeholders geraadpleegd en heeft 17 prioritaire acties opgezet. Wallonië mikt op een beperking van de voedselverspilling met 30% tegen 2025.

Op Europees niveau heeft het parlement voor de lidstaten een op dit moment niet-bindende doelstelling vastgelegd voor een vermindering van de voedselverspilling met 30% tegen 2025. Op Brussels niveau voorziet de Good Food-strategie tegen 2020 een beperking van de voedselverspilling met 30%.

Strategie:

De strategie beoogt allereerst een preventie van voedselverspilling bij de bron in alle sectoren, want de beperking van de milieu-impact is daar groter dan bij valorisatie van het overschot (schenking of verwerking). De beperking van verspilling bij de bron bij alle doelgroepen samen (de huishoudens) is des te belangrijker omdat het moeilijk is ongenuttigd/overtollig voedsel in te zamelen om die aan de voedselbanken te schenken.

We wijzen erop dat het tegengaan van verspilling kadert binnen de bredere logica van de aanneming van duurzamere voedingsgewoonten en dus op transversale wijze is geïntegreerd in alle acties binnen deze strategie.

¹¹⁴ Cijfers verkregen door optelling van het organische afval van huishoudens (analyses vuilnis Net Brussel), de selectieve ophaling voor biomethaanproductie (opgehaald door Net Brussel) en de resultaten van de studie "Evaluatie van de hoeveelheden voedselafval in het BHG", RDC-Environment voor de horeca, kantines, groothandelaars, kleine handelaars en markten.

Ondanks alle inspanningen om voedselverspilling in elke schakel van de keten bij de bron te vermijden, zullen er altijd onverkochte voedingsmiddelen overblijven. In dat geval houdt de strategie in dat de recuperatie, de herverdeling en/of de lokale verwerking ervan moet worden gefaciliteerd om bij te dragen aan de voedselhulp. Net als in de rest van het actieprogramma zal hier de voorkeur uitgaan naar vrijwillige projecten tussen lokale spelers in plaats van het invoeren van nieuwe regels en/of acties op gewestelijk niveau.

De strijd tegen voedselverspilling omvat 2 delen:

- Beperking van voedselverspilling bij de bron, dat wil zeggen verspilling vermijden in elke schakel van de keten;
- Valoriseren van onverkochte voedingsmiddelen.

Dit zijn de eerste 2 niveaus op de hieronder getoonde ladder van Moerman, die de verschillende manieren om met voedselafval om te gaan in een rangorde plaatst op basis van de impact op het milieu en de samenleving. (Preventie krijgt de voorkeur, gevolgd door gebruik voor menselijke voeding, al dan niet na verwerking.)

Figuur 23: De ladder van Moerman voor het beheer van voedselafval

Het doel van alle onderstaande maatregelen bestaat erin tegen 2020 bij te dragen aan de beperking van de totale voedselverspilling met 30% (dankzij de preventie van verspilling bij de bron en via de recuperatie en valorisatie van onverkochte voeding).

5.1. Actie 1: Voedselverspilling bij de bron terugdringen

5.1.1. Inzet en vaststellingen

Voedselverspilling kan binnen verschillende schakels van de keten worden vastgesteld (van boer tot bord). Specifiek voor het Brussels Gewest speelt de productie op dit moment geen rol en heeft ook de verwerkingssector, gezien de resultaten van eerder gerealiseerde projecten, zeer weinig bij te dragen. Er moet dus hoofdzakelijk worden gewerkt aan:

- De distributie
- De huishoudens/gezinnen
- De horecasector
- Schoolkantines en bedrijfskantines

Van de 134.000 ton organisch afval die jaarlijks in Brussel wordt weggegooid, zijn de **huishoudens** verantwoordelijk voor het grootste aandeel. Ze verspillen ongeveer 15 kg per persoon per jaar¹¹⁵ (dat is 12% van het gewicht van de witte vuilniszak).

Deze verspilling heeft een aanzienlijke milieu-impact wanneer we bedenken dat de productie van een ton voedingsmiddelen 3,8 ton CO₂-¹¹⁶equivalent genereert.

De meest recente vuilnisanalyse geeft de volgende cijfers voor de voedingsmiddelen die in de vuilnisbak van huishoudens eindigen: 48% betreft aangebroken producten, 27% betreft vervallen producten, 25% betreft resten van bereide gerechten. Deze verspilling kan dus worden vermeden.

We stellen vast dat verspilling voorkomt in alle inkomensklassen en varieert naargelang de tijd van het jaar (meer verspilling tijdens de feestperiodes). De redenen voor deze verspilling in huishoudens zijn legio: gebrek aan tijd, slechte organisatie, verwarring tussen uiterlijk en kwaliteit, slecht begrip van de houdbaarheidsdata, ... maar vooral gebrek aan bewustheid van de verspilde hoeveelheden.

In **de restauratiesector** wordt de voedselverspilling geschat op 11.880 ton per jaar.

Op **Brusselse scholen** bedraagt de voedselverspilling 6kg per leerling per jaar. Dit heeft vooral betrekking op warme kantinemaaltijden.

In **de voedselverwerkingssector** is vooruitgang geboekt op technologisch en logistiek vlak. Het verlies is daar beperkt tot zeer kleine volumes (minder dan 1/1.000). Daar verder in gaan lijkt niet bijzonder rendabel in termen van gewicht en waarde. De te recupereren hoeveelheden zijn in het algemeen zeer klein, het gaat om fabricagefouten en coderingsfouten.

Het is moeilijk om op Gewestelijk niveau betrouwbare en gestandaardiseerde gegevens te verkrijgen over de voedselverspilling in de detailhandelssector, maar op basis van landelijke cijfers schatten we het verlies van de **kleine handelszaken** op ca. 2,5%¹¹⁷ van de totale handelswaren. Voor de **supermarkten** ligt dit cijfer waarschijnlijk nog iets lager (tussen de 1% en 3%).

Deze verspilling vertegenwoordigt een aanzienlijk financieel verlies voor de professionele aanbieders van voeding (geen opbrengst + afvalverwerkingskosten).

¹¹⁵ Cijfers afkomstig van de analyse van de organische fractie van het afval van 202 huishoudens, RDC Environment

¹¹⁶ WRAP

¹¹⁷ Studie Biointelligence 2010

5.1.2. Stand van zaken

Een proefproject voor de begeleiding van **huishoudens** heeft aangetoond dat het mogelijk is de voedselverspilling door burgers met 80% terug te dringen door eenvoudige maatregelen te nemen (geplande aankopen, bewaarstechnieken, ...). Om de huishoudens bewust te maken van de strijd tegen voedselverspilling en hen te helpen die verspilling tegen te gaan, heeft Leefmilieu Brussel meerdere hulpmiddelen ontwikkeld (brochures, flyer, affiches, infofiches, receptenboek, koelkastgids, ...) en werden er 'goodies' uitgedeeld om deze adviezen concreet te maken (spatels,

koeltassen, boodschappenlijstjes, enz.). Er werd ook steun geboden aan proefprojecten. De bewustmakingscampagne "Eten zonder te verspillen" werd breed verspreid om de Brusselaars bewust te maken van de preventie van voedselafval en hen praktische tips te bieden.

Figuur 24: workshop "bewaren van voedsel", gerealiseerd door de vzw Foire aux Savoir-Faire

Leefmilieu Brussel heeft proefprojecten in verschillende soorten kantines gesteund om de voedselverspilling kwantitatief te beoordelen en de effectiviteit van bepaalde maatregelen te testen.

Wat **de ondernemingen** betreft, hebben proefprojecten in bedrijfskantines aangetoond dat het mogelijk was de voedselverspilling met 41% te beperken door de consumenten bewust te maken en reflectiegroepen op te zetten met het keukenpersoneel. Het programma "Duurzame kantines", dat in 2008 werd gelanceerd, omvat hulpmiddelen en aanbevelingen om voedselverspilling in kantines en restaurants tegen te gaan.

Proefprojecten in **schoolkantines** hebben aangetoond dat de verspilling daar met ongeveer 45% kan worden verminderd door de volledige school bewust te maken en tegelijk operationele wijzigingen in de kantine door te voeren.

Leefmilieu Brussel heeft deelgenomen aan het project Interreg Green Cook inzake de bestrijding van voedselverspilling. In de **distributiesector** toonden

Figuur 25: Project ter vermindering van de voedselverspilling bij boterhammenmaaltijden, gerealiseerd in het kader van het project Green Cook (basisschool Notre-Dame des Champs en de school van Homborch).

experimenten in het kader van dit project het belang van objectivering van de voedselverspilling aan. Dat werkte als een echte schok voor de winkelmanagers. Verbetering van het voorraadbeheer en opleiding van het personeel bleek effectiever dan informatieaffiches om voedselverspilling bij de bron tegen te gaan. Initiatieven voor de herverpakking van voedingsmiddelen in de vorm van soepmandjes of smoothies hebben eveneens het preventiepotentieel in de distributie aangetoond. Daarnaast had dit ook een bewustmakingseffect op de consument (door de consument ook op de hoogte te brengen van het engagement van de winkelketen).

In de horecasector werd een schatting van het verspilde volume gemaakt op basis van een steekproef onder restauranthouders om zo een idee te krijgen van de hoeveelheid weggegooid voedsel en de koks hiervan bewust te maken. Uit deze projecten zijn goede werkwijzen naar voren gekomen die hebben gediend voor het maken van een videoclip voor de sector.

5.1.3. Doelstellingen

Kwalitatieve doelstellingen

De bedoeling is de hoeveelheid verspild voedsel in het volledige gewest en voor elke doelgroep met 30% te verminderen (huishoudens, kantines, restaurants, spelers in de distributiesector).

Doelstellingen voor 2020

- Vermindering van de verspilling door huishoudens met 40%;
- Vermindering van de voedselverspilling door collectieve overheidskeukens met 40%;
- 50% van de supermarkten op het grondgebied van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest hebben acties ingevoerd om de voedselverspilling bij de bron aan te pakken;
- 100% van de overheidskantines hebben minstens één actie ingevoerd om voedselverspilling tegen te gaan;
- 100% van de overheidskantines die het beheer van hun kantine uitbesteden, hebben criteria ter vermindering van voedselverspilling opgenomen in hun lastenboeken voor de bereiding van gerechten.

5.1.4. Voorschriften

Om de voedselverspilling door huishoudens bij de bron te beperken, zullen alle bewustmakingsmiddelen voor dit publiek worden geactiveerd (hulpmiddelen, animaties, ... : zie actielijn "vraag"), waarbij met name gewerkt zal worden aan:

- rationele aankoop en bepaling van de hoeveelheden;
- beheer van de koelkast en de vriezer, plus andere bewaarmethoden;
- het juiste begrip van de informatie inzake de uiterste gebruiksdata van voedingsmiddelen;
- aangename culinaire methodes waarbij voedseloverschotten of voedingsmiddelen die hun uiterste gebruiksdatum hebben bereikt, worden bereid, hergebruikt of bewaard.

Aangezien het consumptiegedrag al in de jongste jaren wordt aangeleerd, zullen jongeren een bevoorrechte doelgroep zijn voor de bewustmakingsacties.

De supermarktketens zijn onmisbare spelers in de strijd tegen voedselverspilling. Aangezien verspilling hen veel geld kost, werden er al oplossingen gevonden om die verspilling tegen te gaan (campagne "lelijke groenten", herziening van de voorraadbeheersystemen, ...). Aangezien de ketens verschillende marketingstrategieën volgen, is het opportuun hen te laten beslissen welk type actie ze willen invoeren. Om dit engagement bij de supermarktketens te stimuleren, zal het Gewest samenwerken met COMEOS.

Om verspilling in kantines bij de bron tegen te gaan, moeten acties worden opgezet die deel uitmaken van een globale benadering van duurzame voeding. Dit zal dus deel uitmaken van het programma "Good Food Kantines". Beperking van de verspilling hangt samen met de kwaliteit van het aanbod, het seizoen, een globale reflectie over de hoeveelheden, ... en dus, in transversale zin, met het evenwicht op het bord.

Gezien het feit dat de voedselverspilling volgens FEVIA in de voedselverwerkingssector zeer laag is, is op dit moment geen voorschrift voorzien voor de agrovoedingsindustrie. Maar indien zich een milieukwestie zou voordoen en het pertinent zou zijn een specifieke maatregel voor deze sector te nemen om voedselverspilling bij de bron aan te pakken, zal het Gewest die maatregel opnemen in deze strategie.

De acties vinden plaats in samenhang met de Waalse en Vlaamse plannen om voedselverspilling tegen te gaan.

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (78 – 84) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 78: Praktische, concrete en relevante informatie ontwikkelen die aan de voedingspraktijk van de huishoudens is aangepast om voedselverspilling te vermijden. Deze informatie zal worden opgenomen in transversale hulpmiddelen (portaal, ...) en zal ook het voorwerp zijn van thematische hulpmiddelen.

Voorschrift 79: Het tegengaan van voedselverspilling opnemen in de opleidingen 'duurzame voeding' die indirect voor de burgers bestemd zijn (opleidingen van verenigingen, schakelfiguren, toekomstige schakelfiguren, ...).

Voorschrift 80: Vrijwillige burgers (meesters/ambassadeurs) opleiden in de strijd tegen voedselverspilling. Een specifiek proefproject lanceren met betrekking tot dit onderwerp en hierover communiceren in functie van de resultaten. Indien nodig deze meesters opnemen in het globale project "duurzame-voedingmeesters".

Voorschrift 81: Voorlichten van de toekomstige generaties: het thema verspilling opnemen in schoolanimaties / -projecten / -leermiddelen (zie gedeelte scholen).

Voorschrift 82: In de partnerovereenkomst met COMEOS (vertegenwoordiger van de supermarktensector) de rapportering van de initiatieven ter beperking van voedselverspilling bij de bron opnemen zoals die door haar leden zijn gerealiseerd en het publiek op de hoogte stellen van de ingevoerde maatregelen (zie de actie inzake de voedseldistributie in de actielijn met betrekking tot de overgang van het aanbod).

Voorschrift 83: Een krachtig luik inzake de beperking van voedselverspilling opnemen in het programma "Good Food Kantines" (zie actielijn "De overgang van kantines en restaurants naar een duurzamer aanbod versnellen") – prioriteit voor overheidskantines, scholen en ziekenhuizen.

Voorschrift 84: Het gebruik van het "Restorestje" onder consumenten en restaurants promoten om verspilling van maaltijdresten tegen te gaan.

5.2. Actie 2: Valoriseren van onverkochte voedingsmiddelen

De preventie van voedselverspilling bij de bron blijft een prioriteit. Maar ondanks de inspanningen om de verspilling in de verschillende schakels van de productieketen tegen te gaan, kunnen er toch voedingsmiddelen onverkocht of ongebruikt blijven. Die kunnen worden gevaloriseerd, hetzij door ze

te verwerken om ze opnieuw in de distributieketen te brengen, ofwel door ze te schenken aan voedselhulpverenigingen.

5.2.1. Inzet en vaststellingen

Zoals in het voorgaande uiteengezet, wordt het verlies op het niveau van de winkels geschat tussen 1 en 3% van de omzet. Volgens de beschikbare cijfers wordt slechts 13% van die hoeveelheid weggegeven of gevaloriseerd.

Hoewel het heel moeilijk blijft om cijfers te verkrijgen over het volume onverkochte producten dat door de winkel wordt verspild (slechte reclame), schatten we dat van de verschillende Brusselse distributiekanaalen de groothandels de meeste verliezen genereren: 10.000 ton onverkochte voedingsmiddelen per jaar, gevolgd door de supermarkten (2.800 ton per jaar), de kleine handelszaken (1.300 ton per jaar) en de markten (1.000 ton per jaar).

Het aantal personen in het BHG dat afhankelijk is van voedselhulp, neemt voortdurend toe. Het is dus van sociaal belang om de onverkochte voedingsmiddelen te valoriseren door ze via voedselhulpverenigingen te herverdelen.

Volgens een in 2014 gerealiseerde inventarisatie komt het grootste deel van de onverkochte voedingsmiddelen die aan de voedselbanken worden geschonken van de supermarkten (54%), gevolgd door de agrovoedingsindustrie (30%) en de veilingen en professionele markten (16%) ofwel de groothandel.

Van de buurtwinkels schenkt meer dan de helft elke week de voedseloverschotten die ongeschikt zijn voor de verkoop, omdat ze dichtbij de uiterste gebruiksdatum liggen of omdat de verpakking is beschadigd.

We wijzen erop dat 35% van deze producten door de uitbaters zelf wordt geconsumeerd¹¹⁸ en dat 22% onder het personeel en de klanten wordt uitgedeeld.

Deze cijfers tonen dus aan dat hoewel inspanningen zijn geleverd om de onverkochte voedingsmiddelen te valoriseren, er nog aanzienlijke volumes voedingsmiddelen in de vuilnisbak eindigen terwijl ze ook hadden kunnen worden geconsumeerd.

De voornaamste belemmeringen bij het schenken van onverkochte voedingsmiddelen zijn: de relatief lage afvalbeheerskosten voor winkels, de beperkte hoeveelheid tijd tussen recuperatie en herverdeling, de moeizame inzameling en het moeizame vervoer naar de verenigingen en de regels inzake de veiligheid van de voedselketen (FAVV), die als ingewikkeld worden beschouwd en soms slecht worden begrepen.

Onverkochte voedingsmiddelen kunnen ook worden gevaloriseerd via verwerking. De ontwikkeling van dit type economische activiteit zou in Brussel nieuwe banen kunnen opleveren.

5.2.2. Stand van zaken

In Brussel verloopt de valorisatie van onverkochte voedingsmiddelen als volgt:

- recuperatie van de onverkochte voedingsmiddelen om weg te geven en/of sociale kruideniers te bevoorraden;

¹¹⁸ Volgens een onderzoek van het Neutraal Syndicaat voor Zelfstandigen onder 426 buurtwinkels.

- lokale verwerkingsactiviteiten in verband met de recuperatie van onverkochte voedingsmiddelen.

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest leidt en steunt sinds meerdere jaren ophaal- en valorisatieprojecten voor onverkochte voedingsmiddelen.

Er zijn reeds meerdere initiatieven gerealiseerd om voedselverspilling in de distributiesector tegen te gaan.

In 2010 tekenden COMEOS, FEVIA en de Federatie van voedselbanken een akkoord om de voedselverspilling tegen te gaan en de schenkingen aan voedselbanken te verhogen. Met de steun van de 3 Gewesten werd een brochure gepubliceerd.

Om schenkingen te bevorderen, heeft het FAVV in augustus 2013 **de administratieve verplichtingen versoepeld** in zijn “Omzendbrief met betrekking tot de bepalingen van toepassing op voedselbanken en liefdadigheidsverenigingen” – waaronder richtsnoeren m.b.t. invriezen (2/08/2013)¹¹⁹.

In juli 2013 werd een omzendbrief aangenomen die toelaat de btw te recupereren op schenkingen van onverkoopbare voedingswaren en bestemd voor menselijke consumptie.

Er werd een methodologische gids¹²⁰ voor sociale restaurants opgesteld om de samenwerking met de supermarkten te bevorderen en zo de onverkochte voedingsmiddelen op lokaal niveau te recupereren.

Het OCMW van Brussel-Stad heeft een grootschalig professionaliseringsproces ingevoerd voor de recuperatie van onverkochte voedingsmiddelen van MABRU. Dit draagt bij aan de recuperatie van kolossale hoeveelheden die aan een groot aantal lokale verenigingen worden herverdeeld.

Leefmilieu Brussel steunt de recuperatielogistiek voor onverkochte voedingsmiddelen via diverse projecten (koelsystemen, aangepaste wagens).

Figuur 26 Recuperatie van onverkochte voedingsmiddelen van Mabru door het OCMW van Brussel

Er bestaan al twee webplatformen om de schenkers en hun begunstigden in contact te brengen:

- De Schenkingsbeurs¹²¹, ontwikkeld door de Federatie van Maatschappelijke Diensten (FdSS), Komosi en Level It. Deze beurs omvat 3 hulpmiddelen die het mogelijk maken om: (1) een voedselhulporganisatie te vinden, (2) een niet-structurele schenking voor te stellen of te reserveren (3) een systematische schenking aan te bieden of te ontvangen op Belgisch niveau.
- Foodwe¹²² stelt schenkers in staat om hun onverkochte voedingsmiddelen aan te bieden aan begunstigden, die vervolgens blijf geven van interesse.

¹¹⁹ http://www.favv-afscs.fgov.be/thematischepublicaties/_documents/2012-12-12_LB-COMEOS_nl.pdf

¹²⁰ http://documentation.bruxellesenvironnement.be/documents/RAP_2013_RecupSupermarNL.PDF

¹²¹ www.schenkingsbeurs.be

¹²² <https://www.foodwe.be/>

5.2.3. Doelstellingen

Doelstellingen

Het is de bedoeling de verzamelde hoeveelheden tussen de "schenkers" en de "ontvangers" te doen toenemen, zodat de onverkochte voedingsmiddelen/overschotten kunnen worden gedistribueerd en geconsumeerd.

Vanuit het oogpunt van kringlooeconomie kunnen onverkochte voedingsmiddelen worden beschouwd als een grondstof en kunnen ze worden verwerkt om in een andere vorm te worden verkocht.

Het doel van de maatregelen hieronder is bij te dragen aan de vermindering van de totale voedselverspilling met 30%.

Becijferde doelstellingen voor 2020

- 100% van de op het grondgebied van Brussel-Hoofdstad aanwezige supermarkten werken samen met minstens een vereniging die actief is in het domein van voedselhulp om de onverkochte voedingsmiddelen te recupereren.
- Toename van het volume per jaar verwerkte onverkochte voedingsmiddelen in Brussel met 25%.

5.2.4. Voorschriften

De "ophaling van onverkochte voedingsmiddelen" (in dit geval: voedseloverschotten) blijft moeilijk in de context van huishoudens, gezien de grote verspreiding van kleine hoeveelheden. Deze aanpak kan evenwel worden getest en vervolgens algemeen verspreid indien de resultaten veelbelovend zijn.

In de supermarktsector hebben de supermarktketens al meerdere initiatieven opgesteld om voedselverspilling tegen te gaan en onverkochte voedingsmiddelen aan verenigingen te schenken. Het Gewest heeft de taak deze aanpak te stimuleren door de ketens aan te moedigen zich te engageren om verder te gaan; vervolgens moet het Gewest die initiatieven bekendheid verlenen om synergieën met andere lokale projecten te bevorderen. Door samen te werken met COMEOS zal het Gewest cijfers verkrijgen inzake de hoeveelheden geschonken voedingsmiddelen. Het Gewest zal de ontvangen informatie van COMEOS publiceren.

Om onverkochte voedingsmiddelen te valoriseren, is het enerzijds nodig dat de supermarkten schenkingen doen, maar ook dat de verenigingen die actief zijn in de voedselhulp, in staat zijn die schenkingen te verzamelen en herverdelen. Sinds de nieuwe wetgeving van kracht is die de supermarkten de mogelijkheid geeft de btw van de geschonken onverkochte voedingsmiddelen af te trekken, worden de verenigingen vaker gevraagd om de onverkochte voedingsmiddelen van supermarkten te komen ophalen. Ze beschikken echter niet altijd over de mogelijkheden om zulke hoeveelheden voedingsmiddelen te beheren.

De ervaring wijst uit dat het de voorkeur verdient lokale samenwerkingen tussen de verenigingen en de supermarkten in dezelfde wijk aan te moedigen in plaats van te proberen wederzijdse logistieke oplossingen op gewestelijk niveau op te zetten, want vertrouwensrelaties zijn bestendiger en de tijd tussen de schenking en de uiterste verbruiksdatum is zeer kort.

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (85 – 90) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 85: Leefmilieu Brussel zal, in overleg met de sector, de supermarkten aanmoedigen hun onverkochte voedselwaren beschikbaar te stellen aan de actoren inzake voedselhulp en zal hiervoor specifieke bepalingen voorzien met name via de bijzondere voorwaarden van de milieuvergunning.

Voorschrift 86: Een proefactie opzetten voor de recuperatie van voedseloverschotten van huishoudens en het in contact brengen van schenkers met ontvangers op lokaal niveau – uitbreiden in functie van de resultaten, in lijn met de bestaande platformen.

Voorschrift 87: In de partnerovereenkomst met COMEOS (de vertegenwoordiger van de supermarktsector) doelstellingen en rapportering van initiatieven opnemen met het oog op de beperking van de verspilling via schenkingen (kwantificatie van de volumes) en informatie van het publiek inzake de ingevoerde maatregelen (zie "actielijn aanbod").

Voorschrift 88: De zichtbaarheid versterken van de bestaande platformen die de schenkers en ontvangers van voedselgiften met elkaar in contact kunnen brengen.

Voorschrift 89: De lokale initiatieven voor de recuperatie steunen door cofinanciering van de logistiek die nodig is voor de ophaling en het met elkaar in contact brengen van de schenkers en ontvangers.

Voorschrift 90: De invoer van recuperatieprojecten voor onverkochte voedingsmiddelen stimuleren op de groothandelsmarkten (Mabru, Europees Centrum voor fruit en groenten, ...).

Voorschrift 91: De opzet van projecten voor de verwerking van onverkochte voedingsmiddelen steunen.

6. ACTIELIJN 6: NADENKEN OVER EN RUIMTE MAKEN VOOR DE VOEDINGSSYSTEMEN VAN MORGEN

De overgang van het voedingssysteem moet uitgaan van de lokale behoeften en aan die behoeften zijn aangepast. Dit is niet alleen een kwestie van techniek, maar ook van cultuur. Technische innovatie moet dus gepaard gaan met sociale innovatie. De strategie is erop gericht de systemen van morgen te bevorderen, met name door de spelers ter plaatse in staat te stellen om te handelen via onderzoek en experimenten en door een plaats te bieden aan nieuwe beroepen en nieuwe businessmodellen.

Deze actielijn omvat 1 actie:

- Ontwikkelen, opvolgen en valoriseren van onderzoeks- en innovatieprojecten.

Strategie:

Om de uitdagingen voor de overgang van het voedingssysteem aan te gaan, in het bijzonder de uitdaging om een productieve stad te ontwikkelen en alle doelgroepen bij de overgang te betrekken, wil Brussel het voortouw nemen op het vlak van onderzoek en innovatie. Brussel zal puur wetenschappelijk onderzoek ontwikkelen, maar ook actieonderzoek en zal gebruik maken van bestaande innovaties en specifieke deskundigen.

Om pertinent te zijn in zijn “onderzoeksluik”, moet het actieonderzoek 2 zaken omvatten:

- een evaluatiefase voor de projecten;
- een herhaalfase voor de meest efficiënte projecten.

Om over de systemen van morgen na te denken, moeten we ook nadenken over de beroepen van morgen, want die hebben als taak deze systemen werkbaar te maken.

6.1. Actie 1: Ontwikkelen, opvolgen en valoriseren van onderzoeks- en innovatieprojecten

6.1.1. Uitdagingen & Vaststellingen

Met het oog op de crisissituaties die zich aankondigen, zoals de klimaatverandering en de beperkingen van de beschikbare energie, moeten we opnieuw nadenken over de voedingssystemen en die veerkrachtiger maken. De volledige strategie is bedoeld om daaraan bij te dragen. Maar het werk inzake deze thematiek blijft recent. Er moet daarom binnen deze strategie plaats worden geboden aan innovatie en aanpassing. Aanpasbaarheid aan de stad, aanpasbaarheid aan het specifieke Brusselse publiek en zijn behoeften, aanpasbaarheid aan de beperkingen die de aangekondigde veranderingen met zich meebrengen. Welke productiebusinessmodellen zijn werkelijk aangepast aan onze kleine oppervlakken? Welke innovatieve sociale aanpak bestaat er om een specifiek publiek te bereiken dat tot dan toe niet bereikt was?

Om een massale overgang mogelijk te maken, moeten we het proefstadium voorbij gaan en overgaan tot de algemene toepassing van de werkwijzen die interessante resultaten hebben opgeleverd.

De overgang houdt ook in dat nieuwe beroepen moeten worden gecreëerd. Voor die beroepen moeten geïnteresseerden worden gevonden.

6.1.2. Stand van zaken

Duurzame voeding zal één van de prioriteiten zijn van het Gewestelijk Innovatieplan.

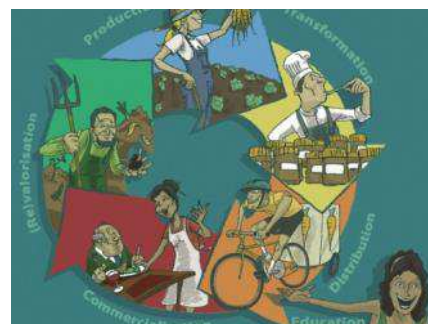
Op onderzoeksgebied is de voedselproductie een van de prioriteiten. Meerdere studies werden reeds gerealiseerd, met name in het kader van Europese projecten. Zoals de studie “indoor farming”, een technisch-economisch onderzoek naar de mogelijkheden en beperkingen voor de integratie van serres in gebouwen, met casestudies. Maar ook een studie naar de haalbaarheid van businessmodellen in de stadslandbouw of nog een andere studie naar de impact van vervuiling in de stad op de productie, ...

De dynamiek van de projectoproepen inzake duurzame voeding heeft de relevantie en de kracht van innovatieve actie afkomstig van spelers ter plaatse aangetoond. Op basis van zulke actie kunnen bijvoorbeeld actieonderzoeken worden uitgevoerd naar de gedragsveranderingen onder specifieke doelgroepen (verarmd, multicultureel, intergenerationeel, ...).

Innoviris lanceerde in 2014 de projectoproep Co-create. Dit is een collaboratief onderzoeksproject waarvan de editie in 2014 ging over duurzame voeding en stadslandbouw. Eind 2015 gaan 7 onderzoeksprojecten van start voor een periode van drie jaar. Een ondersteuning wordt voorzien via een centrum bestaande uit experts van de ULB en Brufotec, die deze projecten zal begeleiden.

Het in 2015 ontwikkelde GPCE (Gewestelijk programma voor circulaire economie) heeft betrekking op onderwijs, sociale promotie, volwassenenonderwijs, opleidingen, integratie, tewerkstelling, economische stimulering, innovatie en financiering van ondernemingen. Dit programma voorziet de animatie van de constructie- en toepassingsdynamiek van de strategie: er zal een reeks acties worden uitgewerkt die deel uitmaken van het operationele plan.

De basisberoepsopleiding voeding is een opleiding die een panorama "van boer tot bord" scheidt voor het Brusselse voedingssysteem en bestemd is voor werkzoekenden (of mensen die op zoek zijn naar ander werk). De opleiding brengt nieuwe activiteitengebieden en sectoren in beeld die open kunnen staan voor duurzame voeding. Deze sectoren en activiteitengebieden kunnen de toekomstige deelnemers in staat stellen hun eigen werk binnen duurzame voeding te verzekeren (niches).

Figuur 27: Basisberoepsopleiding voeding bij de vzw Rencontre des Continents

6.1.3. Doel

Technische en sociale innovatie bevorderen, uitgaande van de behoeften ter plaatse.

De onderzoeks- en actieonderzoekresultaten toepassen om aan kracht te winnen, en veelbelovende modellen herhalen.

6.1.4. Voorschriften

De strategie moet gebruik maken van experts in alle betreffende domeinen, zowel op technisch als gedragsgebied (dit omvat ook de academische wereld). Hiervoor werden twee prioriteiten aangeduid: expertise inzake voedselproductie in de stad en expertise inzake gedragsverandering.

De experts krijgen 3 hoofdtaken toevertrouwd:

- Een antwoord bieden op individuele technische vragen / helpdesk;
- Bijdragen aan het onderzoek; afstand nemen met het oog op de kapitalisatie van een geheel aan gegevens;
- Begeleiding van de projecten (zie actielijnen productie / aanbod / vraag).

Gezien het feit dat in 2015 een expertisestructuur wordt gecreëerd (het "ondersteunend centrum" van de projectstructuur "Co-create"), moet allereerst van deze structuur gebruik worden gemaakt om een coördinatie van de experts op te zetten.

De innovatie zal enerzijds voortkomen uit zuiver wetenschappelijk onderzoek, maar anderzijds ook uit "actieonderzoek". Enerzijds moeten dus de studies worden gesteund die door de experts als noodzakelijk worden aangeduid; anderzijds moeten actieonderzoeken worden gestimuleerd en gesteund inzake thema's die door de spelers ter plaatse worden gedragen. In beide gevallen zullen de experts de onderzoekselementen in perspectief kunnen plaatsen.

Concreet impliceren de hulpmiddelen om dit te doen de opname van het thema voeding in gewestelijke hulpmiddelen ter bevordering van de innovatie, maar ook de voortzetting van de dynamiek van de innovatieve projectoproepen.

Enerzijds moeten inspirerende initiatieven worden geïdentificeerd die hun meerwaarde voor het Gewest hebben bewezen en duidelijk bijdragen aan de veerkracht van de stad en moet deze initiatieven kracht bijgezet worden, en anderzijds moeten mensen worden aangetrokken om de nieuwe beroepen in de voedingssystemen uit te oefenen.

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (91 – 98) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel in samenwerking met de betrokken actoren (voor deze actie in het bijzonder Innoviris).

Voorschrift 92: De coördinatie tussen de experts inzake duurzame voeding verzorgen:

- door gebruik te maken van een bestaande structuur: het ondersteunend centrum voor de projecten van Co-create (te valideren na de start van het project), dat experts inzake onderzoekskwesties binnen die projecten omvat;
- door een groep experts te betrekken die door de GOB/landbouw zijn aangetrokken en die specifieke technische ondersteuning bieden voor Stadslandbouw;
- door een groep experts te betrekken die zijn aangetrokken door Leefmilieu Brussel en die specifieke ondersteuning bieden inzake consumptiewijzen en gedragsverandering.

Voorschrift 93: In de ontwikkelingshulpmiddelen voor innovatie die door het Gewest zijn ingevoerd, de aspecten opnemen rond een duurzaam voedingssysteem (productie, verwerking, distributie), met name in termen van innovatieve businessmodellen en sociale innovatie:

- ✓ via instrumenten voor de begeleiding en stimulering van innovatie ingezet in het kader van het GPCE;
- ✓ via projectoproepen van Innoviris.

Voorschrift 94: Zorgen voor de samenhang en de integratie binnen de strategie van de vorderingen van de projecten die in het kader van de projectoproep Co-create van Innoviris (2016 – 2018) zijn gelanceerd.

Voorschrift 95: Innovatie stimuleren (sociaal en technisch) via de voortzetting door Leefmilieu Brussel, in samenhang met elders gelanceerde oproepen, van de tweejaarlijkse projectoproepen “voeding”. Innovatie stimuleren en steunen via experimenten en gezamenlijke in plaats van competitieve benaderingen. Binnen elk project een evaluatie- en aanbevelingsfase voorzien om de identificatie mogelijk te maken van initiatieven die een meerwaarde hebben opgeleverd voor het Gewest en die dus algemeen toegepast mogen worden.

Voorschrift 96: Technisch-economische open-sourcestudies financieren inzake de thema's die in het kader van het GPCE of de Adviesraad duurzame voeding zijn aangeduid.

Voorschrift 97: De geïdentificeerde innovaties / alternatieven / wegen naar veerkracht bekendmaken die wijde verspreiding verdienen (met steun van communicatie- en netwerkacties onder de spelers).

Voorschrift 98: In de bestaande projecten steun voorzien voor de herhaling van projecten die effectief en relevant zijn gebleken (Lokale Agenda's 21, Duurzame wijken). Dit impliceert evaluatie, kapitalisatie en afstemming op de lokale realiteit.

Voorschrift 99: De basisberoepsopleidingen rond duurzame voeding voor werkzoekenden (of mensen die op zoek zijn naar ander werk) voortzetten, evenals de opleidingen die de toekomstige deelnemers in staat stellen hun eigen werk te creëren rond duurzame voeding (in aangeduide of nog uit te vinden nichesectoren).

7. ACTIELIJN 7: GOVERNANCE INZAKE DE TOEPASSING VAN DE STRATEGIE

Deze transversale actielijn is bedoeld om "good governance" mogelijk te maken en daarvoor een reeks specifieke, niet-redundante structuren te voorzien die synergetisch samenwerken.

De visie voor deze strategie gaat uit van 2 prioritaire aspecten die samenhangen met governance:

- De stad via een vruchtbare samenwerking verbinden met de periferie;
- Samenwerkingsverbanden ontwikkelen door alle spelers binnen de voedselketen en de betrokken autoriteiten synergetisch laten samenwerken.

Op deze manier moet een gedecentraliseerde vorm van reflectie en evaluatie mogelijk worden gemaakt, waarbij een groot aantal spelers betrokken is in de besluitvorming of de samenstelling van een project.

Dit impliceert de invoer van nieuwe, soepelere stuur- of reguleerwijzen die gebaseerd zijn op een open, verlicht partnerschap tussen verschillende spelers en stakeholders.

Deze actielijn omvat 2 acties:

- De sturing, opvolging en evaluatie van de strategie verzorgen;
- Zorgen voor synergieën en samenwerking bij de toepassing van de strategie.

Strategie:

De sturing van de toepassing van de strategie zal worden verzorgd door Leefmilieu Brussel en de GOB/cel landbouw.

Deze overheden zorgen voor de toepassing van de strategie en het evaluatieproces van de relevante partijen met de juiste partners.

Om het juiste perspectief, de betrokkenheid van de spelers ter plaatse en de gezamenlijke opbouw te verzekeren, is een adviesraad opgezet om de opvolging en de evaluatie te begeleiden.

De ontwikkelde methode voor het opwekken van synergieën en samenwerkingsprojecten voor de toepassing van de strategie bestaat uit de ontwikkeling van de nodige structuren om dit te doen, waarbij ervoor wordt gezorgd dat die in samenhang met elkaar kunnen werken en uitgaan van het bestaande, zonder onnodige nieuwe structuren te creëren.

Wat de gewestelijke spelers betreft is het noodzakelijk om meer coördinatie van het gewestelijke beleid mogelijk te maken, ook voorafgaand aan de start van de acties.

Op het niveau van de samenwerking tussen de gewesten en de gemeenschappen zal een beroep worden gedaan op de bestaande instanties. Wanneer meer specifieke acties nodig zijn, zullen die voortkomen uit de bestaande groepen.

Het is ook belangrijk dat de rollen op het niveau van de toepassing van de strategie goed zijn verdeeld tussen het Gewest, de gemeenten en de verenigingen. Het Gewest (Leefmilieu Brussel, GOB) lanceert de voorschriften en past een aantal ervan toe, maar vele ervan worden toegepast door de lokale spelers, want dat vormt de basis voor de strategie: de gemeenten, verenigingen, andere regionale organen, ...

7.1. Actie 1: De sturing, opvolging en evaluatie van de strategie verzorgen

7.1.1. Uitdagingen & Vaststellingen

Er moet voor een duidelijke, efficiënte sturing worden gezorgd en de deelname aan de opvolging en evaluatie van de strategie moet worden bevorderd. De betrokkenheid van de lokale spelers in de opvolging zal het mogelijk maken hun betrokkenheid bij de toepassing te versterken, de strategie aan te passen aan de daadwerkelijke behoeften in het veld, enz.

7.1.2. Stand van zaken

Leefmilieu Brussel ontwikkelt sinds 2008 acties inzake duurzame voeding, maar vooral op het niveau van de kantines, steun aan innovatieve projecten, subsidies voor schakelfiguren en deelname aan internationale uitwisselingsprojecten.

De cel landbouw van het GOB realiseert steunmissies voor boeren, biocertificering, gecontroleerde herkomstbenaming, subsidies aan spelers, ...

Deze 2 administraties werken samen aan diverse stadsproductieprojecten.

Ze hebben samen gezorgd voor de coördinatie van de redactie van de strategie en cofinancieren diverse projecten.

Een groot aantal spelers (lokale overheden, verenigingen, federaties, universiteiten, projectdragers, ...) is betrokken geweest bij de gezamenlijke opstelling van deze strategie. Dit gebeurde onder meer tijdens gemeenschappelijke workshops die tussen maart en juni 2015 plaatsvonden.

7.1.3. Doel

Zorgen voor coördinatie tussen de spelers en de acties inzake de toepassing van de strategie.

7.1.4. Voorschriften

Het Gewest is uiteraard van plan te zorgen voor de coördinatie, de monitoring en de evaluatie van de strategie. Daarnaast wil het Gewest een adviesraad inzake duurzame voeding oprichten en zo een samenwerkingsdynamiek nastreven in lijn met de evolutie van de strategie.

Alle onderstaande voorschriften inzake deze actie (99 – 103) worden gerealiseerd en gedragen door Leefmilieu Brussel en de Landbouwcel van het GOB in samenwerking met de betrokken actoren.

Voorschrift 100: Leefmilieu Brussel, de GOB en het/de bevoegde kabinet/kabinetten stellen een coördinatiecomité op dat voor de algemene coördinatie en het dagelijkse beheer van de strategie zorgt. Innoviris zal eveneens deel uitmaken van dit coördinatiecomité (link projecten Co-Create).

Voorschrift 101: Leefmilieu Brussel en de GOB sturen elk de aspecten aan die onder hun missie vallen. Voor voorschriften met gemengde bevoegdheid zal dit worden gespecificeerd op het niveau van het stuurcomité.

Voorschrift 102: Een stand van zaken opstellen om de uitgangssituatie inzake duurzame voeding te bepalen in lijn met de doelstellingen / om de ontwikkeling van de doelstellingen te kunnen meten.

Voorschrift 103: De evaluatie van de strategie verzorgen. Deze evaluatie zal betrekking hebben op de kwalitatieve evaluatie van het proces en de evaluatie van de becijferde doelstellingen.

In het bijzonder zal een systeem worden ingevoerd om de kwantitatieve beoordeling van de productie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de periferie mogelijk te maken en zo de vorderingen van de strategie te kunnen nagaan (productieoppervlakten, afzet van de producten op de lokale markt).

Ook zullen opiniepeilingen, sectorenquêtes, ... worden gerealiseerd.

Deze evaluatie zal dienen als basis voor discussie over de evolutie van de strategie (om de 2,5 jaar).

Voorschrift 104: Met het oog op uitwisseling met de spelers ter plaatse een "Adviesraad duurzame voeding & landbouw" oprichten die zal worden aangestuurd door Leefmilieu Brussel en de GOB.

- Samenstelling: vertegenwoordigers uit de volledige waardeketen (productie → afval), met inbegrip van federaties, overheden en netwerken binnen de voedingssector.

Indicatieve lijst (verandering mogelijk):

- Verenigingen: RABAD, ResAP, Réseau Idée, Good Planet, Group One, Rencontre des Continents, Début des Haricots, Zonnebloem, SAGAL;
  - Gemeenten en OCMW's: VSGB;
  - Federaties: FEVIA, COMEOS, UCM, FdSS, FEBRAP, Horecafederatie;
  - Universiteiten: ULB;
  - Gewestelijke structuren: Innoviris, Atrium, Impulse, Boeren Brussel Paysans, GOB/Brussel Economie & Tewerkstelling (incl. BRUCEFO).
- Missie als instantie voor de uitwisseling van informatie, de uitwerking van voorstellen, het geven van adviezen. Dat omvat met name het volgende: een jaarlijkse stand van zaken opmaken inzake de vorderingen van de toepassing van de strategie, met inbegrip van een overzicht van de feedback inzake het werk van de experts, een bespreking van de oriëntatie, enz.; advies verstrekken inzake een eventuele aanpassing van de strategie op basis van de evaluatie (om de 2,5 jaar).

7.2. Actie 2: Zorgen voor samenwerking en samenhang tussen verschillende organen die betrokken zijn bij de uitvoering van de strategie

7.2.1. Uitdagingen & Vaststellingen

Netwerken is relevant binnen de volgende domeinen:

- Het creëren van synergie tussen de verschillende schakels van de keten (bijvoorbeeld een producent en een verwerker);
- Het creëren van een netwerk voor spelers die dezelfde "vakgebieden" ontwikkelen (gemeenteverantwoordelijken, animatoren inzake duurzame voeding, scholen, vrijwilligers, trainers, ...).

De bevoegdheid "voeding" is verspreid over meerdere overheidsorganen en bestuursniveaus.

Deze strategie wordt gedragen op basis van de thema's milieu en stadslandbouw en dus door de overheidsdiensten voor milieu en economie/landbouw.

Het spreekt voor zich dat ook andere gewestelijke bevoegdheden worden gemobiliseerd rond duurzame voeding: tewerkstelling in het algemeen, mobiliteit, ruimtelijke ordening, innovatie, ...

Op federaal niveau zijn er de FOD Volksgezondheid en veiligheid van de voedselketen en het FAVV (Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen), die onder meer gericht zijn op de gezondheidsaspecten van de voeding.

Op het niveau van de Federatie-Wallonië-Brussel en de COCOF moet ook rekening worden gehouden met de competenties inzake gezondheidspreventie, met name in de onderwijsmilieus.

Het gaat er dus om al deze bestuursniveaus te doen samenwerken.

7.2.2. Stand van zaken

De vzw RABAD (Réseau des acteurs bruxellois en alimentation durable) bestaat al meerdere jaren, maar onderging eind 2015 een grondige heroriëntatie. De activiteiten zijn nu sterker gefocust op het creëren van een synergie tussen de spelers in de voedselketen. De vzw Groupe One heeft op haar beurt een netwerk opgezet inzake stadslandbouw en banden gecreëerd tussen producenten en verwerkers, de horeca en verdelers.

Op het niveau van de lokale overheden hebben 15 gemeenten en 6 OCMW's een actieplan rond duurzame ontwikkeling uitgewerkt en door hun instellingen laten valideren. In totaal gaat het om 21 plannen. In 18 van die plannen zijn duidelijk actielijnen inzake duurzame voeding te vinden, maar de andere overheden ontwikkelen acties die onrechtstreeks aan dit thema kunnen worden gekoppeld.

Innoviris heeft in 2014 de projectoproep Co-create gelanceerd op het vlak van voeding. Deze gewestelijke overheidsdienst vormt daarmee een belangrijke speler voor de toepassing van deze strategie. In dit kader zullen meerdere innovatieve projecten worden ontwikkeld (2016 – 2018). Die projecten zullen worden begeleid door een "ondersteunend centrum" dat onder meer uit een groep experts bestaat.

Het EFRO-project "Boeren Brussel Paysans" (Agrobiopool), dat eind 2015 van start gaat en 5 jaar zal lopen, betreft meerdere instellingen en verenigingen (Leefmilieu Brussel, gemeente Anderlecht, vzw Début des Haricots, vzw Blauw en groen huis, vzw Terre-en-vue, vzw Credal) en wordt aangestuurd door Leefmilieu Brussel. Het project zal ontwikkeld worden op het grondgebied van Neerpede en in het bijzonder verbonden zijn aan de indrukwekkende hoeve aldaar, waar het Gewest de eigenaar van is. Er zullen ook gebouwen van de gemeente ter beschikking worden gesteld, evenals grond voor landbouwproductie. Het project beoogt samenwerking langs de volledige keten; van de productie tot de consumptie en met inbegrip van de verwerking en de distributie. Er is een informatiecentrum voor het publiek voorzien.

Wat de samenwerking tussen de Gewesten en Gemeenschappen betreft, is de samenwerking op onderwijsniveau al begonnen.

Op internationaal niveau ten slotte heeft de deelname van Leefmilieu Brussel aan bepaalde Europese projecten geleid tot verrijkende uitwisselingen met steden met een vergelijkbaar voedingsprofiel. Zo was Leefmilieu Brussel de lead partner van het project URBACT “sustainable food for urban communities” inzake de opstelling van lokale actieplannen rond voeding (2012 – 2015) en was het een van de partners van het project Interreg IVB "Green Cook" (2011 – 2014) inzake de strijd tegen voedselverspilling.

7.2.3. Doelstellingen

Zorgen voor synergie en samenwerking tussen de spelers en tussen de beleidslijnen.

7.2.4. Voorschriften

Voorschrift 105: Een gewestelijk netwerk in Brussel steunen om de spelers in de waardeketen in synergie samen te brengen (productie > consumptie) en om ten minste een band te creëren tussen de producenten onderling en tussen de producenten en de verwerkers/verdelers.

Voorschrift 106: Om duidelijkere synergieën te creëren tussen spelers / actietypes waarvoor ofwel een netwerk bestaat, ofwel een netwerk specifiek nodig is om een meer technische vorm van uitwisseling mogelijk te maken:

- zorgen voor uitwisseling met de gemeenten en OCMW's via het partnerschap tussen Leefmilieu Brussel en de Vereniging van de Stad en de Gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (VSGB);
- zorgen voor regelmatige uitwisseling met de educatieve spelers (scholen, onderwijsverenigingen, organiserende overheden, ...) via het Bubble-netwerk;
- zorgen voor regelmatige uitwisseling met schakelfiguren ter plaatse (burgers en verenigingen) via jaarlijkse bijeenkomsten;
- zorgen voor uitwisseling en samenhang tussen alle opleidingen en de trainers die bij de strategie betrokken zijn (voor de verschillende doelgroepen en de verschillende thema's).

Voorschrift 107: Zorgen voor een versterkte samenwerking tussen de gewestelijke overheidsorganen via de animatie van een gewestelijk platform "voeding en landbouw" waarin de gewestelijke instanties zijn opgenomen (besturen, vzw's onder beheerscontract). De rol bestaat erin de samenwerking en de synergieën te versterken voorafgaand aan de toepassing van het beleid van de verschillende besturen in verband met voeding.

Dit voorschrift betreft in het bijzonder de volgende organismen in hun hieronder beschreven rol in verband met duurzame voeding:

- Innoviris: Brussels instituut ter bevordering van wetenschappelijk onderzoek en innovatie dat als taak heeft onderzoek, ontwikkeling en innovatie te steunen en te stimuleren. In 2014 lanceerde Innoviris zijn nieuwe actie "Co-create", gewijd aan het thema duurzame voeding.
- Impulse: biedt informatie, richting en begeleiding inzake een hele reeks domeinen, zoals het oprichten van een onderneming, financiering, innovatie, stedenbouwkunde, milieu, internationaal partnerschap, ... met inbegrip van voeding. Impulse beschikt over een interface die nuttige informatie voor alle Brusselse ondernemers samenbrengt: 1819 biedt coaching voor innovatieve Brusselse ondernemingen, begeleidt bepaalde activiteiten die als

essentieel voor het Gewest worden beschouwd, ontwikkelt het project BSE Academy, dat al meerdere voedingsprojecten heeft ontvangen.

- Atrium: helpt ondernemers die een handelszaak willen openen om de meest “strategische” locatie op het grondgebied van het Gewest te vinden, in functie van het profiel van de klant en de concurrentie; neemt deel aan projecten ter stimulering van economische ontwikkeling en bewustmaking van de bestaande spelers, onder meer via een team van stewards.
- Het Brussels Centrum voor Voedingsmidelexpertise Brucefo (geaccrediteerd laboratorium, onderdeel van de GOB) realiseert microbiologische en chemische analyses in het kader van de kwaliteitscontrole en de controle van de conformiteit aan de wettelijke criteria, de etikettering van voorverpakte producten en de bepaling van de voedingswaarde en de uiterste gebruiksdatum. Het biedt begeleiding aan ondernemingen die de kwaliteit van hun producten willen verbeteren en biedt een dienst op maat aan, met inbegrip van de analyse van het probleem, de opstelling van een analytisch plan, de bespreking en de interpretatie van de resultaten en suggesties voor verbetering.
- de vzw Brufotec werkt samen met Brucefo en helpt ondernemingen die actief zijn in de voedingssector bij het invoeren en opvolgen van normen inzake de voedselveiligheid en -hygiëne. Brufotec beheert samen met de ULB het projectondersteuningscentrum Co-create.
- Gewestelijke spelers die belast zijn met planning, ruimtelijke ordening en stedenbouw.

Maar ook andere overheden kunnen worden betrokken (mobiliteit, ...).

Voorschrift 108: Zorgen voor een supra-regionale coördinatie tussen de Gewesten en Gemeenschappen en met de Federale regering inzake het beleid voor landbouwproductie, gezondheid, sociale bijstand, onderwijs, ... Daarbij wordt waar mogelijk uitgegaan van de bestaande structuren. Enkele voorbeelden:

- Voor de landbouw: opzetten van een intergewestelijke werkgroep die het mogelijk maakt samen te werken met de spelers ter plaatse en met de overheden inzake projecten voor landbouwproductie in de Brusselse periferie;
- Voor het onderwijs: via het pedagogisch werk van de "Rondetafelgesprekken", het Samenwerkingsakkoord met de Federatie Wallonië-Brussel en via coördinatie en uitwisseling met het programma dat door de Vlaamse Gemeenschap en de VGC is ontwikkeld;
- Voor ruimtelijke ordening;
- ...

Voorschrift 109: Om op de hoogte te blijven van de innovaties in andere steden en erkenning voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest tot stand te brengen als actieve speler of zelfs pionier inzake duurzame voeding, zorgen voor uitwisseling met andere steden of Gewesten en voor deelname aan internationale projecten inzake voeding en stadslandbouw (bijvoorbeeld de ondertekening van het Pact van Milaan, de deelname aan het 10YFP-programma “Sustainable Food Systems Programme”, het Europese project WRAP, ...).

Voorschrift 110: Zorgen voor de verspreiding van informatie tussen het stuurcomité, de adviesraad en de andere voornaamste organen/spelers die in de strategie zijn voorzien, volgens onderstaand schema.

BIJLAGE 1: Jaarbudgetprognose (voor 5 jaar)

Bijlage 1 geeft een indicatie van het voorlopige budget voor 5 jaar. Het budget zal jaarlijks worden bijgesteld naarmate het plan evolueert en zal worden opgenomen in het kader van de budgettaire beperkingen van het Gewest en de beleidsprioriteiten.

	2016	2017	2018	2019	2020
Actielijn 1: productie	920.000	1.390.000	990.000	1.290.000	990.000
Actielijn 2: aanbod	410.000	510.000	460.000	410.000	365.000
Actielijn 3: vraag	365.000	315.000	365.000	390.000	435.000
Actielijn 4: cultuur	250.000	200.000	200.000	250.000	200.000
Actielijn 5: verspilling	300.000	300.000	300.000	300.000	300.000
Actielijn 6: innovatie	145.000	195.000	145.000	170.000	120.000
Actielijn 7: governance	55.000	5.000	55.000	5.000	105.000
Totaal	2.445.000	2.915.000	2.515.000	2.815.000	2.515.000

We wijzen erop dat voor Actielijn 1 het EFRO-budget voor "Boeren Brussel Paysans" (Agrobiopool) ook aan de voorschriften zal bijdragen.

De budgetten van Actielijn 1 en 2 zijn verdeeld tussen de budgetten van Leefmilieu Brussel en de GOB.

De budgetten van Actielijn 3 tot 7 zijn uitsluitend afkomstig uit het budget van Leefmilieu Brussel.